

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ІБРАГІМОВА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК346.25

ПРАВОВИЙ СТАТУС ХОЛДИНГІВ

Спеціальність 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Вінниця - 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ХОЛДИНГІВ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТАКОГО СТАТУСУ	13
1.1. Поняття холдингів	13
1.2. Види холдингів	31
1.3. Правова основа статусу холдингів	49
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	72
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ХОЛДИНГІВ	76
2.1. Створення і припинення холдингів	76
2.2. Правовий режим майна холдингів	98
2.3. Господарська правосуб'єктність холдингів	113
2.4. Управління у холдингах	130
2.5. Господарсько-правова відповідальність учасників холдингів	149
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	169
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
Додатки:	
1. Проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України»	206
2. Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження, видана Чернігівським державним інститутом економіки і управління МОН України	216

Перелік умовних скорочень

Господарський кодекс України – ГК України

Цивільний кодекс України – ЦК України

Податковий кодекс України – ПК України

Закон України «Про холдингові компанії в Україні» - Закон про холдингові компанії

Закон України «Про акціонерні товариства» - Закон про акціонерні товариства

Закон України «Про господарські товариства» - Закон про господарські товариства

Кабінет Міністрів України – КМУ

Антимонопольний комітет України – АМКУ

Фонд державного майна України - ФДМУ

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах структурної перебудови економіки України відбувається поява нових учасників відносин у сфері господарювання. Серед них можна виділити об'єднання підприємств з відносинами контролю-підпорядкування всередині об'єднання. Такі об'єднання створюються внаслідок концентрації у одного суб'єкта господарювання акцій (часток у статутному капіталі) інших таких суб'єктів і на практиці називаються об'єднаннями холдингового типу, холдинговими групами або холдингами. Перевагами таких об'єднань є централізація фінансово-економічного управління технологічно пов'язаними підприємствами, зниження ризиків інвестицій і невиконання цими підприємствами взаємних зобов'язань, економія трансакційних витрат, зростання можливостей фінансового і податкового маневрування та ін. Зазначені учасники господарського обігу поширені в таких секторах економіки як агропромисловий комплекс, металургія, фармацевтика, нафтогазовий, телекомунікації, електроенергетика, рітейл, будівництво та інш. Разом з тим функціонування холдингових груп або холдингів нині супроводжується низкою проблем, частина з яких обумовлена недостатньою визначеністю правового статусу таких утворень, як окремих учасників відносин у сфері господарювання. Серед таких проблем особливо гострою є наявність фактичних об'єднань холдингового типу та неможливість їх реєстрації у якості таких суб'єктів, що призводить до порушення як прав залежних підприємств, так і їх контрагентів.

Окремі положення щодо об'єднань підприємств, які стосуються і правового статусу холдингів, закріплено ГК України, Законами про холдингові компанії, про акціонерні товариства і деякими підзаконними нормативно-правовими актами. Проте на рівні законодавства не одержала належного вирішення низка питань щодо створення (набуття статусу) холдингів, правового режиму їх майна, управління холдингами, господарсько-правової відповідальності їх учасників і ін.

Окремі питання правового статусу холдингів розглядались у роботах І.В. Бейцун, А.Р. Горбунова, С.М. Грудницької, Д.В. Задихайла, Т. Келлера, А.І. Кушнір, В.В. Лаптева, І.В. Лаптева, К.Я. Портной, І.С. Шиткіної, Г.В. Уманців та ін. Певні проблеми організації і діяльності холдингів висвітлені І.В. Лукач при дослідженні правового статусу холдингових компаній, однак залишаються питання стосовно правового статусу холдингів, які потребують додаткового теоретичного опрацювання.

Вищенаведене вказує на актуальність теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний із планами науково-дослідних робіт Донецького національного університету МОН України за темою «Господарсько-правове забезпечення стабілізації і розвитку економіки України» (державна реєстрація № 0101U005732) та Чернігівського державного інституту економіки і управління МОН України за темою «Проблеми та перспективи вдосконалення законодавства» (реєстрація № 011U005743), у рамках яких авторкою проведено аналіз теоретичних і практичних питань статусу холдингів та підготовлено пропозиції з удосконалення їх правового статусу та відповідного законодавства.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка і обґрунтування нових положень, спрямованих на удосконалення правового статусу холдингів та їх учасників на основі аналізу наукової літератури, вітчизняного і зарубіжного законодавства, практики його застосування, формулювання на цій основі напрямів подальшого удосконалення відповідного законодавства.

Для досягнення вказаної мети у процесі дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

аналіз теоретичних положень щодо поняття холдингів та уточнення визначення цього поняття;

дослідження та доопрацювання питання видів холдингів;

аналіз правової основи статусу холдингів та обґрунтування основних

напрямів її удосконалення;

дослідження особливостей правових питань створення і припинення холдингів з обґрунтуванням відповідних пропозицій;

аналіз та конкретизація положень про майнову основу діяльності холдингів;

розгляд та доопрацювання питання господарської правосуб'єктності холдингів;

аналіз особливостей управління у холдингах та розробка пропозицій стосовно удосконалення такого управління;

розгляд питання господарсько-правової відповідальності учасників холдингів та конкретизація підстав та умов такої відповідальності.

Об'єктом дослідження є сукупність відносин, що виникають у процесі створення, функціонування та припинення об'єднань холдингового типу.

Предметом дослідження є правовий статус холдингів як учасників відносин у сфері господарювання.

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові і спеціальні методи: формально-логічний, аналітико-синтетичний, історичний, системно-логічний, порівняльно-правовий. За допомогою формально-логічного та історичного методів досліджено питання становлення і розвитку холдингів, визначене поняття холдингу як учасника господарських відносин. Аналіз сучасного стану законодавства про холдинги здійснено за допомогою аналітико-синтетичного методу, який використовувався у процесі розробки пропозицій з удосконалення правової основи щодо статусу зазначених суб'єктів. Системно-логічний метод застосовувався при виявленні ознак холдингів, дослідженні питання розподілу холдингів на види, а також інших елементів правового статусу цих об'єднань. Аналіз різноманітних підходів до визначення правового статусу холдингів у вітчизняному і зарубіжному законодавстві проведено за допомогою порівняльно-правового методу.

Теоретичну основу дисертації склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних правознавців та економістів, а саме: А.Г. Бобкової, О.М. Вінник,

Б.В. Дерев'янка, Р.А. Джабраїлова, В.О. Джуринського, З.М. Заменгоф, Г.Л. Знаменського, І.М. Кравець, М.І. Кулагіна, В.А. Лаптева, М.Е. Лашкевича, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковного, Г.В. Пронської, В.А. Устименка, Ж.В. Чевичалової, В.С. Щербини та ін.

Емпіричну основу дослідження склали законодавство України, та зарубіжних країн; міжнародно-правові акти, які містять положення щодо статусу об'єднань підприємств, холдингів та їх учасників; практика застосування відповідного законодавства; статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі комплексного дослідження об'єднань холдингового типу, правового статусу холдингових компаній і їх корпоративних підприємств обґрунтовано нові теоретичні положення та розроблено пропозиції щодо вдосконалення правового статусу холдингів. Наукова новизна результатів дослідження конкретизується у науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях, основними серед яких є такі:

Уперше:

запропоновано визначення холдингу як учасника господарських відносин, а саме – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств;

сформульовано визначення поняття «управління у холдингу» як цілеспрямованої діяльності органів управління холдингової компанії, у ході якої здійснюється вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств для формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики з метою досягнення однієї або кількох цілей холдингу;

обґрунтовано введення презумпції субсидіарної відповідальності

холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства, змістом якої є те, що для звільнення від відповідальності холдингової компанії вона має довести, що її рішення, дії або бездіяльність не вплинули на визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності.

Удосконалено положення щодо:

визначення холдингової компанії через обґрунтування, що холдинговою компанією може бути визнана господарська організація незалежно від організаційно-правової форми, якщо вона володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) не менше двох корпоративних підприємств;

субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства шляхом конкретизації *підстав та умови* такої відповідальності, а саме: *підставами* можуть бути: 1) невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством господарського зобов'язання або порушення правил здійснення господарської діяльності, 2) неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства; а *умовою* цієї відповідальності (серед іншого) є факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства;

напрямів удосконалення правової основи щодо статусу холдингу, а саме запропоновано:

1) на рівні ГК України: закріпити визначення холдингу, закласти основу поділення холдингів на види і регулювання створення та припинення холдингу, майнових відносин у ньому, управління у холдингу, субсидіарної відповідальності холдингової компанії;

2) на рівні Закону про холдингові компанії: змінити назву цього Закону на Закон України «Про холдинги»; закріпити визначення холдингу і види холдингів за підставами, які обумовлюють особливості їх правового статусу; конкретизувати положення щодо складу учасників холдингу, створення і

припинення холдингу, субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств; врегулювати майнові й управлінські відносини у холдингу;

3) на рівні підзаконних нормативно-правових актів: встановити порядок державної реєстрації холдингових компаній; порядок ведення Державного реєстру холдингових компаній України; порядок щорічного оприлюднення холдинговою компанією своєї консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності своїх корпоративних підприємств та інш. шляхом прийняття постанов Кабінету Міністрів України;

4) на рівні локальних нормативно-правових актів: конкретизувати форми економічної та/або організаційної залежності корпоративних підприємств від холдингової компанії; закріплювати механізм здійснення холдинговою компанією вирішального впливу на господарську діяльність корпоративних підприємств; визначати склад наглядової ради холдингової компанії, урегулювати створення при наглядовій раді постійно діючих і тимчасових комітетів і інш.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

ознак холдингу як учасника господарських відносин шляхом конкретизації, що такими ознаками є: спеціальний суб'єктний склад холдингу; складність та різноманітність його структури і видів; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності між учасниками холдингу; наявність спільних економічних цілей і відповідних способів їх досягнення; відсутність статусу юридичної особи; часткова правосуб'єктність; особливості відповідальності учасників холдингу;

поділу холдингів на види залежно від підстав, які мають власне правове значення та/або обумовлюють необхідність спеціального правового регулювання, серед яких:

1) характер та підстави залежності корпоративних підприємств холдингу від холдингової компанії (класичні та договірні);

2) форма власності майна холдингової компанії та корпоративних

підприємств (державні, приватні, змішані);

3) галузева приналежність корпоративних підприємств (одно - та багатогалузеві);

4) дислокація (територія розташування) корпоративних підприємств (національні та транснаціональні);

створення і припинення холдингу з конкретизацією, що моментом його створення є момент державної реєстрації холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України, а припинення – момент виключення цієї компанії з такого реєстру;

способів створення класичного холдингу з уточненням, що ними виступають засновництво або злиття, та етапів створення холдингу з конкретизацією їх переліку і змісту;

майнової основи діяльності холдингу, якою запропоновано вважати все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на відповідному праві;

правового режиму майна холдингу шляхом узагальнення моделей управління таким майном, як-то: 1) формування консолідованого бюджету або самостійних бюджетів корпоративних підприємств; 2) виділення певного майна корпоративних підприємств, формування і використання цільових фондів в холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) надання без вилучення майна одного корпоративного підприємства в користування іншим учасникам з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди;

господарської правосуб'єктності холдингу з обґрунтуванням, що холдинг має часткову правосуб'єктність, обумовлену тим, що: 1) холдингу притаманні риси стійкого, постійного утворення з єдністю мети і завдань; 2) діяльність кожного учасника холдингу пов'язана з діяльністю інших учасників та тягне за собою виникнення взаємних прав й обов'язків; 3) холдинг немає ознак юридичної особи, проте в окремих законодавчих актах

він як група підприємств визнається учасником відповідних відносин; 4) холдинг бере участь у господарських відносинах шляхом реалізації господарської компетенції, належної в одних випадках холдинговій компанії, а в інших – всім учасникам холдингу; 5) організація діяльності холдингу здійснюється з урахуванням майнової основи всіх його учасників;

управління у холдингу з конкретизацією, що воно забезпечується наявністю трирівневої структури: 1) органи управління корпоративного підприємства (які формуються за участі холдингової компанії і в своїй діяльності виконують або керуються її рішеннями); 2) органи управління холдингової компанії; 3) учасники холдингової компанії – попередні власники холдингових корпоративних пакетів акцій (часток);

здійснення управління у холдингу шляхом уточнення, що такі функції щодо господарської діяльності корпоративних підприємств здійснює холдингова компанія, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання, перелік яких пропонується конкретизувати шляхом укладання договору між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами або шляхом прийняття відповідного локального нормативно-правового акту.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в роботі теоретичні положення та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення законодавства щодо статусу холдингів; у підготовці підручників і навчальних посібників для студентів та аспірантів юридичних вузів; у практичній діяльності холдингів та їх учасників при підготовці локальних нормативно-правових актів та інших документів.

Результати дослідження використано у навчальному процесі при викладенні курсів «Господарське право», «Господарське зобов'язання» у Чернігівському національному технологічному університеті (акт про впровадження № 800/05 - 3024 від 16.10.2015 р.).

Деякі положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертації, які мають дискусійний характер, можуть бути підґрунтям для подальших досліджень у галузі господарського права.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною, науковою роботою, в якій результати, обґрунтовані на базі власних досліджень авторки. Особистий вклад авторки в публікації, підготовлені у співавторстві, зазначено у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертації доповідались на XI науково-практичній конференції викладачів, співробітників та студентів ЧДІЕУ «Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції» (Чернігів, 2007), всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти і науки в контексті євроінтеграції» (Чернігів, 2008), міжнародній науково-практичній конференції «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (Чернігів, 2008), міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії та практики» (Чернігів, 2009), міжнародній науково-практичній конференції «Законодавче забезпечення економічної політики держави та юридична освіта» (Донецьк, 2009), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми становлення і розвитку правової системи України» (Харків, 2010), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (Одеса, 2015); всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (Вінниця, 2015).

Публікації. Результати дослідження опубліковано в шести наукових статтях у фахових виданнях, монографії, а також семи тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків. Повний обсяг дисертації складає 217 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить також список використаних джерел із 234 найменувань та 2 додатки.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ХОЛДИНГІВ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТАКОГО СТАТУСУ

1.1. Поняття холдингів

З початку 90-х років ХХ століття холдинги стали об'єктивною реальністю вітчизняної сфери господарювання. При цьому саме поняття холдингу використовується в різних аспектах, є неоднозначним і проблемним. Деякі суб'єкти господарювання використовують цей термін у своїх назвах, наприклад: товариство з обмеженою відповідальністю «МЕТІНВЕСТ-ХОЛДИНГ» [1], товариство з обмеженою відповідальністю «АГРОПРАЙМ-ХОЛДИНГ» [2], публічне акціонерне товариство «МУЛЬТИПЛЕКС-ХОЛДИНГ» [3] та інші. Одночасно на практиці холдингом називають групу підприємств, які пов'язані між собою відносинами контролю-підпорядкування і провадять єдину економічну політику.

У науці поняття холдингу досліджувало багато авторів, зокрема, М.І. Кулагін, В.В. Лаптев, К.Я. Портной, І.С. Шиткіна, Г.В. Уманців та інші, проте єдиної точки зору щодо цього питання не вироблено.

Недостатня визначеність поняття холдингів негативно позначається як на самих холдингах, так і на учасниках господарських відносин, які з ними взаємодіють, тому означене питання є актуальним і потребує конкретизації.

Дослідження поняття холдингів доцільно розпочати з короткого огляду історії їх розвитку. Історія холдингів достатньо ґрунтовно досліджена в економічній та юридичній науці, однак вчені мають різні погляди щодо місця і часу виникнення цих утворень. Наприклад, К.Я. Портной у питанні виникнення холдингів виділяє дві основні позиції, найбільш розповсюджені серед дослідників. Перша полягає у тому, що батьківщиною холдингу називають континентальну Європу або Великобританію. У якості прикладу наводиться заснований у 1822 році холдинг «Societe Generale des Pays-Bas pour favoriser l'industrie nationale», основною метою якого було, насамперед,

державне управління і фінансування, а з 1825 року – фінансування шляхом створення приватних підприємств і придбання пайової участі [4, с. 65]. У Європі у 80-х роках XIX ст. зі спадом економічної кон'юнктури, що супроводжувалася падінням процентної ставки, для інвесторів виникла проблема вкладення в нові рентабельні об'єкти надлишкових інвестиційних коштів, накопичених під час фази промислового будівництва і розвитку. Це призвело до виникнення такої компанії, як «Банк східних залізниць», мета створення якої полягала не у фінансуванні підприємств усередині країни, а у пайовій участі в економічному розвитку країн, що знаходились за межами Європи [4, с. 68].

Другу позицію зайняли дослідники, зокрема І.С. Шиткіна, які зазначають, що перші холдингові компанії з'явилися в США в кінці XIX століття як особливий тип фінансової компанії, яка створювалась для володіння контрольними пакетами акцій інших компаній з метою контролю та управління їх діяльністю. На доказ приводиться приклад створення «Pensylvania Railroad Company» у 1870 році і формування домицільного права для холдингів у Нью-Джерсі в 1889 році [5].

Завершуючи дослідження історії виникнення холдингів К.Я. Портной робить висновок, що їх виникнення у Європі пов'язане винятково з бажанням вкладення капіталу і збігається з початковою фазою європейських процесів індустріалізації, у той час як поява холдингів в США відображає розвиток економічної практики цієї країни XIX століття і попадає на кінцеву фазу індустріального росту в Сполучених Штатах, коли створювались компанії, орієнтовані на управління та панування над іншими компаніями за допомогою більшості часток участі або з повною пайовою участю [4, с. 175].

У XX столітті тенденція створення холдингів зберіглась і набула поширення. Проведений іншими дослідниками комплексний аналіз процесів утворення холдингів у цей період у зарубіжних країнах показує, що холдинги з'являлись внаслідок концентрації насамперед промислового, торговельного, будівельного і фінансового капіталу, яка чітко намітилась у світовій

економіці з початку другої половини ХХ сторіччя [6, с. 16]. Найбільша активність у створенні холдингів характерна для США. Так, Г.В. Уманців зазначає, що до середини 80-х років у Сполучених Штатах було зареєстровано більше 6000 тисяч холдингів. Одночасно авторка наводить відомі холдингові структури Європи, зокрема, «FIAT» (Італія), «NESTLE» (Швейцарія) тощо [7, с. 9-11]. Загалом І.С. Шиткіна робить висновок, що натеper практично всі найбільші компанії світу мають холдингову структуру. Наприклад, виробничо-фінансові комплекси в країнах Західної Європи, Японії, Кореї, США формуються як за традиційною моделлю концерну на чолі з великими промисловими корпораціями, так і у формі універсальних багатогалузевих об'єднань, центром яких виступають банки або інвестиційні компанії [5].

У свою чергу праву дореволюційної Росії, під владою якої знаходилась більша частина України, поняття холдингових компаній і холдингів були невідомі [8, с. 29]. Підприємницькі союзи, які мали місце, хоча і не були достатньо розвинуті, називали трестами або синдикатами. Сучасні дослідники при аналізі статусу таких союзів посилаються, здебільшого, на роботи А.І. Камінки та Г.Ф. Шершеневича. Так, А.І. Камінка висловлював своє розуміння тресту і синдикату як прояву форми об'єднання підприємств у масштабну структуру. Суть такого об'єднання підприємств А.І. Камінка визначав через поняття «картель», тобто об'єднання підприємців, що прагнуть підвищення цін або попередження їх падіння за допомогою або повного виключення, або обмеження конкуренції [9, с. 442]. Отже, сама картельна угода в якості однієї з головних цілей може мати пом'якшення конкуренції, не зазіхаючи на самостійність учасників ні в процесі виробництва, ні в процесі продажу товарів або продукції. З урахуванням цього А.І. Камінка відносив трести до різновиду підприємницького союзу, іменуючи їх «підприємствами з картельними завданнями, що зосереджують процес виробництва в єдиному з господарської точки зору підприємстві» [9, с. 441]. Для більш точної оцінки правової природи тресту доцільно навести

позицію Г.Ф. Шершеневича, який наголошував на тому, що в тресті підприємства, які об'єднуються, втрачають свою господарську самостійність. Підприємства стають частинами нової організації і підкоряються у своїй діяльності вказівкам, що йдуть цілком з центрального органу управління трестом [10, с. 451]. Якщо трест, як відзначав Г.Ф. Шершеневич, являє собою єдине господарське підприємство, то синдикат складає федерацію господарських підприємств. У свою чергу, при визначенні синдикату А.І. Камінка робив акцент на визнанні його в якості «посередницького бюро, що лише розподіляє замовлення згідно з встановленою угодою, не вступаючи, однак, безпосередньо в договірні відносини з замовниками» [9, с. 445, 446]. Зіставляючи розглянуті позиції названих авторів стосовно синдикатів, слід зазначити, що Г.Ф. Шершеневич висував на перший план статус учасників синдикату зі збереженням їх юридичної самостійності, тоді як А.І. Камінка акцентував увагу на особливостях механізму функціонування підприємств такого підприємницького союзу на стадії реалізації своєї продукції (товарів) у контексті умов укладеної картельної угоди.

Отже, можна стверджувати, що розглянуті підприємницькі союзи в особі трестів і синдикатів, стали прототипом сучасних форм консолідації підприємств різного виробничого профілю з урахуванням особливостей національних правових систем, обумовлених характером організації управління економікою і регулятивним впливом з боку держави. Якщо порівнювати трести і синдикати в їх сутнісних рисах з сучасними холдингами, то можна відзначити наявність певної подібності між цими суб'єктами. Наприклад, для синдикату і холдингу очевидною є схожість у включенні до складу їх учасників підприємств, що зберігають статус юридичної особи, і переслідування мети щодо зменшення витрат на просування товару на ринку. Схожість трестів і холдингів проявляється у втраті їх учасниками економічної (господарської) самостійності, підкоренні одній компанії, яка здійснює центральне управління.

За радянських часів тенденції до об'єднання підприємств з'являлись

періодично, на що вказує Г.В. Пронська [11, с. 34-35], проте найбільш чітко проявилися у 70-х роках минулого століття. У названий період стали створюватися великі галузеві і міжгалузеві комплекси, що включали підприємства, які забезпечували, як правило, повний цикл виробництва продукції, з органами управління ними на рівні підгалузі або в масштабах регіону. Такі комплекси створювалися відповідно до спеціальних нормативно-правових актів Ради Міністрів СРСР на рівні первинної ланки у формах виробничих і науково-виробничих об'єднань, а також всесоюзних і республіканських промислових об'єднань [12], що мали спільні з холдингами риси. При цьому, якщо виробничі об'єднання виступали як єдиний суб'єкт права, маючи у своєму складі виробничі одиниці у статусі філій, то промислові об'єднання включали юридично самостійні підприємства, діяльність яких координувалася управлінським органом, що, володіючи правами юридичної особи, виступав в адміністративно-господарських відносинах від імені й в інтересах усього комплексу [13, с. 112]. Разом з тим у цілому такий комплекс поєднаних підприємств повною правосуб'єктністю не володів, хоча йому були властиві визначені системоутворюючі ознаки у взаємодії його учасників [11, с. 74]. У результаті в радянському законодавстві й у правовій науці сформувалася концепція господарської системи як господарського комплексу, до складу якого входили підприємства і організації, а також орган господарського керівництва – центр системи [14, с. 59].

Однією з розробників концепції господарської системи виступила Г.М. Пронська. На її думку, категорія господарської системи має родовий характер, що охоплює всі різновиди інтегрованих підрозділів економіки, складається з юридично самостійних підприємств та господарських організацій і очолюється органом господарського керівництва (центр системи) [11, с. 156]. Серед характеристик господарської системи дослідниця називала організаційний склад і функціональну організацію системи. Організаційний склад господарської системи включав об'єкт, що

управляється, який представляв відокремлений комплекс підприємств і організацій, і суб'єкт, який здійснював управління, представлений органом державного керівництва. Відносини між учасниками системи засновані на організаційній підпорядкованості підприємств і організацій центру системи [11, с. 299]. У свою чергу функціональну організацію системи Г.В. Пронська розкривала як те, що об'єктивно необхідні напрями діяльності щодо оптимального задоволення суспільної необхідності реалізовувались внутрішньосистемними органами в обсягах, порядку і засобами, які визначалися їх місцем і роллю у системі [11, с. 299]. Підприємства (організації) та орган управління, які входили до системи, мали юридичну самостійність, проте функціонувати самостійно і відокремлено один від одного не могли. Діяльність підприємств спиралась на організуючу і керуючу діяльність центру системи, а робота останнього знаходила логічне завершення і перевірялася на ефективність у результатах роботи підприємств (організацій) [11, с. 158].

Інший відомий дослідник господарських систем В.В. Лаптев зазначав, що метою функціонування будь-якої господарської системи виступає задоволення потреб народного господарства і населення у продукції, роботах і послугах відповідно до народногосподарського плану [15, с. 8]. Пізніше, розглядаючи суб'єктів підприємницького права, В.В. Лаптев оперував поняттями виробничо-господарського комплексу і господарської системи, розглядаючи їх як синоніми. Так, дослідник зазначав, що господарська система – це виробничо-господарський комплекс, до складу якого входять підприємства і організації разом із належним їм майном. У такому комплексі господарюючі суб'єкти економічно, організаційно, технологічно і юридично пов'язані між собою. В рамках виробничо-господарського комплексу мають місце складні та багатоманітні відносини між підприємствами, а також між ними і центром системи, який здійснює внутрисистемне регулювання господарської діяльності підприємств [16, с. 163]. Сучасними господарськими системами (виробничо-господарськими комплексами) В.В.

Лаптев називав холдинги і фінансово-промислові групи [16, с. 161].

В Україні економічна база для створення холдингів, на переконання Г.В. Уманців, почала створюватися у процесі акціонування і приватизації великих державних підприємств та об'єднань, що притаманно початку 90-х років ХХ століття [7, с. 16]. У цей період склалися економічні та правові передумови для появи холдингів. Зокрема, від радянської економіки Україна успадкувала промислові об'єднання і велику кількість підприємств, які мали багаточисельні технологічні зв'язки між собою, а також цілі галузі економіки, які потребували чіткого галузевого управління. В той же час для здійснення ринкових перетворень і розвитку промисловості необхідно було подолати інвестиційний дефіцит, досягти злиття фінансового і промислового капіталу, подолати проблему нездатності підприємств самостійно організувати процес постачання, виробництва і збуту продукції тощо. Правовою підставою появи холдингових компаній та об'єднань холдингового типу став Указ Президента України від 11 травня 1994 р. «Про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації та приватизації» (втратив чинність у 2007 році) [17].

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок, що підґрунтя для нині діючих холдингів закладено багато років тому, коли широкої популярності набули процеси об'єднання підприємств для більш ефективного ведення господарської діяльності, в результаті чого сформувались різні види об'єднань підприємств, у тому числі з відносинами контролю – підпорядкування всередині об'єднання.

На сьогоднішній день термін холдинг є багатоаспектним і можна вважати історично обумовленим, що ним позначають групи або об'єднання підприємств, в яких їх учасники знаходяться в економічній залежності та у відносинах контролю – підпорядкування від одного з учасників. Водночас справедливим є зауваження В.О. Джуринського, який зазначає, що не всі структури, які мають у своїй назві термін «холдинг», насправді є об'єднаннями підприємств [18, с. 52]. При цьому слід констатувати

відсутність спеціальних положень у законодавстві, спрямованих на регулювання діяльності такого об'єднання в цілому і визначення поняття холдингу, зокрема.

Аналіз наукових джерел свідчить, що визначати поняття холдингу багато дослідників починають з встановлення співвідношення між цим поняттям та поняттям холдингової компанії. Так, І.В. Лукач вказує, що існує щонайменше три підходи до тлумачення такого співвідношення [8, с. 40]. За першим з них, холдингова компанія і холдинг – це одне й те саме поняття, яке позначає групу або об'єднання підприємств. Прихильником цієї теорії є І.С. Шиткіна, яка у праці «Холдинги. Правовий та управлінський аспекти» спеціально оговорює, що терміни «холдинг» та «холдингова компанія» використовуються як рівнозначні, які позначають різновид групи осіб ... [5]. За другим підходом холдинг і холдингова компанія також є синонімами, однак вони означають юридичну особу, яка здійснює контроль над іншими підприємствами. Наприклад, відповідно до економічного словника холдинг (англ. holding від англ. hold – тримати) – придбання контрольних пакетів акцій різних компаній та створення холдингової компанії; сама компанія, що володіє контрольними пакетами інших компаній та керує їх діяльністю [19]. Відомий німецький дослідник Т. Келлер, якого широко цитують російські та вітчизняні дослідники, писав, що під холдингом або холдинговою компанією «варто розуміти підприємство, головною сферою діяльності якого є розрахована на тривалий термін пайова участь в одному (або декількох) виробничо самостійних підприємствах» [20, с. 17]. Зі схожих позицій розкривається поняття холдингу і у деякій навчальній літературі [21, с. 162].

Відповідно до третього підходу холдинг і холдингова компанія – це різні поняття. Зокрема, В.В. Лаптев розглядав холдинг як сукупність взаємозалежних учасників, що здійснюють спільну діяльність. Причому В.В. Лаптев фактично розрізняв поняття «холдинг» і «холдингова компанія», коли говорив про те, що «у холдингах... функції по придбанню прав і обов'язків від імені холдингу (учасників холдингу) здійснює холдингова компанія, що

діє в інтересах учасників холдингу на підставі договору про створення холдингу» [16, с. 116]. Ряд інших дослідників також обґрунтовують думку, що холдинг представляє собою певну групу або об'єднання підприємств, а холдингова компанія – материнську або керуючу компанію. Слід зазначити, що останній підхід набуває популярності у правовій та економічній науках, про що свідчать проведені дослідження [22,23], і більш відповідає законодавчому визначенню правового статусу холдингової компанії та практиці. Так, на сьогодні в Україні діють групи підприємств, які іменують себе холдингами (наприклад, видавничий холдинг «Сьогодні Мультимедіа», газовий холдинг «Нафтогаз України», холдинг «Укрстальконструкція» та інші), склад яких представлений головною (холдинговою) компанією і підпорядкованими їй підприємствами.

Отже, у цьому дослідженні при визначенні поняття холдингу відправною позицією буде розуміння його як певної групи підприємств з організаційно-правовою специфікою.

Як відзначалось вище, поняття холдингу не закріплене у чинному законодавстві. Свого часу поняття холдингової групи як своєрідного об'єднання господарських організацій використовувалося в Законі України «Про банки та банківську діяльність». Банківська холдингова група визначалась як банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки (ст. 11), а фінансова холдингова група – об'єднання переважно фінансових установ за участі щонайменше одного банку (ст. 12). Центром таких груп були материнська компанія (або материнський банк), якій/якому належить щонайменше 50% акціонерного (пайового капіталу) або голосів кожного з інших учасників групи, які у випадку банківської холдингової групи іменуються дочірніми підприємствами материнського банку [24]. У чинній редакції Закону виключено статті 11 та 12 і не вживається поняття холдингової групи, проте вище зазначене поняття може бути взято до уваги при визначенні поняття холдингу в цілому.

У ГК України та у Законі про холдингові компанії не

використовуються поняття холдингової групи або холдингу, проте введено поняття учасників холдингу: холдингову компанію та корпоративні підприємства, а також визначено основи їх правового статусу [25, 26].

В свою чергу у розвиток підходу щодо вживання поняття «холдинг» для позначення групи (об'єднання) підприємств в юридичній та економічній літературі запропоновано різні визначення холдингу. Наприклад, згідно з одним із них холдинг – це добровільне об'єднання підприємств з метою управління іншими компаніями за допомогою володіння контрольними пакетами їх акцій [27]. За іншим визначенням холдинг – це система комерційних організацій, яка включає головну компанію, що володіє контрольним пакетом акцій інших організацій, які щодо головної є дочірніми. Головна (керуюча) компанія може як виконувати виробничі функції, так і займатися безпосередньо управлінням холдингом. Дочірнім буде вважатися підприємство, дії якого регулюються холдинговою компанією в силу переважання його частки в статутному капіталі або відповідно до укладеного договору [28].

Певний внесок у визначення поняття холдингу вніс М.І. Кулагін, який досліджував «групи» тобто об'єднання юридично самостійних суб'єктів, пов'язаних відносинами економічної залежності [29]. За висновком цього науковця, сутність групи полягає у тому, що це економічна єдність або організація, яка складається з самостійних суб'єктів права. В результаті можна з успіхом мати контроль без обтяження власності, панування без господарських ризиків [29]. Серед інших дослідників варто назвати В.Н. Петухова, який вважав холдингом складну господарську структуру типу корпорації [30]. Однак на думку К. Портной, таке розуміння лише частково відображає сутність холдингу. Сама дослідниця пропонує під холдингом розуміти групу осіб, до якої входять головна компанія (холдингова компанія) та інші господарські товариства, щодо яких головна компанія має можливість визначати рішення, які ними приймаються [4, с. 95].

Своє визначення холдингу запропонував В.В. Лаптев, який визначав

холдинг як виробничо-господарський комплекс, що складається з головної організації (холдингової компанії) та дочірніх підприємств [17, с. 163], проте наведене визначення має загальний характер і не розкриває особливості цієї групи підприємств.

Найбільш ґрунтовний аналіз змісту поняття холдингу провела І.С. Шиткіна. Вище зазначалося, що терміни «холдинг» і «холдингова компанія» вживаються цією дослідницею як синоніми. Спершу І.С. Шиткіна розглядала холдингову компанію (холдинг) у широкому розумінні як «сукупність двох або більш комерційних організацій, однією з яких є основне товариство, а інші - дочірні і (або) залежні товариства» [31, с. 139]. Холдинговою компанією у вузькому розумінні, на думку авторки, є основне товариство, «здатне визначати рішення дочірніх і залежних товариств» [31, с. 139]. Однак у роботі «Холдинги: правовий і управлінський аспекти» поняття холдингу в широкому і вузькому розумінні не даються, а пропонується розгорнуте визначення холдингів: «Холдинги або холдингові компанії є різновидом групи осіб, заснованої на відносинах економічної залежності і контролю, учасники якої, зберігаючи юридичну самостійність, у своїй підприємницькій діяльності підкоряються одному з учасників групи, що у силу володіння контрольними пакетами акцій (частками участі в статутному капіталі), договору або інших обставин впливає на прийняття рішень іншими учасниками групи» [5]. При цьому у визначенні не вказується ні на дочірні, ні на залежні підприємства.

Узагальнюючи наведені визначення, потрібно звернути увагу на те, що спільним у них є розуміння холдингу як такої групи осіб або сукупності комерційних організацій, яка включає головну компанію та інші компанії, щодо яких головна компанія виконує керуючу та/або контролюючу функцію.

Надалі, для всебічного розгляду поняття холдингу у дослідженні варто зупинитися на виявленні характерних рис (ознак) цього утворення як окремого учасника господарських відносин з його організаційно-правовою специфікою, з урахуванням висновків, раніше зроблених іншими авторами.

Зокрема, О.М. Вінник визнає наявність своєрідного виду об'єднання господарських організацій – холдингової групи і виділяє наступні риси цього об'єднання: особливий склад учасників (холдингова компанія та корпоративні підприємства); особливості правового статусу учасників групи, а саме те, що холдингова компанія – суб'єкт організаційно-господарських повноважень, що здійснює ці повноваження щодо своїх корпоративних підприємств, а корпоративні підприємства холдингової компанії є суб'єктами господарювання, що перебувають у вирішальній залежності від холдингової компанії; існування відносин контролю-підпорядкування, що зумовлені наявністю у холдингової компанії можливостей контролювати корпоративні підприємства, завдяки володінню контрольними пакетами акцій (відповідною часткою у статутному капіталі) корпоративного підприємства [32, с. 174]. І.М. Кравець звертає увагу на особливості управління холдинговою групою, що здійснюється холдинговою компанією, завдяки визначенню останньою стратегічних питань діяльності корпоративних підприємств. Також зазначений автор, посилаючись на ст. 126 ГК України, робить наголос на специфіку відповідальності в холдинговій групі [33, с. 117-119]. Своєю чергою Г.В. Іванюк виділяє наступні ознаки холдингу: 1) холдинг – це об'єднання юридичних осіб; 2) проведення єдиної економічної політики з метою досягнення максимального економічного ефекту; 3) контроль холдингової компанії над іншими юридичними особами об'єднання; 4) підстава для здійснення контролю – факт участі у статутних капіталах господарських товариств та факт заснування некомерційних організацій [34, с. 31-33]. Разом з тим останнє положення навряд чи можна відносити до самостійних ознак холдингу.

Ознаки холдингу у своїй монографії також досліджувала К. Портной. Зокрема специфічними ознаками холдингу вона називає: 1) наявність стійких внутрішніх відносин контролю і залежності між головною компанією та іншими учасниками холдингу, які закріплені у договорі про створення холдингу і в статутах його учасників, що визначають організаційну цілісність

цього підприємницького об'єднання; 2) майнова відокремленість та юридична самостійність учасників холдингу, кожний з яких виступає повноправним суб'єктом цивільно-правових відносин (юридичною особою); 3) проведення єдиної політики у сфері господарського обороту (у тому числі узгодження використання прибутку та інших фінансових джерел учасників холдингу. На підставі цього авторка робить висновок, що холдинги виступають повноправними підприємницькими об'єднаннями – суб'єктами права [4], з чим складно погодитись.

Отже, очевидно, що за відсутності спеціального законодавчого регулювання, з урахуванням мети і спрямованості наукових досліджень, кожен з авторів виділяє свій важливий набір ознак холдингів. При цьому деякі з ознак є схожими або доповнюють одна одну, інші не можна однозначно віднести до ознак саме холдингу. Тому питання ознак холдингу потребує додаткового аналізу з урахуванням наукових доробок, чинного законодавства та стану практики холдингових відносин.

У деякій науковій та навчальній літературі холдинг розглядається як своєрідне об'єднання підприємств. Тому, перш за все, варто зосередитися на виявленні у нього рис об'єднання, які називаються у літературі [35, с. 177 – 182]. Так, холдинг, як і названі у статті 119, 120 ГК України об'єднання підприємств, є об'єднанням саме юридичних осіб. Також об'єднанням підприємств притаманна така ознака, як майнова відокремленість та юридична самостійність учасників об'єднання, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 121 ГК України підприємства – учасники об'єднання зберігають статус юридичної особи, у тому числі майнову відокремленість та юридичну самостійність як невід'ємні ознаки юридичної особи. Деякі вчені цю ознаку називають серед ознак холдингу [36].

Окремі дослідники, порівнюючи холдинги та інші господарські об'єднання, приходять до висновку, що холдинги і концерни – це одне й те саме юридичне явище, і концерни на практиці можуть виступати холдинговою групою [8, с. 56]. Така думка справджується для світової

практики, адже поняття холдингів притаманне англосаксонській системі права, а концернів – німецькій [8, с. 55] та актуальне для деяких з діючих концернів. Проте реально існуючі в Україні групи підприємств, які називають себе холдингами та не зареєстровані в якості певного виду об'єднання (зокрема, концерн), мають свої специфічні ознаки, які відрізняють їх від інших організаційно-правових форм об'єднань і характеризують як самостійний вид.

Першою самостійною ознакою холдингу варто назвати спеціальний суб'єктний склад. З наведених вище визначень цього об'єднання стає очевидним, що єдиного терміну для позначення учасників холдингу не вироблено. Так, одне з підприємств називають головною, керуючою, материнською або холдинговою компанією. Останній термін можна вважати найбільш влучним, оскільки його використано у законодавстві і саме від нього походить назва всього об'єднання.

Інших учасників холдингу у науці також називають по-різному. Наприклад, К.Я. Портной використовує термін господарські товариства (залежні та дочірні), І.С. Шиткіна – дочірні господарські товариства, М.Е. Лашкевич – інші господарські товариства, В.В. Лаптев та І.В. Лукач – дочірні підприємства (без конкретизації організаційно-правової форми). Підприємство визнається дочірнім у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбаченої ст. 126 ГК України. Однак, виходячи зі змісту норм ГК України та Закону про холдингові компанії, можна погодитись із законодавцем і називати інших учасників холдингу корпоративними підприємствами. При цьому їх має бути не менше двох. Таким чином, ознака спеціального суб'єктного складу холдингу проявляється у тому, що учасниками холдингу є не менше трьох господарських організацій, одна з яких є холдинговою компанією, а інші – корпоративні підприємства.

Наступною важливою ознакою холдингу виступає складність та різноманітність структури. Так, виділяють прості холдинги, тобто такі, що

являють собою холдингову компанію і одне або декілька контрольованих ним дочірніх товариств (про яких говорять, що вони один до одного є «сестринськими» компаніями), та складні холдингові структури, в яких дочірні товариства самі виступають в якості материнських компаній щодо інших компаній [37, с. 138-139]. При цьому, аналізуючи чинне законодавство, можна дійти висновку, що ця ознака має прояв у тому, що до складу холдингу входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств.

Специфічною ознакою холдингу варто назвати наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності одних учасників холдингу від іншого. Різні аспекти цієї ознаки знайшли своє висвітлення у науковій літературі.

Існує думка, що виникнення холдингів викликано суто економічними потребами. В умовах гігантського усупільнення власності у монополістичній або державній формах стало економічно вигідно використовувати окремо функціонуючі капітали всередині однієї власності. У зв'язку з цим переважна більшість юридичних осіб знаходиться у стані економічної залежності від фінансових центрів. Відносини економічної залежності і відповідно контроль однієї юридичної особи над іншими виникають в силу того, що фінансовому центру належить майже весь капітал іншої компанії. Саме тому відносини всередині холдингу базуються не на основі рівності, а на принципах панування і підпорядкування холдинговій компанії. В силу особливостей внутрішніх зв'язків і становища учасників холдингу один щодо іншого їх називають високоінтегрованими об'єднаннями суб'єктів господарювання. У сучасному західному законодавстві з урахуванням основних сформованих юридичних доктрин такі об'єднання називаються по різному, у тому числі «пов'язані підприємства», «системи компаній», «організації організацій», «товариства товариств», «товариства другого ступеня», а також «групи компаній» або просто «групи» [33, с. 54-55]. Отже, можна погодитись з І.С. Шиткіною, яка наголошує, що

холдинг – це об'єднання вертикального типу або нерівноправне об'єднання, що базується на економічній субординації та контролі одного учасника над іншими [31, с. 26].

Інший аспект цієї ознаки проявляється в особливостях управління та контролю у холдингу. Загалом, наявність відносин контролю – підпорядкування між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами як ознаку холдингу вказують багато дослідників. Наприклад, К. Портной писала, що для холдингу характерна наявність стійких внутрішніх відносин контролю і залежності від холдингової компанії [4, с. 183]. Підставою для здійснення контрольних повноважень холдинговою компанією деякі автори називають домінуючу участь в їхньому статутному капіталі або визначення їх господарської діяльності (наприклад, через виконання функцій їхнього одноосібного виконавчого органу), або інші підстави, передбачені законодавством [37, с. 55]. Можливість холдингової компанії здійснювати управління та контроль діяльності інших учасників холдингу обумовлена наявністю у неї холдингового корпоративного пакета акцій (часток, паїв) і закріплена у законодавстві. Аналіз Закону про холдингові компанії дає право стверджувати, що корпоративні підприємства лише формально є самостійними учасниками господарських відносин, оскільки холдингова компанія має право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства (ст. 1). Наявність у холдингової компанії контрольних важелів впливу на корпоративні підприємства дає їй можливість здійснювати управління або, як вказувала К.Я. Портной, формувати волю учасників холдингу [4, с. 185]. Це проявляється у можливості холдингової компанії визначати напрями, мету і завдання їх господарської діяльності, проводити єдину економічну політику, досягати загальних цілей діяльності холдингу. Останні, на переконання Г. Уманців, полягають у консолідації діяльності групи підприємств, залученні додаткових виробничих потужностей, проникненні в інші сфери виробництва і збуту товарів тощо [7, с. 12].

Отже, у холдингу всі учасники – корпоративні підприємства знаходяться у рівному становищі між собою і у вирішальній економічній та організаційній залежності від холдингової компанії, що дає можливість учасникам проводити єдину економічну політику і досягати загальних цілей діяльності холдингу.

До викладеного слід додати, що відмінною рисою холдингу є відсутність у нього статусу юридичної особи. Створення об'єднання підприємств холдингового типу на чолі з головною компанією в Україні фіксується скоріше фактично, адже ніяких спеціальних вимог до реєстрації такого об'єднання не встановлено. Виходячи з положень чинного законодавства (статті 2 та 55 ГК України) холдинги не відносяться до суб'єктів господарювання, не вирішено законодавчо і питання їх віднесення до учасників господарських відносин. Разом з тим аналіз практики дозволяє стверджувати, що кожен учасник холдингу, вступаючи у господарські правовідносини, виконує спільну волю і сприяє досягненню спільної мети холдингу, тобто група підприємств діє як цілісна економічна одиниця, як єдиний учасник господарських відносин. У науці превалює думка, що холдинг є частково правосуб'єктним підприємницьким об'єднанням або об'єднанням, яке має окремі елементи правосуб'єктності [16, с. 161; 31, с. 20]. Така думка ґрунтується на тому, що законом холдинги визнаються учасниками не всіх, а конкретних правовідносин. Такий досвід є притаманним і іншим країнам, на що звертав увагу О.А. Герасимов, досліджуючи підходи до проблеми фінансово-промислової інтеграції в зарубіжній юридичній науці [38].

Певні кроки унормування цього аспекту статусу холдингів зроблено в діючому законодавстві. Так, у ПК України міститься визначення пов'язаних осіб [39], у Законі про акціонерні товариства – афілійованих осіб [40], у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» – заінтересованих осіб [41]. Про групи осіб йдеться також в антимонопольно-конкурентному законодавстві [42, 43]. У

відповідних правовідносинах законодавець розглядає зазначених осіб як спільно діючу групу підприємств, що може набувати прав та обов'язків, які реалізують холдингова компанія та корпоративні підприємства. На наявність часткової правосуб'єктності вказують особливості відповідальності у холдингу, закріплені ч.6 ст. 126 ГК України.

Отже, спеціальними ознаками холдингу як учасника господарських відносин варто назвати спеціальний суб'єктний склад; складність та різноманітність структури; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності одних учасників холдингу від іншого; відсутність статусу юридичної особи; часткову правосуб'єктність, у тому числі особливості відповідальності у холдингу. Більш детально зазначені ознаки будуть представлені в окремих підрозділах.

Виявлені ознаки холдингів дають підставу для висновку, що розглянуте об'єднання (групу) підприємств можна віднести за своєю організаційно-правовою конструкцією до сучасних господарських систем зі специфікою, властивою комплексним утворенням в умовах ринкової економіки. Не дивлячись на певні відмінності між поняттями сучасного холдингу та господарською системою (центр системи – орган державного господарського керівництва), за суттю ці поняття є схожими. Спільними рисами холдингів і господарських систем можна назвати, зокрема, склад учасників, серед яких обов'язково присутній управляючий суб'єкт; наявність відносин підпорядкованості підприємств управляючому суб'єкту; наявність організаційних, технологічних, економічних і юридичних зв'язків між учасниками.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що холдинг виступає окремим учасником господарських відносин, якому притаманні наступні риси: спеціальний суб'єктний склад холдингу; складність та різноманітність його структури і видів; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності між учасниками холдингу; наявність спільних економічних цілей і відповідних способів їх досягнення;

відсутність статусу юридичної особи; часткова правосуб'єктність; особливості відповідальності учасників холдингу.

З урахуванням цього зроблено висновок, що розглянуту групу підприємств за своєю організаційно-правовою конструкцією можна віднести до сучасних господарських систем зі специфікою, властивою комплексним утворенням в умовах ринкової економіки.

На підставі проведеного аналізу наукових підходів до поняття холдингу, законодавства та господарської практики сформульовано наступне його визначення, як учасника господарських відносин: холдинг – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить одна холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств. При цьому можна погодитись і з тим, що холдинги є *окремими* видами об'єднань суб'єктів господарювання, оскільки для них характерні дещо інші риси ніж для господарських об'єднань.

Визначення холдингу як учасника господарських відносин, в свою чергу, обумовлює внесення відповідного доповнення ст. 2 ГК України щодо кола учасників відносин у сфері господарювання, оскільки ними не охоплюються холдинги, незважаючи на широке фактичне розповсюдження таких груп підприємств в економіці країни, про що буде зазначено далі.

1.2. Види холдингів

Холдинги як глобальні господарські об'єднання переслідують мету збільшення прибутку і досягнення максимального ефекту від господарської діяльності, використовуючи переваги концентрації, спеціалізації й об'єднання виробництва. Поряд з цим холдинги здійснюють реальний вплив на відповідний сектор економіки та відіграють значну роль у забезпеченні

стійкості розвитку ринкової економіки у цілому. Тому інтерес до поглибленого дослідження цих груп підприємств має під собою реальне підґрунтя.

В Україні та світі існує велика кількість об'єднань холдингового типу. Серед них можна виявити холдинги з певними спільними рисами, що має виступати підставою для групування їх на види.

Доцільність проведення класифікації холдингів, як і в цілому будь-якого юридичного явища, пояснюється тим, що у результаті більш глибоко розкривається їх правова природа, виявляються спільні риси холдингів, що класифікуються, з'являється можливість враховувати особливості холдингу, належного до певного виду, при взаємодії з ним та здійсненні правового регулювання його створення, діяльності і припинення.

Крім того будь-якій особі, вступаючи у господарські відносини з учасником холдингу, важливо враховувати, що відповідний холдинг належить до національних або транснаціональних, є приватним або державним за формою власності, а також ступінь залежності корпоративного підприємства від холдингової компанії тощо.

У чинному законодавстві відсутня класифікація холдингів.

Науковці, які досліджували проблеми правового статусу холдингів, приділяли увагу поділенню їх на види. Дослідниками пропонуються різні за змістом і кількістю підстави класифікації холдингів, проте деякі з запропонованих підстав та видів більше стосуються холдингових компаній ніж холдингів у цілому, інші мають загальний характер або виглядають схожими чи такими, що не несуть юридичного навантаження.

Отже, для повноцінного та всебічного розгляду такої категорії як холдинги необхідно провести їх класифікацію за підставами, які сприятимуть розкриттю особливостей холдингів.

Відповідно до чинного законодавства і сформульованого вище визначення поняття холдингу в залежності від тієї або іншої підстави цих учасників господарських відносин можна класифікувати на види, що мають

свої особливості в характері і підставах залежності між учасниками холдингу, структурі холдингу, формах власності майна підприємств, поєднуваних у холдингу тощо.

На важливість визначення критеріїв для юридичної класифікації тих або інших досліджуваних явищ особливу увагу звертає В.С. Нерсисянц з акцентом на такому ключовому критерії як юридико-технічний, котрий полягає у визначенні джерел права, структури діючого права, юридичної термінології, правових принципів, концепції, конструкції, методів і практики роботи юристів [44, с. 448, 451].

Аналіз практики свідчить, що холдинги є активними учасниками господарських відносин, тому класифікацію холдингів необхідно розпочинати з вирішення питання, до якого виду суб'єктів господарського права вони належать.

Деякі автори виділяють індивідуальних та колективних суб'єктів господарського права, включаючи до останніх й ті колективні утворення, які не мають статусу юридичної особи [45, с. 273-275]. Водночас В.В. Лаптев наголошував на тому, що більшість суб'єктів господарювання дійсно мають права юридичної особи, проте існують і такі суб'єкти, які виступають учасниками господарських відносин не маючи статусу юридичної особи [16, с. 20]. Відповідно, холдинг можна розглядати колективним суб'єктом господарського права без статусу юридичної особи.

Слід зазначити, що представники науки господарського права, як правило, керуються позицією, згідно з якою суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин [46, с. 100]. Відповідно до ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Разом з тим у ст. 2 ГК України

згадано не всіх передбачених іншими положеннями ГК України учасників відносин у сфері господарювання. Зокрема, у зазначеному переліку відсутні групи суб'єктів господарювання – господарських організацій (асоційовані підприємства), передбачені ст. 126 ГК України, а також інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо), про які йдеться у ст. 127 Кодексу. Враховуючи реальне функціонування асоційованих підприємств (у тому числі з вирішальною залежністю, якими по суті є холдинги) та інших об'єднань інтересів підприємств, їх роль і значення для розвитку сфери господарювання і певних секторів економіки можна запропонувати включити їх до переліку учасників відносин у сфері господарювання. Це потребує внесення змін до ст. 2 ГК України, а саме доповнення після слів «суб'єкти господарювання» словами «їх об'єднання, групи підприємств».

Наступною поширеною є класифікація суб'єктів господарського права залежно від форми власності на державні, комунальні, колективні, приватні і змішані [32, с. 62]. Названа підстава використовується і для класифікації холдингів. За нею виділяють наступні види холдингів: державні, приватні, різновидом яких є сімейні холдинги [47, с. 33], та змішані.

Як зазначають фахівці, державні холдинги створюються у галузях, що є природними монополіями або представляють стратегічний інтерес для держави. Прикладом державного холдингу є нафтогазовий холдинг «Нафтогаз України». Компанія «Нафтогаз України» є вертикально-інтегрованою нафтогазовою компанією, яка здійснює повний цикл операцій з розвідки та розробки родовищ, експлуатаційного та розвідувального буріння, транспортування та зберігання нафти і газу, постачання природного і скрапленого газу споживачам. Понад 90% нафти і газу в Україні видобувається підприємствами Компанії [48].

Серед приватних холдингів структурою управління вирізняється сімейний холдинг. Наприклад, усі ключові посади у компанії «BenettonGroup» займають члени родини Бенеттон. Наразі цій родині

належить 70% компанії «BenettonGroup». Вони володіють цими акціями через сімейний холдинг «Edizione» [49]. Іншим прикладом сімейного холдингу була також відома корейська фірма «Daewoo», занепад якої стався у 1999 році [50].

Слід зазначити, що холдинги, які об'єднують суб'єктів господарювання комунальної і колективної форм власності, поки що не властиві вітчизняній економіці.

Загалом розглянута класифікація ґрунтується на загальноприйнятому поділенні підприємств на види залежно від форм власності (ст. 63 ГК України). При цьому її власне правове значення полягає, зокрема, у тому, що особливості правового статусу державних холдингових компаній та Державної керуючої холдингової компанії (і, відповідно, державних холдингів) враховано у Законі про холдингові компанії (статті 6-7¹).

Підводячи підсумки викладеного, холдинг можна розглядати як учасника відносин у сфері господарювання – групу підприємств державної, комунальної, приватної або змішаної форм власності, колективного суб'єкта господарського права без статусу юридичної особи.

Переходячи до підстав поділення холдингів на види, варто зазначити, що деякі з пропонованих науковцями класифікацій більше стосуються холдингової компанії і відіграють допоміжну роль у розумінні сутності та внутрішньої побудови холдингів в цілому. Так, відомий дослідник холдингових структур Т. Келлер, виходячи з функціональних характеристик холдингу, виділяв їх два основних види: фінансовий та управляючий. При цьому головна функція фінансового холдингу полягає у здійсненні фінансування та управління капіталовкладеннями без здійснення впливу на підприємницьку діяльність корпоративних підприємств. Натомість головна функція управляючого холдингу – здійснення єдиного економічного керівництва всіма підприємствами холдингу. Науковець вважав, що холдинг може бути одночасно управляючим щодо одних корпоративних підприємств та фінансовим для інших [20, с. 17]. Загалом, науковці підкреслюють, що

особливість холдингових груп полягає у встановленні оптимального співвідношення централізованого управління холдингової компанії корпоративними підприємствами, розмежування сфер впливу, меж втручання і невтручання у діяльність один одного.

Слід зазначити, що аналогічну підставу для класифікації холдингів використали К. Портной та М. Лашкевич. Останній, зокрема, зазначав, що аналогом фінансового холдингу є холдинг у широкому розумінні, а управляючого – холдинг у вузькому розумінні. Характеризуючи фінансовий холдинг, дослідник вказував, що це холдинг, який засновано на дольовій участі з перевагою таких функцій, як фінансування (інвестування) і контроль, однак без виконання будь-яких функцій оперативного управління. Натомість управляючий холдинг або холдинг у вузькому розумінні через холдингову компанію (материнське товариство) здійснює єдине економічне керівництво залежних товариств. При створенні холдингу це знаходить прояв через визначення єдиної мети довгострокової підприємницької політики, здійснення єдиного керівництва і розпорядчої діяльності, контроль за досягненням мети [51].

Не дивлячись на те, що названа підстава є більш вдалою для поділення на види холдингових компаній, вона є корисною для характеристики холдингу у цілому, оскільки дає уявлення про ступінь підприємницької самостійності корпоративних підприємств.

Допоміжне значення для виділення видів холдингів та більш повного розуміння їх природи та внутрішніх господарських зв'язків відіграє класифікація холдингів на чисті та змішані. Ці види холдингів називають І.С. Шиткіна, яка спирається на зарубіжний досвід та підприємницьку практику, та К.Я. Портной, проте І.В. Лукач та деякі інші дослідники на чисті та змішані поділяють холдингові компанії [8, с. 61;52, с. 108]. В основі такого поділу лежить те, чи є холдингова компанія холдингу винятково тільки власником акцій (або часток участі) корпоративних підприємств, не займаючись при цьому самостійною виробничою, торговельною,

банківською або іншою комерційною діяльністю, або ж вона займається також і комерційною діяльністю [4, с. 93]. При цьому у чистому холдингу холдингова компанія ніяку комерційну діяльність не проводить, а, володіючи контрольними пакетами акцій (переважною пайовою участю) інших учасників холдингу, здійснює тільки контрольні і керуючі функції щодо керівництва і координації діяльності інших учасників холдингу. У змішаному холдингу холдингова компанія, крім контрольних і управлінських функцій стосовно інших учасників холдингу, здійснює також самостійну комерційну, підприємницьку діяльність. У цьому холдингу холдингова компанія відіграє свого роду подвійну роль: з одного боку, це керуюча компанія, з іншого боку – промислове підприємство, банк, торговельне підприємство і т.п. [47, с. 31]. За наведеними характеристиками змішані холдинги подібні до фірм – промислових об'єднань, які існували у радянський час. Більшість дослідників того часу сутність організаційної форми фірми вбачали у здійсненні функцій управління групою підприємств силами апарату одного з них, яке іменувалося головним. Підприємство ставало головним в силу особливої ролі організатора виробництва у групі підприємств, що об'єдналися. Це могло мати місце тоді, коли до одного підприємства тяжіють інші, які знаходяться з ним у постійних виробничих зв'язках. Таке підприємство, маючи залежність від результатів господарської діяльності всіх інших підприємств, зацікавлено у синхронній та ефективній роботі всього комплексу, бере на себе роль координатора загального виробничого процесу [11, с. 53].

У наш час аналіз практики діяльності об'єднань холдингового типу свідчить про існування обох видів холдингових компаній і, відповідно, холдингів, в яких ця компанія здійснює тільки контрольні та управлінські функції стосовно інших учасників холдингу або одночасно самостійно провадить господарську діяльність. Серед прикладів змішаних холдингових компаній і, відповідно, холдингів можна назвати ПАТ «Миронівський хлібопродукт», який стоїть на чолі однойменної групи компаній холдингового типу. Видами діяльності названого суб'єкта господарювання

виступають вирощування зернових, бобових культур і насіння олійних культур, розведення свиней, свійської птиці та інші [53]. Також до цього виду можна відносити ПАТ «Оболонь» – головне підприємство так званої корпорації холдингового типу «Оболонь». ПАТ «Оболонь» займається виробництвом пива, безалкогольної продукції, мінеральної води і інш. та має корпоративні пакети акцій декількох підприємств (ПАТ «Охтирський пивоварний завод – 91% акцій, ПАТ «Бершадський комбінат» – 84, 98%, ПАТ «Дятківці» – 96,49% та інш.) [53]. Ще однією холдинговою компанією змішаного типу є НАК «Нафтогаз України», до видів діяльності якого належать добування сирової нафти, добування природного газу, а також діяльність головних управлінь (хед-офісів) [53]. Завдяки володінню холдинговими корпоративними правами інших господарських організацій НАК «Нафтогаз України» виступає холдинговою компанією найбільшого в Україні державного холдингу у паливно-енергетичній сфері.

Прикладом чистого холдингу можна назвати групу компаній «Укрстальконструкція», де фактичною холдинговою компанією виступає товариство з обмеженою відповідальністю «Феркон – холдинг», видами діяльності якого є діяльність холдингових компаній, надання інших фінансових послуг та інш. [53]. ТОВ «Феркон – холдинг» має холдингові корпоративні пакети акцій ПАТ «Донецький завод високовольтних опор» (75 %), ПАТ «Запорізький завод металевих конструкцій» (87 %), ПАТ «Дніпропетровський завод металоконструкцій ім. І.В. Бабушкіна» (88 %) та ПАТ «Укрстальконструкція» (96,86 %) [54]. При цьому ПАТ «Укрстальконструкція» є управляючою компанією, а контролює і координує операційну діяльність підприємств, які входять до холдингу [55].

Загалом аналіз ГК України та Закону про холдингові компанії дозволяє зробити висновок, що законодавець, з одного боку, не передбачає, а з іншого, не обмежує створення чистих або змішаних холдингових компаній.

Надалі для класифікації холдингів доцільно скористатися пропозицією дослідників, зокрема, І.А. Лаптева, який плідно займався дослідженням видів

холдингів, щодо поділення холдингів на класичні та договірні, виходячи з характеру та підстав залежності дочірніх компаній холдингу від головної компанії, оскільки це визначає механізм побудови таких груп підприємств [6, с. 36]. До класичних холдингів прийнято зараховувати ті, в яких дочірні підприємства за організаційною формою є акціонерними товариствами, а контроль холдингової компанії над ними забезпечується в силу володіння останньою контрольними пакетами акцій у статутних капіталах дочірніх підприємств [56]. Класичні холдинги достатньо стійкі об'єднання, оскільки володіння контрольним пакетом акцій кожного дочірнього підприємства дає холдинговій компанії ключові повноваження для прийняття рішень щодо формування органів управління цих компаній з визначенням їх компетенції, дозволяє впливати на рішення, що приймаються дочірніми підприємствами з приводу ведення підприємницької діяльності і контролювати їх виконання.

На відміну від класичного договірний холдинг створюється на основі договору, який укладається між суб'єктами господарювання, і згідно з яким одне господарське товариство набуває права визначати окремі види рішень іншого товариства, з установленням ступеня самостійності дочірнього підприємства [57, с. 19]. Договірні холдинги у порівнянні з класичними не мають стійкості останніх не тільки через відсутність в управляючого товариства контрольних пакетів акцій, але й через недостатню правову регламентацію закріплення інтеграційних зв'язків у створюваних у такий спосіб холдингах.

В контексті цієї підстави І.А. Лаптев вказує на можливість існування холдингів, в яких одні дочірні підприємства включені до холдингу на підставі придбання контрольних пакетів акцій, а інші – на підставі укладеного договору [6, с. 37].

Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити висновок, що створювані в Україні об'єднання на чолі з холдинговою компанією варто відносити до класичних холдингів, оскільки відповідно до визначення холдингової компанії вирішальний вплив на господарську діяльність

корпоративних підприємств холдингова компанія здійснює завдяки володінню холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв). Переважають класичні холдинги і на практиці. Актуальними для України є висловлювання російського дослідника І.А. Лаптева, який відмічає, що у законодавчих актах безпосередньо не закріплено договорів, які породжують відносини контролю-підпорядкування.

У вітчизняній науці також немає єдиної думки щодо договірних холдингів. Наприклад, Д.І. Опришко у своєму дослідженні, присвяченому договірним об'єднанням підприємств, аналізує асоціації, корпорації та інші форми об'єднання інтересів суб'єктів господарювання, серед яких не згадує холдинг або холдингові групи [58]. Договірні об'єднання холдингового типу характерні, в першу чергу, для Німеччини, право якої передбачає договір підпорядкування [6, с.37].

Наступна підстава для класифікації холдингів – це структура цього об'єднання підприємств. Так, за структурою холдинги можна поділяти на прості та складні. До простих холдингів будуть відноситися ті, які складаються з холдингової компанії та корпоративних підприємств. Відповідно, складні за структурою холдинги – це ті, в яких холдингова компанія сама виступає корпоративним підприємством компанії вищого рівня. Подібні види холдингів пропонує виділяти І.А. Лаптев. Зокрема, він зазначає, що виходячи зі специфіки організаційно-правової побудови холдингів їх можна поділити на два різновиди, відмінність яких полягає у тому, скільки рівнів представляють дочірні компанії в конкретному холдингу. Дослідник називає їх дволанковими та багатоланковими або багаторівневими, відповідно [6, с. 38].

Розглянута підстава поділення холдингів на види перетинається з запропонованою К.Я. Портной класифікацією холдингових компаній на основні та проміжні [4, с. 125]. Зокрема, дослідниця наголошує на тому, що холдинг представляє собою складну структуру, оскільки у ньому може створюватися багаторівнева система володіння та управління

корпоративними підприємствами, а саме, холдингова компанія може контролювати діяльність корпоративного підприємства, яке щодо інших учасників групи виступає холдинговою компанією. Прикладом складного холдингу, що діє на території України, можна навести групу компаній СКМ (Систем кепітал менеджмент). СКМ як мажоритарний акціонер і основний інвестор управляє галузевими холдингами [59]. Одним з таких галузевих холдингів є Метінвестхолдинг [1]. Специфіка правового регулювання простих і складних холдингів знаходить відображення у питаннях встановлення пов'язаних осіб і контрольованих операцій, застосування норм ПК України щодо трансферного ціноутворення та в деяких інших питаннях.

Ще однією підставою для поділення холдингів на види виступає галузева приналежність корпоративних підприємств, на підставі чого холдинги можна класифікувати на одногалузеві та багатогалузеві (багатопрофільні). В одногалузевих холдингах об'єднуються підприємства, близькі за профілем своєї діяльності. Багатопрофільні холдинги являють собою виробничо-господарські комплекси, які включають дочірні підприємства, що мають різну спеціалізацію своєї підприємницької діяльності [6, с. 38]. З урахуванням цього розрізняють промисловий, страховий, банківський, поштовий, енергетичний, телекомунікаційний, автомобільний та інші види холдингів [20, с. 113].

Наведена класифікація показує пріоритетну галузеву спрямованість фінансових інвестицій і дозволяє виділити узагальнене поняття: "галузевий холдинг". Галузеві холдинги активно й успішно функціонують у багатьох сферах економіки. Так, у США велике агропромислове виробництво, як правило, представлено у виді холдингів, з корпоративними підприємствами яких фермерські господарства працюють за контрактом. Наприклад, до складу холдингу «Тайсон Фудс» входять 58 переробних заводів, 43 комбікормових заводи, 68 інкубаторів. Вирощують бройлерів по договорах підряду з компанією 7,5 тис. фермерів, яких цей холдинг забезпечує курчатами, кормами і надає консультаційні послуги, а також реалізує

вирощених фермерами бройлерів[60].

В Україні шляхом розвитку агропромислових компаній у формі холдингів йде переважно процес укрупнення агропромислового виробництва: птахофабрики приєднують сусідні господарства і на цих землях організують виробництво кормового зерна; м'ясокомбінати приєднують відгодівні господарства, оскільки велике агропромислове виробництво можливе завдяки розвитку холдингових форм ведення бізнесу що займаються виробництвом, переробкою сільськогосподарської продукції і торгівлею нею, так і фірм-інтеграторів, корпоративні підприємства яких спеціалізуються на переробці сільськогосподарської продукції, виробленої фермерськими господарствами за контрактом з фірмою-інтегратором, і торгівлі нею. На теперішній час в Україні нараховується до ста агрохолдингів, найбільші серед яких «Ukrlandfarming», «NewCenturyHolding», агрогосподарства якого об'єднані у шість агрохолдингів («Біо агро», «Промінь агро», «Лат Агро», «Золотий Світанок», «Чарівний Світанок», «Краєвид Інвест»), «Кернел Групп» і «Мрія агрохолдинг» [61].

Наступною підставою для поділення холдингів на види виступає дислокація діяльності підприємств холдингу. Л.Д. Градобітова пропонує розрізняти транснаціональний холдинг і національний холдинг [62, с. 8-9]. Подібну підставу класифікації названих суб'єктів пропонує І.А. Лаптев. Так, він наголошує на тому, що за регіональним масштабом діяльності холдинги поділяються на регіональні, міжрегіональні (національні) та транснаціональні [6, с. 41]. При цьому В.К. Мамутов висловлює пропозицію створення великих регіональних господарських структур типу холдингів і промислово-фінансових груп, які здатні забезпечити раціональну систему господарських зв'язків і потіснити посередників, які, на думку вченого, слугують інструментом «тонізації» економіки [63, с. 27-30]. Загалом, згадана класифікація холдингів є важливою з правової точки зору, оскільки дозволяє дати відповідь на питання стосовно законодавства, яке має застосовуватись

до корпоративних підприємств та холдингової компанії.

Транснаціональним є холдинг, корпоративні підприємства якого дислокуються в різних державах. Внаслідок, як правило, широкого географічного розсіювання його підприємств транснаціональні холдингові компанії часто реєструються в державах, що поряд з особливими податковими перевагами (у вигляді особливо вигідного податкового обкладення іноземних доходів від участі і прибутку) полегшують доступ до міжнародних фінансових ринків і особливих інструментів фінансування.

Для транснаціональних холдингів важливо вирішити питання юридичної належності холдингової компанії та корпоративних підприємств. Сукупність прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти господарювання у державах реєстрації, необхідно розглядати разом з положеннями податкового, митного, банківського, трудового, екологічного законодавства та інших значущих для конкретного холдингу галузей законодавства відповідної держави, які, як показують результати проведеного фахівцями огляду холдингів у різних європейських юрисдикціях, може різнитися [64].

Прикладом транснаціонального холдингу може слугувати холдинг «IMV Invertomatic Victron Energy Systems», який включає голландську «IMV Victron BV» і швейцарську «IMV Invertomatic Technology SA», що робить широкий діапазон джерел безперебійного харчування. IMV має 11 філій і більш 100 бізнесів-партнерів у 80 країнах світу. Загальна чисельність співробітників холдингу складає близько 490 чоловік ...) [65].

Практика діяльності ряду транснаціональних холдингів за участі підприємств України, Російської Федерації, Республік Казахстану і Білорусі, ряду інших країн у рамках СНД, а також країн далекого зарубіжжя, свідчить про тенденцією продуктивного функціонування таких міжнародних компаній із включенням до їх складу виробничих корпорацій, торговельних та інших організацій, зареєстрованих у різних державах.

Холдингові компанії зі статусом міждержавних мають ряд особливостей у правовій організації і режимі діяльності, у порівнянні з

іншими транснаціональними комплексами, створюваними і зареєстрованими з ініціативи власників контрольних пакетів їх учасників. Суть відмінностей виявляється вже на стадії створення міждержавних холдингових компаній, оскільки ініціаторами формування таких комплексів виступають структури влади двох або більш держав.

Міжнародно-правовою формою регулювання цього процесу визнається міждержавна угода, у якій повинні закріплюватися особливості створення, діяльності і ліквідації конкретної транснаціональної холдингової компанії. За своїм призначенням даний акт покликаний визначити саме особливості, що можуть бути характерні для тієї або іншої стадії функціонування міждержавного комплексу холдингового типу. Мається на увазі відображення можливої специфіки як у його створенні, так і у взаємодії його корпоративних підприємств, включаючи побудову коопераційних зв'язків або визначення цілей і термінів діяльності всієї холдингової групи, по досягненні яких він може бути ліквідований [66, с. 186].

Істотною ознакою національного холдингу є дислокація його учасників в одній визначеній державі. Після розпаду Радянського Союзу в новоутворених державах (колишніх республіках СРСР) були створені національні нафтові та газові холдинги. До таких національних холдингів відносяться, зокрема, в Україні – «НАФТОГАЗ УКРАЇНИ», у Російській Федерації – «ОНАКО», у Республіці Казахстан – національний холдинг «КАЗМУНАЙГАЗ», в Узбекистані – «УЗБЕКНЕФТЕГАЗ».

В залежності від характеру виробничих та економічних відносин між учасниками холдингу і способу організації холдингового об'єднання розрізняють горизонтальні, вертикальні і диверсифіковані холдинги [67, с. 30], які в інших джерелах називають конгломератними [68, с. 98]. У висловленій І.С. Шиткіною пропозиції поділення холдингів на вищеназвані види відбувається за формами виробничої інтеграції [31, с. 170]. Таку пропозицію можна вважати більш вдалою для використання, оскільки вона не така громіздка, проте влучно передає суть класифікації.

Горизонтальні холдинги (холдинги збуту) – об'єднують корпоративні підприємства, які діють на одному ринку (енергетичні компанії, збутові, телекомунікаційні та ін.) або випускають однорідну продукцію. Вони являють собою, по суті, об'єднання підприємств однорідних або подібних видів господарської діяльності в одну економічну структуру, наприклад, територіальні структури, якими керує холдингова компанія. Головною метою такого об'єднання виступає єдина система постачальників і багато корпоративних підприємств, що виконують функції збуту. У випадку, якщо таких корпоративних підприємств багато, то запроваджуються єдині правила регулювання їх діяльності.

Економічна ціль створення таких холдингів полягає у виробленні єдиної маркетингової політики, зниженні конкуренції у середині групи тощо. При цьому специфіка горизонтального холдингу проявляється у тому, що корпоративні підприємства, які входять у холдинг, територіально розосереджені. Проте централізоване управління дозволяє створити єдину політику відносно конкретного виду товару (реалізовану у вигляді знижок, подарунків для клієнтів і т.д.). У цьому випадку централізація управління відіграє важливу роль у виробленні загальної політики для всіх корпоративних підприємств холдингу.

Як зазначає І.А. Лаптев, для холдингів горизонтального типу не характерні тісні коопераційні зв'язки між корпоративними підприємствами, основна взаємодія відбувається між цими підприємствами та холдинговою компанією, що знаходить відповідне юридичне оформлення (наприклад, у статутах корпоративних підприємств) [6, с. 40].

В свою чергу вертикальні холдинги (холдинги концернового типу або виробничі холдинги) – об'єднання підприємств в одному виробничому ланцюжку (видобуток сировини, переробка, випуск продуктів споживання, збут). Вертикальні холдинги представляють собою сукупність підприємств, які випускають один вид виробу при їх участі у його виробництві на різних стадіях [6, с. 40]. Як приклад можна привести об'єднання, що займаються

виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції, металів, нафтопереробкою.

Вертикальні холдинги характеризуються технологічним ланцюжком від переробки сировини до випуску готової продукції і мають наступні особливості: корпоративні підприємства передають один одному свій продукт за собівартістю; по всьому ланцюжку забезпечується управління якістю; усі корпоративні підприємства холдингу повинні бути урівноважені за рівнем оснащення виробничих процесів, кваліфікації персоналу тощо.

Очевидно, що корпоративні підприємства вертикального холдингу пов'язані між собою системою господарських зв'язків, які мають на меті вироблення кінцевого продукту. Такі зв'язки знаходять своє оформлення, переважно, через договори поставки та інші подібні договірні конструкції.

Останній різновид холдингів за вказаним критерієм – диверсифіковані холдинги. Вони на відміну від горизонтальних і вертикальних, являють собою форму об'єднання корпоративних підприємств, які займаються різними видами діяльності або діють на різних ринках. Їх створення пов'язане з поширенням господарської діяльності холдингової компанії на нові сфери (з розширенням номенклатури продукції, видів послуг, що надаються, і т.д.). При цьому нерідко компанії не йдуть на повне злиття, а створюють той абоінший механізм взаємодії, що дозволяє їм зберегти статус юридичної особи і при цьому співпрацювати з іншими підприємствами.

Форму диверсифікованого холдингу широко використовують міжнародні холдинги з метою контролю і керівництва корпоративними підприємствами. Диверсифіковані холдинги - найбільш складний приклад холдингів. В такий холдинг входять структури, прямо не пов'язані ні торговельними, ні виробничими відносинами, як, наприклад, банки, що інвестують кошти у господарські товариства і виконують, таким чином, функції холдингової компанії. К.Я. Портной вважає їх інвестиційними проектами, організаційно реалізованими у формі холдингу [4, с. 29].

Названі підстави та види холдингів виділяються в роботах і інших

дослідників [69; 70, с. 8-9].

У наукових джерелах також пропонується поділ холдингів на види залежно від функцій корпоративних підприємств. На підставі цього розрізняються такі холдинги, як контрольний холдинг, холдинг на основі менеджменту, холдинг цінних паперів, холдинг пайової участі, холдинг капіталу [4, с. 31]. На думку К.Я. Портной, у контрольному холдингу холдингова компанія володіє контрольними пакетами акцій інших учасників холдингу, завдяки чому впливає на їх діяльність. Якщо холдингова компанія має вирішальну участь у капіталі інших учасників холдингу, тобто у володінні частками статутного капіталу, то такий холдинг вважається холдингом пайової участі, причому між холдинговою компанією та її корпоративними підприємствами виникають вертикальні фінансові, правові і за деяких умов директивно-правові або управлінсько-організаційні відносини, а також відносини послуг [48]. Спираючись на викладене, можна зазначити, що у сфері господарського обороту на території України найчастіше зустрічаються контрольні холдинги і холдинги пайової участі.

Разом з тим І.С. Шиткіна піддає критиці запропоновану К.Я. Портной класифікацію холдингів, обґрунтовуючи свою позицію тим, що автор не наводить сутнісні особливості інших видів холдингів, а також робить зауваження до самої підстави класифікації [31, с. 169]. Варто підтримати І.С. Шиткіну у тому, що підстава для поділення холдингів на види залежно від функцій корпоративних підприємств не відповідає видам холдингів, що наводяться. Також помітним є те, що контрольний холдинг та холдинг пайової участі входять до класичних холдингів і не мають суттєвої різниці як у підставах виникнення залежності корпоративних підприємств від холдингової компанії, так і у відносинах контролю – підпорядкування між ними.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Серед суб'єктів господарського права, холдинг потрібно розглядати як учасника відносин у сфері господарювання – групу

підприємств державної, комунальної, приватної або змішаної форм власності, колективного суб'єкта господарського права без статусу юридичної особи.

Безпосередньо холдинги можна поділяти на види залежно від наступних підстав: 1) характер та підстави залежності корпоративних підприємств холдингу від холдингової компанії (класичні та договірні); 2) форма власності майна холдингової компанії та корпоративних підприємств (державні, приватні, змішані); 3) галузева приналежність корпоративних підприємств (одноголузеві та багатопрофільні); 4) дислокація (територія розташування) корпоративних підприємств (національні та транснаціональні); 5) структура холдингу (прості і складні); 6) форма виробничої інтеграції (горизонтальні, вертикальні та диверсифіковані).

При цьому перші чотири підстави мають власне правове значення та/або обумовлюють необхідність спеціального правового регулювання. Зокрема, поділ холдингів за галузево-територіальним критерієм на національні та транснаціональні обумовлює врахування певних особливостей діяльності, наприклад, оподаткування; за підставою залежності корпоративних підприємств – створення правового підґрунтя для існування договірних холдингів; за галузевою приналежністю корпоративних підприємств до певного сектору економіки – забезпечення сприятливих умов для діяльності або більш детального законодавчого регулювання холдингів певного сектору економіки.

Серед додаткових підстав, більш прийнятних для класифікації холдингових компаній, можна виділити функціональні характеристики холдингових компаній (фінансова або управляюча холдингова компанія) та зміст діяльності цієї компанії (чиста або змішана холдингова компанія), які доповнюють уявлення про певні риси холдингу.

1.3. Правова основа статусу холдингів

Перетворення, які відбулися у вітчизняній економіці, процеси глобалізації, вступ нашої країни до Світової організації торгівлі, вибір європейського вектору розвитку обумовлюють потребу в уніфікації правового регулювання здійснення господарської діяльності, розроблення ефективної правової основи такого об'єднання підприємств як холдинги та їх складових – холдингових компаній і корпоративних підприємств.

Разом з тим законодавство України не визнає холдинг суб'єктом господарювання, самостійним об'єднанням підприємств і, відповідно, учасником господарських відносин. Тому питання правової основи статусу холдингу є складними. На сьогоднішній день з'ясувати, які нормативно-правові акти або норми складають правову основу статусу холдингу можна шляхом розгляду такої основи щодо окремих учасників цього об'єднання, зокрема, холдингової компанії і корпоративних підприємств. Правовий статус цих суб'єктів визначається актами господарського законодавства, певними нормами цивільного та інших галузей законодавства, проте застосування положень нормативно-правових актів до холдингу як цілісного утворення викликає певні труднощі.

В науці проблемні питання господарського законодавства, у тому числі у близькій сфері об'єднань підприємств та акціонерних товариств привертала увагу І. В. Бейцун, О.М. Вінник, О.А. Воловик, С.М. Грудницької, М.Г. Ісакова, О.Р. Кібенко, Н.С. Кузнецової та інших авторів. Певні дослідження проводились щодо правового статусу холдингових компаній, зокрема І.В. Лукач, але правова основа статусу холдингу в цілому залишається малодослідженою.

Викладене підтверджує актуальність дослідження правової основи статусу холдингу з метою розроблення та обґрунтування пропозицій щодо її удосконалення.

У науковій літературі відсутня єдина думка, що є правовою основою.

Використовуючи цей термін, як правило, його визначення зводять до переліку нормативно-правових актів, положення яких регулюють певне питання. Загалом, правову основу доволі часто ототожнюють з правом в його державно-офіційній формі, однак її зміст ширше. На думку С.Е. Жилінського, правова основа – це одна з основ суспільства і держави, яка через відображення, закріплення та реалізацію інтересів громадян впорядковує економічні, соціальні, політичні та духовні процеси, надає їм юридично гарантовані функціонування і розвиток. Правова основа, далі продовжує автор, як поняття охоплює нормативно-правову базу і весь механізм реалізації юридичних норм, що регулюють визначений предмет. Структура правової основи являє собою діалектичну єдність права, законності та правопорядку. Об'єднані в більш загальне поняття, вони пов'язують у єдине ціле основні елементи правового регулювання: вихідний пункт (норма права), процес реалізації норм права (законність) та його кінцевий результат (правапорядок) [71].

З урахуванням викладеного та питання, що розглядається, інтерес для аналізу представляють саме норми права, які встановлюють правовий статус холдингу, і можуть міститися, у першу чергу, у нормативно-правових актах.

Аналізуючи історію українського нормотворчого процесу, можна констатувати, що до сьогодні нормативно-правового акту, який визначає правовий статус холдингів, в Україні не прийнято. За радянських часів створення та діяльність великих (всесоюзних і республіканських) промислових об'єднань регулювалися Загальним положенням про всесоюзне і республіканське промислове об'єднання, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1973 р. № 140 [72], а наступного року було прийнято Положення про виробниче об'єднання (комбінат), затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 27 березня 1974 р. № 212 [73]. Пізніше було прийнято Закон Союзу РСР «Про державне підприємство (об'єднання)» згідно з яким об'єднання керувало підприємствами, які до нього входили, і відповідно виконувало щодо них функції вищого органу. На думку І.В. Лукач

створювані в СРСР об'єднання нагадували асоційовані підприємства з різним ступенем залежності учасників [8, с. 33].

В перші роки незалежності Указом Президента України від 11 травня 1994 р. затверджено Положення про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації та приватизації [17]. Це Положення містило чотири розділи, в яких закріплювалися визначення холдингової компанії, дочірнього підприємства, контрольного пакету акцій, визначався порядок створення холдингових компаній у процесі корпоратизації та у процесі приватизації, встановлювалися обмеження на створення і діяльність холдингової компанії. Разом з тим у зазначеному Положенні не було норм, спрямованих на регулювання холдингів як об'єднань підприємств. Крім того, з назви та змісту цього нормативно-правового акту очевидно, що його норми мали обмежену сферу застосування.

Отже, під час дії вищезазначеного Положення об'єднання підприємств у холдинги на ринкових засадах знаходилися поза межами дії цього нормативно-правового акту та правового поля у цілому. Нині вищезгадане Положення втратило чинність у зв'язку з прийняттям Закону про холдингові компанії.

На необхідність визначення саме правового статусу холдингу певною мірою вказує те, що протягом деякого часу у законодавстві було закріплено визначення банківської холдингової групи як банківського об'єднання, до складу якого входять виключно банки, та фінансової холдингової групи як об'єднання переважно фінансових установ за участі щонайменше одного банку (статті 11, 12 Закону України «Про банки та банківську діяльність») [74]. Наразі у чинній редакції Закону статті 11, 12 виключено, і термін «холдингова група» не використовується.

На сьогоднішній день основоположним нормативно-правовим актом, який закладає підвалини статусу учасників господарських відносин, виступає ГК України, прийнятий 16 січня 2003 р. Розробка і реалізація концепції ГК України тривала протягом 1992 – 2002 років, активно обговорювалась

науковцями, а прийняття Кодексу на думку Г.Л. Знаменського стало найвищою точкою досягнення науки і законотворчості [75; 76, с. 54].

Наразі у Кодексі відсутні положення, безпосередньо спрямовані на регулювання діяльності холдингів, проте певна частина його норм складає правову основу статусу таких об'єднань підприємств. Так, ст. 126 Кодексу («Асоційовані підприємства. Холдингові компанії») закріплено визначення асоційованих підприємств як таких суб'єктів господарювання – юридичних осіб, що пов'язані між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. По суті це визначення розкриває характер внутрішніх відносин у холдингу. Також у цій статті наведені визначення простої і вирішальної залежності холдингової компанії, встановлено підставу і вид відповідальності цієї компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Разом з тим нарікання з боку науковців і практиків викликає визначення холдингової компанії, закріплене у ч. 5 ст. 126 ГК України, зокрема, обмеження її організаційно-правової форми лише публічним акціонерним товариством. Це положення не відображає стану практики, де існує значна кількість суб'єктів господарювання, які в силу участі у статутному капіталі двох і більше суб'єктів господарювання можуть здійснювати вирішальний вплив на їх господарську діяльність, проте не підпадають під визначення холдингової компанії, оскільки створені, як правило, у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Це призводить до того, що описані холдингові структури фактично знаходяться поза межами і так нечисленних законодавчих норм щодо холдингів. Крім того, законодавець не стимулює створення суб'єкта господарювання з ознаками холдингової компанії у формі акціонерного товариства і не встановлює відповідальності за його створення в іншій організаційно-правовій формі. При цьому справедливим є зауваження, що якщо є можливість створити суб'єкт господарювання з ознаками холдингової компанії в будь-якій організаційно-правовій формі, то навіщо ускладнювати цей процес,

обираючи публічне акціонерне товариство [77]. Насамкінець положення ч. 5 ст. 126 ГК України не кореспондується з правом суб'єкта господарювання незалежно від організаційно-правової форми придбавати акції та інші цінні папери без обмежень їх кількості (статті 143, 165 ГК України). Втім вирішення цих питань може бути двояким і залежить від інтересів суспільства і волі законодавця зняти обмеження щодо організаційно-правової форми холдингової компанії або ввести механізм примусу виконання норми, закріпленої ч. 5 ст. 126 ГК України.

Із аналізу положень ГК України вбачається, що в ньому положення щодо асоційованих підприємств і холдингових компаній розміщено у главі 12, яку присвячено об'єднанням підприємств.

З урахуванням цього привертає увагу ст. 118 ГК України, де закріплене визначення об'єднання підприємств. Так, ним визнається господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Співставлення наведеного визначення з іншими положеннями ГК України дозволяє зробити висновок про наявність неузгодженості між нормами. Так, господарська організація згідно зі ст. 55 Кодексу є суб'єктом господарювання. Визначальною ознакою суб'єкта господарювання виступає здійснення господарської діяльності, що впливає з ч. 1 ст. 55 ГК України та неодноразово наголошено в учбовій та науковій літературі [32, с. 61; 78]. У свою чергу, під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК України).

Цілком очевидно, що об'єднання підприємств зі своєю метою не зовсім вкладається у розуміння господарської організації як одного з двох видів суб'єктів господарювання, які створюються для здійснення господарської діяльності. На підставі цього можна припустити, що об'єднання підприємств,

більш правильно розглядати як учасника відносин у сфері господарювання. Це вимагає внесення відповідних змін до статей 118 і 2 ГК України.

Беручи до уваги ч. 6 ст. 119 ГК України, згідно з якою положення глави 12 застосовуються також до об'єднань інших суб'єктів господарювання – юридичних осіб або об'єднань підприємств за участі таких осіб, якщо інше не передбачено ГК України та іншими законами, правову основу статусу холдингів формують норми цієї глави. Так, до холдингів певною мірою можна застосовувати положення глави 12 щодо управління об'єднанням підприємств, майнових відносин в об'єднанні, припинення об'єднання, статусу підприємств – учасників холдингу тощо. Однак практичне застосування перелічених положень можливе після певної адаптації норм, наприклад, в локальних нормативно-правових актах, оскільки холдинги мають суттєві відмінності від інших перерахованих у ст. 120 ГК України організаційно-правових форм об'єднань.

Серед норм Кодексу варто назвати положення щодо визначення суб'єкта господарювання, закріплення видів підприємств (у тому числі корпоративного і дочірнього), порядку створення і припинення суб'єкта господарювання, установчих документів, державної реєстрації, правового статусу господарських товариств, обмеження монополізму і захисту від недобросовісної конкуренції, господарської відповідальності тощо.

До правової основи статусу холдингу можуть бути віднесені статті 167 та 172 (про корпоративні права держави) глави 18 ГК України. Так, у ст. 167 ГК України розкривається зміст корпоративних прав холдингової компанії і корпоративних відносин, під якими маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. У свою чергу ст. 172 ГК України закріплено, що відносини, пов'язані з управлінням корпоративними правами держави, регулюються Законом України «Про управління об'єктами державної власності», іншими законами України та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, діяльність державних холдингових компаній має здійснюватися з урахуванням

положень зазначеного Закону.

Також до правової основи статусу холдингу можна віднести положення розділу IV ГК України щодо господарських зобов'язань та договорів. Перш за все мова йде про ст. 176 ГК України, на підставі якої відносини між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами потрібно вважати організаційно-господарськими. Важливою є норма ст. 186 ГК України, присвячена укладанню організаційно-господарських договорів, оскільки вона дає можливість врегулювання на договірних засадах питання взаємодії холдингової компанії і корпоративних підприємств щодо управління у холдингу.

Положення розділу IV ГК України щодо майново-господарських зобов'язань та відповідних господарських договорів, мають значення для регулювання господарської діяльності учасників холдингу.

Отже, можна зробити висновок, що норми ГК України складають правову основу статусу холдингу як об'єднання підприємств. При цьому серед позитивних аспектів варто назвати закріплення визначення холдингової компанії через встановлення кількості залежних підприємств і розширення їх організаційно-правових форм, а також встановлення відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств. Разом з тим положення Кодексу щодо холдингів потребує доопрацювання.

Слушною є думка Д.В. Задихайла щодо недостатності однієї статті ГК України (ст.126) для регулювання ринкової, практично затребуваної і широко застосовуваної форми об'єднань (груп підприємств) як холдинги [79, с. 120]. На думку науковця, деталізація господарсько-правового регулювання холдингових відносин має стати одним з пріоритетних напрямів модернізації змісту ГК України. Погоджуючись з Д.В. Задихайлом можна запропонувати доповнити главу 12 Кодексу статтею 126¹, у якій закріпити визначення холдингу, закласти основу поділення холдингів на види, регулювання створення і припинення холдингу, майнових відносин у ньому, управління у

холдингу, відповідальності учасників холдингу. Означені питання можуть бути конкретизовані на рівні закону. Також пропонується включити холдинги до учасників господарських відносин і зняти обмеження на організаційно-правову форму холдингової компанії, що дозволить розповсюдити статус цієї компанії на всі фактичні холдингові компанії. Це потребує внесення змін і доповнень до статей 126, 118 і 2 ГК України і доповнення Кодексу спеціальною статтею 126¹, яку присвятити визначенню статусу холдингу. Така пропозиція є конкретизацією удосконалення правового статусу суб'єктів господарської діяльності через розвиток законодавства у сфері функціонування інтегрованих бізнес-структур, що виступає одним з напрямів модернізації господарського законодавства [80, с. 14].

За умови прийняття викладених пропозицій ГК України зможе у повній мірі виконувати роль першооснови формування нормативно-правової бази щодо статусу холдингу, сприяти діловій активності суб'єктів господарювання і розвитку підприємництва у цілому [81, с. 3].

Правову основу статусу холдингу складають певні норми ЦК України [82], зокрема, положення глави 7 «Загальні положення про юридичну особу», глави 8 «Підприємницькі товариства», в тому числі, щодо акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю (статті 140 – 162), інші положення, які можуть бути застосовані для регулювання певних відносин при здійсненні господарської діяльності учасниками холдингу (наприклад, окремі види господарсько-майнових договорів) у разі, якщо вони не врегульовані спеціальними нормами. Разом з тим слід звернути увагу, що у ЦК України дочірні підприємства лише згадуються у ст. 111, якою регулюється порядок ліквідації юридичної особи, а залежному господарському товариству присвячено ст. 118 ЦК України. В ній закріплено його визначення та встановлено обов'язок господарського товариства, яке придбало або іншим чином набуло двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи

двадцять або більше відсотків простих акцій акціонерного товариства, оприлюднити цю інформацію в порядку, встановленому законом. Привертає увагу, що у ст. 126 ГК України мова йде про залежні підприємства в цілому, а у ст. 118 ЦК України норма конкретизована щодо господарських товариств.

Серед загальних законів, які регулюють окремі аспекти статусу холдингів, можна назвати Закони про господарські товариства [83] та про акціонерні товариства, як такі, що регулюють створення, діяльність та припинення суб'єктів господарювання – потенційних учасників холдингу. Наприклад, для класичного холдингу, який створюється через набуття холдингового корпоративного пакету акцій (часток, паїв), важливими є положення названих Законів, якими регулюється набуття часток у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю та акцій в акціонерному товаристві.

До правової основи статусу холдингу входять норми Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», оскільки він регулює питання державної реєстрації створення, припинення, внесення змін до установчих документів суб'єктів господарювання (відповідні положення поширюються і на учасників холдингу) [84], а також Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», особливо положення ч. 5 ст. 41, які розвивають норму ч. 6 ст. 126 ГК України щодо субсидіарної відповідальності холдингової компанії. На взаємопов'язаність цих статей звернено увагу у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. за №15 [85], проте судова практика застосування зазначених статей Кодексу і Закону майже відсутня.

У правовій основі статусу холдингу окремо слід виділити законодавчі акти, норми яких містять положення щодо груп осіб, підтверджуючи тим самим, що законодавець учасником певних правовідносин визнає юридично не оформлену групу суб'єктів господарювання. Крім ст. 126 ГК України і ст. 9 Закону про холдингові компанії, де закріплено обов'язок холдингової

компанії оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та фінансову звітність своїх корпоративних підприємств, можна навести й інші приклади. Зокрема, це положення ПК України щодо визначення пов'язаних осіб (пп. 14.1.159 п. 14.1 ст. 14 ПК України), трансферного ціноутворення і закріплення особливого порядку обліку й оподаткування доходів від операцій за участі цих осіб [39], та положення Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо визнання суб'єктом господарювання групи суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими (ст. 1 Закону).

Загалом законодавство щодо захисту економічної конкуренції, а саме положення Законів України «Про захист економічної конкуренції» і «Про захист від недобросовісної конкуренції», якими визначено правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності, закріплено правові засади захисту від недобросовісної конкуренції також складає правову основу статусу холдингу. Крім того створення холдингів можна зараховувати до різновиду економічної концентрації, тому потрібно брати до уваги норми Положення про порядок подання заяв до АМКУ про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, затверджене розпорядженням АМКУ від 19 лютого 2002 р. № 33-р. [86].

Вищеназвані нормативно-правові акти можуть бути використані для регулювання створення та діяльності холдингової компанії і корпоративних підприємств, і складають правову основу холдингу як господарського об'єднання. Проте цілий ряд питань (поняття і види холдингу, внутрішні відносини у ньому, у тому числі формування майнової бази, компетенція органів управління у холдингу, відповідальність учасників холдингу та інші) не знайшли відповідного законодавчого врегулювання. Отже, законодавче визначення статусу холдингу істотно відстає від практики та не задовольняє її потреби.

Спеціальний характер щодо правового регулювання створення і

діяльності холдингів мають норми Закону про холдингові компанії, прийнятого 15 березня 2006 р. Слід зазначити, що проект цього Закону було подано КМУ у 2003 році, а доцільність його прийняття активно обговорювалась на сторінках юридичної періодики [87,88]. При цьому автори виказували єдність думок щодо необхідності законодавчого регулювання холдингових структур, створених на ринкових засадах. Після прийняття Закону деякі фахівці також давали йому оцінки і висловлювали своє бачення його впливу на практику діяльності холдингів [89].

Аналізуючи зміст Закону про холдингові компанії, варто зазначити, що його норми, в першу чергу, спрямовані на встановлення правового статусу холдингової компанії, в тому числі, державної холдингової компанії. У Законі закріплено понятійний апарат, а саме, даються визначення холдингової компанії, державної холдингової компанії і державної керуючої холдингової компанії, корпоративного підприємства і холдингового корпоративного пакета акцій (часток, паїв) (ст.1 Закону).

Інші статті цього Закону присвячено утворенню холдингової компанії (ст. 3), прийняттю рішення про її утворення (ст.4); особливостям утворення та діяльності холдингової компанії та державної холдингової компанії(ст. 5, 6); управлінню холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв), переданому державній холдинговій компанії (ст. 7); утворенню та діяльності Державної керуючої холдингової компанії (ст. 7-1) та іншим аспектам функціонування холдингових компаній.

Водночас певні положення Закону про холдингові компанії стосуються відносин у холдингу в цілому. Наприклад, аналіз визначень понять, які використовуються у Законі, дає змогу встановити учасників холдингу, аналіз положень щодо утворення холдингової компанії – зробити висновок, що прийняття такого рішення фактично є рішенням про створення холдингу; аналіз виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії – окреслити коло повноважень холдингової компанії з управління холдингом, аналіз підстав ліквідації холдингової компанії (ст. 10) – припустити підстави

припинення холдингу. Обов'язок щорічної аудиторської перевірки холдингової компанії і корпоративних підприємств (ст. 8) та щорічне оприлюднення консолідованої фінансової звітності холдингової компанії та фінансової звітності її корпоративних підприємств (ст. 9) можна віднести до обов'язків холдингової компанії з розкриття інформації про діяльність холдингу.

Водночас аналіз Закону про холдингові компанії і практики його застосування дозволяє назвати невирішені в ньому питання та окреслити напрями доопрацювання певних його положень. Так, привертає увагу відмінність у дефініціях холдингової компанії у ГК України і Законі про холдингові компанії, а саме, відповідно до Закону холдингова компанія – це акціонерне товариство (ст. 1), а згідно з ГК України – публічне акціонерне товариство (ч.5 ст. 126). Також у визначенні корпоративного підприємства присутня неточність, пов'язана з тим, що корпоративне підприємство визначається як господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія. Втім загальновідомо, що статутний (складений) капітал господарських товариств поділяється на акції або частки, а паї властиві кооперативам, в яких формується пайовий і неподільний фонди (ст. 100 ГК України).

Отже, визначення холдингової компанії і корпоративного підприємства потребують конкретизації, варіанти якої буде запропоновано далі.

Деякі положення Закону не виконуються через відсутність порядку їх реалізації. Наприклад, ч.4 ст. 3 Закону передбачає, що холдингова компанія набуває статусу юридичної особи з дня її державної реєстрації в Державному реєстрі холдингових компаній України, який є невід'ємною частиною Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців. Державна реєстрація холдингових компаній проводиться державним реєстратором у порядку, встановленому КМУ відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Проте до сьогодні КМУ не прийнято порядку державної реєстрації холдингових компаній і окремого Державного реєстру холдингових компаній в рамках Єдиного реєстру не ведеться.

Також не конкретизовано порядок виконання норми ч.2 ст. 9 Закону, а саме щодо обов'язку холдингової компанії щорічно оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та фінансову звітність корпоративних підприємств. На сьогодні холдингові компанії розміщують цю інформацію на власних сайтах.

Ускладненою для практики представляється реалізація виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії (ч.5 ст. 5 Закону) через відсутність відповідного механізму реалізації. У Законі не передбачено, як прийняті загальними зборами холдингової компанії рішення, наприклад, щодо визначення напрямів та порядку використання прибутку корпоративних підприємств або затвердження планів виробничого та соціального розвитку цих підприємств зробити обов'язковими для виконання саме корпоративними підприємствами.

Доопрацювання наведених положень Закону про холдингові компанії певною мірою сприятиме удосконаленню правового статусу холдингу, хоча за межами законодавчого регулювання залишається ще велике коло суспільних відносин, які виникають при функціонуванні холдингу.

Тут доречно навести точку зору Д.В. Задихайла, який дав критичну оцінку Закону про холдингові компанії. На його думку, цей Закон з наступними змінами і доповненнями спрямовано на створення більш логічного правового забезпечення особливостей утворення та діяльності державних холдингових компаній, створення Державної керуючої холдингової компанії, відносин між ними та корпоративними підприємствами тощо. При цьому науковець звертає увагу на те, що питання утворення, діяльності, ліквідації холдингових компаній, визначення реальних правових форм функціонування холдингових відносин поза сферою державного сектору і непов'язаних з підготовчими процедурами приватизації

окремих галузевих груп цілісних майнових комплексів, Закон відверто обходить попри перерахування цих питань у його преамбулі [79, с. 119-120].

Інший відомий вчений В.С. Щербина критично оцінив співвідношення положень ГК України і Закону про холдингові компанії. Так, він зазначив, що у ГК України правове становище холдингу, правове регулювання відносин між його учасниками визначено недостатньо повно. При цьому відсутність відповідних норм у ГК України ніяким чином не компенсується нормами Закону про холдингові компанії, оскільки зазначений Закон, головним чином, визначає правове становище холдингових компаній, у тому числі державних, і меншою мірою – корпоративних підприємств, проте фактично не регулює відносини у середині холдингу [78, с. 190].

На необхідність удосконалення існуючої нормативно-правової бази з метою забезпечення функціонування і стимулювання розвитку холдингових структур вказували й інші дослідники, зокрема, Г. Желе [90, с. 39]

Поділяючи в цілому позицію дослідників, варто зазначити, що у літературі висловлюється думка щодо доцільності прийняття окремого закону, який би регулював відносини, пов'язані зі створенням і функціонуванням холдингів. Наприклад, таку думку ще на початку 2000-х років висловлювала Г.В. Уманців [52, с. 108]. До прихильників прийняття закону про холдинги можна віднести Д.В. Задихайла та І.В. Лукач, які будують свої пропозиції серед іншого на аналізі проекту закону про холдинги Російської Федерації [79; 8].

В той же час І.В. Бейцун наполягає на тому, що юридична регламентація холдингів не повинна бути специфічною по відношенню до інших об'єднань юридичних осіб. Свою позицію дослідниця обґрунтовує у тому числі зарубіжним досвідом. Так, авторка наводить приклад, що законодавство Англії та Франції не передбачає загальної регламентації груп, проте спрямоване на забезпечення прозорості їх діяльності. У Німеччині завдання правової регламентації груп підприємств полягає у захисті економічно залежних учасників і створенні спеціальних правових форм

організації групи [91, с. 10]. Інші дослідники та оглядачі іноземного досвіду законодавчого регулювання холдингів також звертають увагу на відсутність єдиного спеціального закону щодо холдингів у США та більшості європейських країн. Автори зазначають, що правове забезпечення діяльності підприємницьких об'єднань здійснюється законодавством, в якому закріплюються визначення та організаційно-правові форми учасників групи, види залежності та підстави для набуття статусу консолідованого платника податків, закріплюються особливості відповідальності за принципом «підняття корпоративної завіси» тощо [68, с. 49].

При аналізі правового регулювання об'єднань підприємств, у тому числі холдингового типу, у Європейському Союзі, потрібно звернути увагу на Сьому Директиву «Про консолідовану фінансову звітність» від 13 червня 1983 р. № 83/349 [92]. Її прийняття було обумовлено тим, що велика кількість товариств є членами об'єднань підприємств, щодо яких існує необхідність надання фінансової інформації як їх членам, так і третім особам. Попри те, що зміст вказаної Директиви встановлює обов'язок ведення консолідованої фінансової звітності, він також дає відповіді на питання сутності материнського (у тому холдингової компанії) і залежного підприємств, підстав і способів встановлення залежності тощо. Фактично Сьома Директива компенсує відсутність спеціального законодавчого регулювання статусу холдингів у країнах ЄС, адже національне законодавство кожної країни узгоджено з нею.

У національному правовому полі необхідність окремого законодавчого регулювання холдингів обумовлена вагомим економічним ефектом від їх діяльності, зокрема здатністю холдингів об'єднувати підприємства, акумулювати значні фінансові та матеріальні ресурси, проводити єдину економічну політику, яка відбивається на стані всієї галузі економіки. Фактично холдинги беруть на себе координацію найбільш суттєвих складових економіки країни.

Крім того у правовому аспекті потребу у законі можна пояснити тим,

що в економічну й організаційну залежність потрапляє формально самостійна господарська організація, яка в результаті своєї діяльності набуває права та обов'язки перед контрагентами, кредиторами, державою, власним трудовим колективом, іншими учасниками суспільних відносин. Тому в умовах сьогодення важливо саме через запровадження законодавчого регулювання холдингів досягти збалансованості інтересів учасників холдингу та осіб, які вступають з ними у відносини.

Удосконалення законодавчого регулювання можна провести за рахунок доповнення Закону про холдингові компанії положеннями щодо правового статусу холдингів і, відповідно, зміни назви закону на Закон України "Про холдинги".

Загалом Д.В. Задихайло запропонував коло основних об'єктів законодавчого регулювання: холдинг, холдингові відносини, холдингова компанія і корпоративні підприємства [79, с. 124]. Вкотре слід погодитися з вченим, що не може бути тотожних вимог до створення і функціонування холдингів у промисловості і аграрному секторі, енергетичній, банківській та інших сферах; національних і транснаціональних холдингів; холдингів, учасники яких засновані на різних формах власності [79, с.125].

Отже, для удосконалення законодавчого визначення статусу холдингу потребують закріплення у законі визначення холдингу, склад його учасників, види холдингу за тими підставами, які обумовлюють особливості правового статусу холдингів.

Законодавчого регулювання потребує створення і припинення холдингу з зазначенням переліку підстав набуття вирішальної залежності, способів створення холдингу, підстав для його припинення. Слід наголосити, що легалізація договірному способу створення холдингу спричинить необхідність внесення змін до визначення холдингової компанії і корпоративного підприємства в частині розширення підстав виникнення вирішальної залежності. У розрізі створення холдингу держава має вирішити питання доцільності запровадження процедури легалізації холдингів та/або

обліку цих об'єднань. При цьому виконання вимог ч.4 ст. 4 Закону з ведення Державного реєстру холдингових компаній України може бути цілком достатнім для обліку холдингів в Україні.

Розглядаючи холдингові відносини як об'єкт регулювання Закону, потрібно виходити з того, що вони поділяються на внутрішні (відносини між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами, відносини між корпоративними підприємствами) та зовнішні (відносини між учасниками холдингу та іншими особами). При цьому внутрішні відносини між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами по суті є організаційно-господарськими і визначають зміст і характер інших відносин.

Для виконання холдингами покладених на них функцій законодавчого регулювання потребують майнові й управлінські відносини у холдингу з закріпленням права органів управління холдингової компанії приймати обов'язкові для корпоративних підприємств рішення, встановленням прав та обов'язків органів управління цієї компанії щодо виконання рішень, які становлять виключну компетенцію її загальних зборів. Потребує вирішення питання встановлення гарантій обов'язковості рішень холдингової компанії для корпоративного підприємства, наприклад, шляхом затвердження таких рішень вищим органом управління корпоративного підприємства. Водночас потрібно закріпити субсидіарну відповідальність холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств, які вони взяли на себе, виконуючи її рішення. Окремо доцільно передбачити право холдингової компанії приймати рішення щодо користування і розпорядження майном корпоративних підприємств.

Більш детально основні зазначені пропозиції будуть конкретизовані та обґрунтовані у відповідних підрозділах роботи.

Насамкінець з метою узгодження законодавчих актів у Законі потрібно закріпити норму відсильного характеру щодо того, що у холдингу особливості корпоративних відносин, відносин у сфері оподаткування, обліку, захисту економічної конкуренції регулюються нормами чинного

законодавства.

Втілення зазначених пропозицій сприятиме упорядкуванню організації та діяльності холдингів, забезпечить прозорість їх діяльності, сприятиме захисту осіб, які вступають з учасниками холдингу у правовідносини.

Крім наведеного, правову основу статусу холдингів, заснованих на державній формі власності, складають також норми Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р. та ряду підзаконних нормативно-правових актів[93]. Зокрема, Порядок обрання представника інтересів державної холдингової компанії на загальних зборах корпоративного підприємства та надання йому доручення щодо голосування, затверджений Постановою КМУ 25 жовтня 2006 року за № 1476[94], та Порядок утворення державної холдингової компанії, затверджений Постановою КМУ 22 серпня 2012 року за № 773 [95].

До правової основи холдингів можна віднести і низку інших підзаконних актів, що стосуються окремих аспектів створення, функціонування чи припинення суб'єктів господарювання в цілому, їх об'єднань та господарських товариств. В той же час удосконалення правової основи статусу холдингу передбачає прийняття ряду нових підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, Законом про холдингові компанії передбачено встановлення КМУ порядку державної реєстрації холдингових компаній (ч.3 ст. 3 Закону). Попри покладання на КМУ обов'язку у тримісячний строк з дня набрання чинності Законом прийняти нормативно-правові акти, необхідні для виконання цього Закону, відповідного порядку державної реєстрації холдингових компаній не затверджено до сьогодні.

Крім того на рівні КМУ потребує затвердження порядок ведення Державного реєстру холдингових компаній України як невід'ємної частини Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Також шляхом прийняття відповідної постанови КМУ можна конкретизувати порядок виконання норми ч.2 ст. 9 Закону щодо обов'язку холдингової компанії щорічно оприлюднювати свою консолідовану фінансову звітність та

фінансову звітність своїх корпоративних підприємств.

Певною мірою недостатність законодавчого регулювання функціонування холдингу може бути компенсована локальними нормативно-правовими актами. Ці акти приймаються самими суб'єктами господарювання або їх засновниками (установчі та внутрішні правові документи суб'єктів господарювання) [32,с. 39]. Прийняття деяких локальних актів прямо передбачено законодавством (статути, установчі договори, положення про наглядову раду акціонерного товариства та інші), а деякі акти приймаються за необхідності самим суб'єктом господарювання.

В холдингах локальні нормативно-правові акти (далі – локальні акти) представлені, в першу чергу, статутами холдингової компанії та корпоративних підприємств. У Законі про холдингові компанії не закріплено спеціальних вимог до змісту статуту цієї компанії, а лише зазначено, що статутом холдингової компанії встановлюються обмеження щодо правочинів, які мають право вчиняти органи управління компанії, а також випуску цінних паперів (ч.3 ст. 5 Закону). Також у статуті може бути розширено коло питань, які входять до виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії. Аналіз теоретичних доробок та практики дозволяє зробити висновок, що у статуті холдингової компанії мають знайти відображення концептуальні положення її створення і функціонування шляхом, наприклад, акумулювання частини активів корпоративних підприємств холдингової компанії з координацією їх діяльності для досягнення спільного економічного результату. Також у статуті холдингової компанії потрібно закласти підвалини складання консолідованої фінансової звітності групи підприємств, розповсюдження повноважень органів управління холдингової компанії на корпоративні підприємства і закріпити порядок застосування субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями останніх.

Водночас статuti корпоративних підприємств мають відображати залежність цих підприємств від холдингової компанії, що може бути

досягнуте за рахунок обмеження права виконавчого органу корпоративного підприємства на укладання угод, у тому числі з відчуження майна, які перевищують певну суму, закріплення обов'язку органів управління корпоративного підприємства погоджувати з холдинговою компанією плани виробничого і соціального розвитку, виконувати рішення органів управління холдингової компанії.

Отже, можна зробити висновок, що установчі документи холдингової компанії і корпоративних підприємств повинні відображати наявність економічної та/або організаційної залежності останніх і закладати підвалини для можливості холдингової компанії здійснювати вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств з метою досягнення однієї або декількох спільних економічних цілей холдингу.

Наступними законодавчо передбаченими локальними актами можна назвати положення про загальні збори, про наглядову раду, про виконавчий орган акціонерного товариства або положення про відповідні органи управління товариств з обмеженою відповідальністю. Зміст цих локальних актів учасників холдингу, перш за все, конкретизує права та обов'язки кожного з названих органів управління.

Окрім законодавчо передбачених локальних актів компетентні органи управління учасників холдингу, на думку І.С. Шиткіної, вправі приймати локальні акти, спрямовані на регулювання внутрішніх взаємовідносин холдингової компанії і корпоративних підприємств. Дослідницею наведено різноманітні приклади актів локальної правотворчості [5]. Аналогічну пропозицію висловлює Г.В. Уманців, яка зазначає, що аспекти корпоративного управління можуть стати предметом локального правового регулювання у холдингу, наприклад, коли органами управління холдингової компанії будуть прийматися внутрішні документи, спрямовані на регулювання дій всіх корпоративних підприємств [52, с. 33].

Підтримуючи висловлені пропозиції, необхідно конкретизувати, що суб'єктом локальної нормотворчості, в першу чергу, виступає холдингова

компанія. З метою розповсюдження вимог цих актів на корпоративні підприємства і гарантування їх виконання доцільно, щоб корпоративні підприємства приймали їх до виконання через затвердження вищим органом управління цього підприємства.

Серед найбільш значущих локальних актів для функціонування холдингу у літературі називають Положення про основні принципи організації і діяльності холдингу і договір між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами [52, с. 33]. Узагальнивши пропозиції дослідників [5; 8, с. 157-166], можна запропонувати відображати у Положенні основні принципи організації діяльності учасників холдингу; систему органів управління, розподіл функціональних обов'язків і взаємодію між органами управління холдинговою компанією і корпоративними підприємствами; засади управління і контролю за виробничо-господарською діяльністю і фінансами корпоративних підприємств з закріпленням мінімального відсотку прибутку, який залишається у розпорядженні корпоративного підприємства; проведення внутрішнього аудиту (контролю) корпоративних підприємств. Водночас у договорі предметом виступають організаційно-господарські зобов'язання холдингової компанії і закріплюються її права та обов'язки у сфері формування єдиної фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств; визначення напрямів та порядку використання прибутку цих підприємств; затвердження планів виробничого та соціального розвитку корпоративних підприємств.

В холдингах можуть прийматися й інші локальні акти, які обумовлені і відображають особливості холдингів різних видів.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що правову основу функціонування холдингу як учасника відносин у сфері господарювання складають норми ГК і ЦК України та інших законодавчих актів, якими регулюються питання створення, діяльності і припинення об'єднань підприємств і суб'єктів господарювання – учасників холдингу, відносини у

сфері оподаткування, захисту економічної конкуренції, банкрутства; норми Закону про холдингові компанії, підзаконні нормативно-правові акти, локальні нормативно-правові акти, які приймаються учасниками холдингу (наприклад, установчі документи учасників холдингу, Положення про основні принципи організації і діяльності холдингу). Значну роль у визначенні статусу холдингу відіграє договір між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами у разі його укладання.

Проведене дослідження дозволяє запропонувати напрями удосконалення законодавства на наступних рівнях: ГК України, Закону про холдингові компанії, підзаконних нормативно-правових і локальних нормативно-правових актів.

На рівні ГК України – включити холдинги до учасників господарських відносин; зняти обмеження на організаційно-правову форму холдингової компанії, що потребує внесення змін і доповнень до статей 126, 118 і 2 ГК України; закріпити визначення холдингу, закласти основу поділення холдингів на види і регулювання створення та припинення холдингу, майнових відносин у ньому, управління у холдингу, субсидіарної відповідальності холдингової компанії, для чого доповнити главу 12 ГК України статтею 126¹.

На рівні Закону про холдингові компанії – закріпити визначення холдингу, склад його учасників, види холдингу за тими підставами, які обумовлюють особливості правового статусу холдингів; конкретизувати положення щодо складу учасників холдингу, створення і припинення холдингу з зазначенням переліку підстав набуття вирішальної залежності, способів створення холдингу, підстав для його припинення; врегулювати майнові й управлінські відносини у холдингу з закріпленням права органів управління холдингової компанії приймати обов’язкові для корпоративних підприємств управлінські рішення, у тому числі, рішення щодо користування і розпорядження їх майном; передбачити субсидіарну відповідальність холдингової компанії за зобов’язаннями корпоративних підприємств, які

вони взяли на себе, виконуючи її рішення. З урахуванням запропонованих доповнень також пропонується змінити назву Закону на Закон України «Про холдинги».

На рівні підзаконних нормативно-правових актів – прийняти постанови Кабінету Міністрів України, якими встановити порядок державної реєстрації холдингових компаній; порядок ведення Державного реєстру холдингових компаній України як невід’ємної частини Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; порядок щорічного оприлюднення холдинговою компанією своєї консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності своїх корпоративних підприємств та інш.

На рівні локальних нормативно-правових актів – конкретизувати форми економічної та/або організаційної залежності корпоративних підприємств від холдингової компанії; закріплювати механізм здійснення холдинговою компанією вирішального впливу на господарську діяльність корпоративних підприємств, виходячи з конкретних цілей кожного холдингу; визначати склад наглядової ради холдингової компанії, врегулювати створення при наглядовій раді постійно діючих і тимчасових комітетів і інш. При цьому найбільш значущими локальними актами для функціонування холдингу є Положення про основні принципи організації і діяльності холдингу і договір між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На підставі проведеного дослідження загальних засад статусу холдингу та правової основи його статусу зроблено наступні висновки і пропозиції.

Аргументовано, що холдинг виступає окремим учасником господарських відносин, якому притаманні такі риси: спеціальний суб'єктний склад холдингу; складність та різноманітність його структури і видів; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності між учасниками холдингу; наявність спільних економічних цілей і відповідних способів їх досягнення; відсутність статусу юридичної особи; часткова правосуб'єктність; особливості відповідальності учасників холдингу.

З урахуванням цього зроблено висновок, що розглянуту групу підприємств за своєю організаційно-правовою конструкцією можна віднести до сучасних господарських систем зі специфікою, властивою комплексним утворенням в умовах ринкової економіки.

Сформульовано визначення холдингу, як учасника господарських відносин, а саме – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств. При цьому можна погодитись і з тим, що холдинги є *окремими* видами об'єднань суб'єктів господарювання, оскільки для них характерні дещо інші риси ніж для господарських об'єднань.

Обґрунтовано, що серед суб'єктів господарського права, холдинг потрібно розглядати як учасника відносин у сфері господарювання – групу підприємств державної, комунальної, приватної або змішаної форм власності, колективного суб'єкта господарського права без статусу юридичної особи.

Проведено поділ холдингів на види залежно від наступних підстав: 1) характер та підстави залежності корпоративних підприємств холдингу від холдингової компанії (класичні та договірні); 2) форма власності майна холдингової компанії та корпоративних підприємств (державні, приватні, змішані); 3) галузева приналежність корпоративних підприємств (одногалузеві та багатопрофільні); 4) дислокація (територія розташування) корпоративних підприємств (національні та транснаціональні); 5) структура холдингу (прості і складні); 6) форма виробничої інтеграції (горизонтальні, вертикальні та диверсифіковані). Аргументовано, що перші чотири підстави мають власне правове значення та/або обумовлюють необхідність спеціального правового регулювання.

Зроблено висновок, що такі підстави, як функціональні характеристики холдингових компаній (фінансова або управляюча холдингова компанія) та зміст діяльності цієї компанії (чиста або змішана холдингова компанія) більш прийнятні для класифікації холдингових компаній і доповнюють уявлення про певні риси холдингу.

Аргументовано, що правову основу функціонування холдингу як учасника відносин у сфері господарювання складають норми ГК і ЦК України та інших законодавчих актів, якими регулюються питання створення, діяльності і припинення об'єднань підприємств і суб'єктів господарювання – учасників холдингу, відносини у сфері оподаткування, захисту економічної конкуренції, банкрутства; норми Закону про холдингові компанії, підзаконні нормативно-правові акти, локальні нормативно-правові акти, які приймаються учасниками холдингу (наприклад, установчі документи учасників холдингу, Положення про основні принципи організації і діяльності холдингу). Значну роль у визначенні статусу холдингу відіграє договір між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами у разі його укладання.

Запропоновано напрями удосконалення законодавства на наступних рівнях: ГК України, Закону про холдингові компанії, підзаконних

нормативно-правових і локальних нормативних актів, що потребує внесення змін і доповнень до статей 126, 118 і 2 ГК України, доповнення глави 12 ГК України статтею 126¹, перейменування Закону України про холдингові компанії на Закон України «Про холдинги» і внесення змін і доповнень до ряду його статей, прийняття певних постанов КМУ.

Результати цього розділу опубліковано у наступних працях:

1. Ібрагімова Н.В. Холдинг як суб'єкт господарювання з особливим статусом / Н.В. Ібрагімова // Університетські наукові записки. – 2013. – №3. – С. 271-276 [96].

2. Ибрагимова, Н. Понятие холдинга как участника отношений в сфере хозяйствования / Н. Ибрагимова // «Legea şiviată» (Republica Moldova). – 2015. – №5/4. – С. 27-31 [97].

3. Ібрагімова, Н.В. Корпоративне підприємство холдингової компанії: поняття та сутність / Н.В. Ібрагімова // Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції: Всеукраїнська наук.-практ. конф. (Чернігів, 3-4 квітня 2008 р.): матеріали доповідей і виступів. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – С. 189-190 [98].

4. Ібрагімова, Н.В. З історії виникнення холдингових компаній: соціальний та правовий аспекти / Н.В. Ібрагімова // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики: міжнарод. наук.-практ. конф. (Чернігів, 4-5 грудня 2009 р.): тези доповідей. – Чернігів, 2009. – С. 163-164 [99].

5. Ібрагімова, Н. До питання про господарсько-правовий статус холдингових компаній / О. Віхров, Н. Ібрагімова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №5. – С. 41-46 (*Особистий внесок авторки: уточнення господарсько-правового статусу холдингових компаній*) [100].

6. Ібрагімова, Н.В. Зарубіжний досвід діяльності холдингових компаній / Н.В. Ібрагімова // Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції: тези XI наук.-практ. конф. викладачів,

співробітників та студентів ЧДІЕУ. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2007. – С. 219-220 [101].

7. Ібрагімова, Н.В. Правова основа статусу холдингової компанії за законодавством України / Н.В. Ібрагімова // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації: міжнарод. наук.-практ. конф. (Чернігів, 24-26 вересня 2008р.): матеріали доповідей і виступів. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – С. 268-271 [102].

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ХОЛДИНГІВ

2.1. Створення і припинення холдингів

Визнання групи асоційованих підприємств холдингом породжує певні правові наслідки. Серед таких наслідків можна назвати виникнення організаційно-господарських відносин у групі, спеціальних обов'язків у сфері обліку, податків, аудиту, обмеження монополізму і захисту економічної конкуренції та інші, які існують до припинення холдингу. Разом з тим єдиний порядок створення і припинення холдингу відсутній, дотепер не встановлено моменту створення і припинення холдингу, не вирішено питання доцільності фіксації цих фактів. На практиці існує ряд інших питань щодо створення і припинення холдингів, вирішення яких є проблемними.

Загальну основу створення і припинення холдингу складають норми ГК і ЦК України, Закону про холдингові компанії та деяких інших законів, проте питання створення і припинення саме цього об'єднання залишилось неврегульованим.

Деякі питання створення холдингів аналізували В.В. Лаптев, І.А. Лаптев, К.Я. Портной, І.С. Шиткіна, Ю. Уманців, частково приділено увагу в роботах С.М. Грудницької та І.В. Лукач. Проте науковці не дійшли спільної думки щодо необхідності юридичної фіксації створення такого об'єднання підприємств та деяких інших питань створення холдингу. В свою чергу проблематика припинення холдингу взагалі є малодослідженою.

Наведене свідчить, що з практичної і наукової точки зору представляє інтерес аналіз правових аспектів створення і припинення холдингу.

Питання створення холдингу достатньо ґрунтовно проаналізовано в економічній науці. Зокрема, дослідниками сформульовано економічні передумови створення холдингів, мету об'єднання підприємств в холдинг, названо причини популярності холдингових груп. До них відносять: структурування фінансових потоків; можливість формування оптимального

оподатковування доходів; економічну концентрацію підприємництва та об'єднання в одну структуру різнопрофільних компаній; централізований контроль над підприємствами, що входять до групи; економію витрат на кадри, наукові розробки тощо, спільне користування торговими марками, патентами, іншими об'єктами права інтелектуальної власності, спільне вирішення питань постачання, маркетингу, збуту; розподіл господарських ризиків між корпоративними підприємствами та інші причини [103, 104].

Більшість фахівців схильні пояснювати популярність холдингів тим, що це об'єднання з найбільш відчутним синергетичним ефектом. У літературі можна зустріти трактування синергії (синергетичного ефекту) як сумісної, співдружньої, взаємозалежної дії двох або декількох сил, суб'єктів в одному напрямку [105, с. 491]. Однак важливою передумовою успішного функціонування холдингів виступає правове забезпечення створення і припинення цих об'єднань підприємств.

Перш ніж досліджувати означені питання варто зупинитися на аналізі складу його учасників, наявності яких є передумовою створення холдингу. Для функціонування холдингу потрібні холдингова компанія і не менше двох корпоративних підприємств.

В юридичній літературі чимало уваги приділяється холдинговій компанії, дослідженню її статусу і, в тому числі її створенню, присвячено монографії і дисертаційні роботи, публікації в юридичних друкованих виданнях, однак єдина і чітка концепція в розумінні сутності такої компанії до останнього часу відсутня.

Формуванню різних поглядів на холдингову компанію в Україні сприяло закріплення відмінних визначень на офіційному рівні. Так, у Положенні про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації холдингова компанія визначалась як господарюючий суб'єкт, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, господарюючих суб'єктів (п.2). При цьому у Класифікаторі організаційно-правових форм господарювання (втратив

чинність) холдингову компанію було включено до розділу «об'єднання підприємств» [106]. Натомість у Статистичному класифікаторі організаційних форм суб'єктів економіки, який видано на зміну вищезазначеного Класифікатора, холдингову компанію поміщено у розділ «Господарські товариства» [107].

На сьогоднішній день легальне визначення холдингової компанії перетерпіло зміни і міститься у ст. 126 ГК України та ст. 1 Закону про холдингові компанії. Зокрема, холдингова компанія – це акціонерне товариство (публічне – за Кодексом), яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств.

У зв'язку з цим Д.В. Задихайло позитивно оцінює закріплення мінімальної кількості залежних корпоративних підприємств, оскільки це дозволяє відмежувати холдингові відносини від відносин між двома асоційованими підприємствами з вирішальною залежністю одного щодо іншого [79, с. 122]. Також заслуговує на увагу розширення права холдингової компанії на холдингові корпоративні пакети акцій (часток, паїв) шляхом додавання до володіння (за Указом) правомочностей користування та розпорядження ними (ст. 1 Закону про холдингові компанії).

Разом з тим І.В. Лукач критикує вимогу обмеження організаційно-правової форми холдингової компанії лише акціонерним товариством. Авторка зазначає, що у Великобританії та США термін “холдингова компанія” використовується щодо акціонерного капіталу, проте у більшості країн континентальної Європи такого обмеження немає, головне, щоб одне з них встановило контроль над іншими і відповідало певним умовам [8, с. 120]. Відсутність суворих вимог до організаційної форми холдингової компанії підтверджує Н. Ревенко, яка провела ґрунтовний огляд холдингів у Європейських оншорних юрисдикціях [64]. Спираючись на закордонний досвід І.В. Лукач висловлює думку, що встановлення обмеження організаційно-правової форми холдингової компанії є помилковим [8, с. 121].

Адже її засновники можуть не використати термін “холдингова компанія” й уникнути ускладненої процедури створення контролюючого підприємства у формі акціонерного товариства, а також відповідальності за зобов’язаннями корпоративного підприємства. Ця вимога також не є послідовною щодо права суб’єктів господарювання незалежно від організаційно-правової форми придбавати акції та інші цінні папери інших суб’єктів (статті 143, 165 ГК України). Реалізація цього права є характерною тенденцією для вітчизняної та світової економіки і на певному етапі може призвести до набуття суб’єктом господарювання холдингового корпоративного пакету акцій двох або більше підприємств, тобто до фактичного створення холдингу. Однак юридично за відсутності холдингової компанії у розумінні Закону про холдингові компанії ця група компаній ним вважатися не буде.

Підтримати висловлену позицію І.В. Лукач варто з огляду на те, що на тепер в Україні не дотримуються вимог закону і фактично холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток) володіють господарські організації, створені, переважно, у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Наразі термін «холдингова компанія» використано у назвах низки ТОВ, а саме: ТОВ «Холдингова компанія «Украгроінвест», ТОВ Холдингова компанія «Українська фундаментальна група», ТОВ Холдингова компанія «Єдина будівельна» та інші [53].

Таким чином, передумовою визнання господарської організації холдинговою компанією пропонується вважати наявність у неї холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) двох корпоративних підприємств, незалежно від організаційно-правової форми такої організації.

Загалом у літературі виділено наступні ознаки холдингової компанії: 1) головне, керуюче положення у холдинговій групі; 2) наявність можливості впливати на рішення, що приймаються дочірньою компанією; 3) встановлення між нею і корпоративними підприємствами відносин контролю; 4) несення відповідальності за збитки, спричинені дочірньому підприємству [8, с. 50]. Проте можна зауважити, що наявність відносин

контролю виступає ознакою усього холдингу. Погоджуючись з останньою ознакою, варто зазначити, що її сформульовано на основі положень ч.6 ст. 126 ГК України у редакції до 15 березня 2006 р., однак до цієї статті внесено зміни, які дозволяють конкретизувати ознаку як несення відповідальності за зобов'язаннями корпоративного підприємства у передбачених законом випадках.

Різновидом холдингової компанії виступає державна холдингова компанія як суб'єкт господарювання з особливим статусом. Нею є холдингова компанія, утворена у формі акціонерного товариства, не менш як 100 відсотків акцій якого належать державі (ст. 1 Закону про холдингові компанії). Державна холдингова компанія характеризується тим, що 1) створюється органами, уповноваженими управляти державним майном, та/або державними органами приватизації у встановленому ФДМУ та центральним органом влади з питань економіки порядку; 2) рішення про створення приймають зазначені органи за погодженням з КМУ.

Згідно із статистикою ФДМУ станом на 29 жовтня 2009 р. функціонувало тридцять державних холдингових компаній з контрольним пакетом не менше 50% акцій, що належали державі [108]. Проте станом на 10 липня 2015 р. державних холдингових компаній залишилося двадцять п'ять [109], серед них ВАТ ДАХК «Укргеолреммаш», ПАТ ДАХК «Топаз», ДАХК «Артем», ДАХК «Укрпарпром» та інші.

Поряд із терміном «холдингові компанії» у податковому законодавстві використовується термін «материнські компанії», які позначають юридичних осіб, які є власниками інших юридичних осіб або здійснюють контроль над такими юридичними особами, як пов'язані особи (ст. 14 ПК України). Поняття материнської компанії ширше поняття холдингової, оскільки включає всі асоційовані підприємства, які здійснюють контроль хоча б над однією юридичною особою. Разом з тим згідно з П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» зазначені терміни вживаються як синоніми, а саме материнське (холдингове) підприємство – це підприємство, яке здійснює контроль

дочірніх підприємств [110].

Отже, законодавець закріпив визначення холдингової компанії, встановивши вимоги до її організаційно-правової форми, які втім не узгоджуються з іншими нормами законодавства і не охоплюють великої кількості фактичних холдингових компаній. Встановлену ч.3 ст. 11 Закону про холдингові компанії вимогу, що холдингові компанії (державні холдингові компанії) та їх корпоративні підприємства, утворені до набрання чинності цим Законом, зобов'язані привести свої установчі документи у відповідність з вимогами цього Закону протягом трьох років з дня набрання ним чинності, на практиці не виконано. Тому можна запропонувати зняти обмеження на створення холдингової компанії виключно у формі акціонерного товариства і зобов'язати всі господарські організації, які володіють холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств, протягом одного місяця з дня набуття цих пакетів акцій (часток) подавати документи для реєстрації як холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України. Це дозволить визнати холдингами фактичні групи підприємств, яким притаманні відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого підприємства.

Для створення холдингу необхідні такі його учасники як корпоративні підприємства. До внесення змін до ст. 126 ГК України залежне від холдингової компанії підприємство мало назву дочірнього. Це поняття використовується у законодавстві і зараз, тому доцільно провести аналіз понять корпоративного і дочірнього підприємств.

Одним із перших понять дочірнього підприємства введено у Закон про господарські товариства, згідно зі ст. 9 якого товариство має право створювати на території України та за її межами дочірні підприємства відповідно до чинного законодавства України. Також визначення дочірнього підприємства містилось у Положенні про холдингові компанії, що

створюються в процесі корпоратизації та приватизації, як господарюючого суб'єкта, контрольним пакетом акцій якого володіє холдингова компанія. Згідно з Класифікатором організаційно-правових форм господарювання (втратив чинність) та запровадженням на його зміну у 2014 році Статистичним класифікатором організаційних форм суб'єктів економіки дочірнім визнається підприємство, єдиним засновником якого є інше підприємство (підприємство, залежне від іншого). В свою чергу згідно з П(С)БО 19 “Об'єднання підприємств” дочірнім є підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Таким чином, щодо характерних рис дочірнього підприємства відсутня єдність в документах, відповідно до яких такі підприємства обліковуються.

В науковій літературі також представлено різні підходи до визначення таких підприємств. О.М. Вінник пропонує визначати дочірнє підприємство як господарську організацію, що перебуває під вирішальним контролем іншого підприємства [111, с.3].

Інша дослідниця І.В. Байцу доходить висновку, що у законодавстві та правовій науці існує двозначність статусу дочірньої юридичної особи – як організації, єдиним засновником якої є інша юридична особа, або організації, що перебуває у фактичній залежності від іншої юридичної особи. Авторка обстоює думку щодо необхідності запровадження конструкції дочірньої юридичної особи як такої, що перебуває у фактичній залежності від іншої юридичної особи на основі можливості визначати прийняття її рішень через систему участі у статутному капіталі та інші механізми [91, с. 100].

Визначення дочірнього підприємства як такого, що на сто відсотків належить іншій юридичній особі пропонує Ж.В. Чевичалова. Авторка наводить перелік ознак дочірнього підприємства, серед яких наявність відносин контролю-підпорядкування між контролюючим і дочірнім підприємством; обмеженість кола осіб, що контролюють дочірнє підприємство, тільки іншою юридичною особою; режим майнової відповідальності і специфіка врегулювання питань створення дочірнього

підприємства [112].

В науковій літературі зустрічаються і інші підходи до співвідношення дочірніх та корпоративних підприємств [113, 114, 115, 116] в контексті дослідження, як правило, правового статусу дочірніх підприємств, проте їх аналіз виходить за межі теми цього дослідження.

У ГК України поняття дочірнього підприємства застосовується для позначення підприємства, залежного від іншого (стос 63, 116, 126). При цьому системний аналіз ч.8 ст. 63 та ст. 126 ГК України дозволяє стверджувати, що залежність має бути вирішальною або такою, коли між асоційованими підприємствами встановлюються відносини контролю – підпорядкування. Отже можна зробити висновок, що у ГК України дочірні підприємства розглядаються не як окрема організаційно-правова форма, а як вид підприємств з ознакою вирішальної залежності від іншої господарської організації, тобто з тією ж ознакою, що притаманна і корпоративним підприємствам як учасникам холдингу.

Повертаючись до аналізу корпоративного підприємства, варто зазначити, що його визначення закріплене у ст. 1 Закону про холдингові компанії як господарського товариства, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія. При цьому холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) - пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії.

Таким чином, співставляючи підходи до визначення дочірніх та корпоративних підприємств, можна стверджувати, що між ними відсутнє чітке розмежування, що стало результатом внесення відповідних змін до законодавства та його неузгодженості.

Вирішення цього питання необхідно і тому, що одночасно термін «корпоративне» використовується і при класифікації підприємств залежно

від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу. Корпоративним визнається підприємство, яке утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням, діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства (ч.5 ст. 63 ГК України). І хоча таке визначення виду підприємств, які є корпоративними, охоплює і корпоративних підприємств як учасників холдингу, проте його наявність не вирішує питання розмежування понять дочірнього та корпоративного підприємства.

Тому в контексті теми цього дослідження для узгодження визначення таких підприємств можна приєднатись до позиції Ж.В. Чевичалової і визнати дочірнім підприємством лише те, засновником (учасником) якого є один інший суб'єкт господарювання незалежно від його організаційно-правової форми, тобто визнати таке підприємство унітарним. В такому разі щодо корпоративних підприємств цілком прийнятним є визначення, що надається у Законі про холдингові компанії, тобто ними є господарські товариства, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) яких володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія.

Отже до цього виду підприємств відносяться кооперативи, господарські товариства, інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Такий же підхід до розуміння корпоративного підприємства дотримано у ст. 126 ГК України. Однак, оцінюючи можливість підприємств кожної організаційної форми бути корпоративним підприємством холдингової компанії, викликає зауваження включення до цього переліку кооперативів, статутний капітал яких формується у першу чергу з паїв засновників. Аналіз положень Закону України «Про кооперацію» вказує, що основним принципом кооперації є рівне право голосу під час прийняття рішень (один

член кооперативу – один голос) (статті 4, 15 Закону) [117]. У цих підприємствах розмір частки у капіталі не визначає кількість голосів на загальних зборах, тобто всі члени кооперативу мають абсолютно однакове право впливати на його діяльність. Це означає, що холдингова компанія, навіть за умови володіння пакетом паїв, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства об'єктивно не зможе забезпечити реалізацію права вирішального впливу у кооперативі.

На підставі цього для використання у холдингових відносинах можна вважати більш правильним закріплене у Законі про холдингові компанії обмеження організаційної форми корпоративного підприємства тільки господарським товариством. У зв'язку з цим пропонується виключити слово “паїв” з визначень корпоративного підприємства та холдингової компанії, наведених у ст. 126 ГК України та ст.1 Закону про холдингові компанії.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що однією із обов'язкових умов створення холдингу є наявність щонайменше двох залежних учасників холдингу, якими мають бути корпоративні підприємства тобто господарські товариства, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток) яких володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія. При цьому такий підхід не виключає участь у холдингу дочірніх підприємств, створених холдинговою компанією чи корпоративними підприємствами.

Разом з тим, зважаючи на різні неузгоджені позиції щодо визначення дочірніх та корпоративних підприємств, а також на те, що раніш за законодавством України корпоративні підприємства холдингових компаній називались дочірніми, при проведенні цього дослідження поняття дочірніх та корпоративних підприємств використовуються як синоніми.

Надалі варто зупинитись безпосередньо на аналізі процедури створення холдингу.

Правові засади створення об'єднань підприємств закріплено статті 118

– 120 ГК України. За загальним правилом об'єднання підприємств створюються на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до чинного законодавства мають право створювати об'єднання підприємств. Разом з тим холдинг не має статусу юридичної особи та не існує як самостійна господарська організація. Тому норми глави 12 ГК України щодо створення об'єднань підприємств не можуть у повній мірі застосовуватись до холдингів.

Способи створення холдингів досліджувались у науці. Заслуговує на увагу точка зору І.С. Шиткіної щодо способів створення холдингів, серед яких: 1) у результаті приватизації державного і муніципального майна шляхом внесення контрольних пакетів акцій, що належать державі, у статутні капітали господарських товариств, які набувають за рахунок цього статусу основних товариств; 2) внаслідок придбання і концентрації пакетів акцій (часток участі) у статутному капіталі одного господарського товариства; 3) у результаті укладання договору між господарськими товариствами; 4) на базі майнового комплексу єдиної комерційної організації шляхом її реорганізації у формі виділу або поділу [31, с. 205-206].

Загалом у літературі висловлюються пропозиції іменувати різні способи перетворення форм ведення господарської діяльності, у тому числі, у холдингову форму, реструктуризацією і запропонувати на доктринальному рівні способи створення холдингу визначити як способи реструктуризації форм ведення господарської діяльності [31, с. 207-208]. І.С. Шиткіна дає авторське визначення цього поняття як різних перетворень організаційно-правової форми ведення бізнесу, зміни відносин власності, метою яких виступає підвищення ефективності підприємницької діяльності шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів, зменшення втрат на всіх стадіях виробництва і збуту, оптимізації фінансових потоків і податкових платежів [31, с. 208].

Легальне визначення реструктуризації міститься у ч. 3 ст. 29 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його

банкрутом», де вона розглядається як здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема, шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів [41]. Але це визначення реструктуризації стосується саме відновлення платоспроможності і, відповідно, має чітко визначену сферу застосування.

Загалом, у літературі превалює думка, що реструктуризація включає всі види реорганізації, а також поглинання й інші операції з майновими активами підприємств [118, с. 134; 119].

Дійсно, у певних випадках створення холдингів не тягне реорганізацію майбутніх корпоративних підприємств, однак пов'язане з операціями з їх майновими активами, зміною складу власників і управління, що охоплюється поняттям реструктуризації. Тому варто підтримати думку І.С. Шиткіної та інших дослідників, які пропонують вважати створення холдингів різновидом реструктуризації форм ведення господарської діяльності.

Способи або моделі створення холдингу також виділяє К.Я. Портной. Так, перша модель створення холдингу має назву засновництво, що полягає у формуванні первинної сфери дольової участі з подальшою купівлею додаткових часток участі або послідовного створення товариств і приєднання їх до холдингу. Наступною виступає модель злиття, за якої власники передають свої частки у статутних капіталах діючих господарських товариств новоствореній холдинговій компанії в обмін на корпоративні права в ній. У подальшому холдинг може збільшувати кількість корпоративних підприємств за рахунок послідовного приєднання або отримання контролю над іншими суб'єктами господарювання, як правило однієї сфери діяльності.

Ще однією є модель поділу, яка, на думку авторки, реалізується шляхом повного поділу великих компаній при їх реструктуризації або виділу структурних одиниць з господарського товариства зі створенням на їх основі дочірніх підприємств [4, с. 148].

Схожі способи створення холдингів називає І.А. Лаптев, а саме: 1) створення холдингу власниками акцій діючих товариств з передачею основній компанії своїх пакетів акцій у розмірах, які дозволяють їй мати переважну участь у статутному капіталі кожного з цих товариств; 2) поділ діючого підприємства або виділ з нього структурних підрозділів з реєстрацією їх юридичними особами; 3) реєстрація юридичної особи з метою створення на її основі холдингу шляхом придбання нею акцій (часток участі) господарських товариств з урахуванням інтересів своїх засновників і стану ринку. При цьому І.А. Лаптев наголошує, що названими способами створюються класичні холдинги. Обрання способу створення залежить від мети і задач, принципів об'єднання для оптимальної консолідації фінансових, технологічних та інтелектуальних ресурсів учасників холдингу [120, с. 23].

У широкому вигляді спосіб створення покладено в основу поділу холдингів на класичні та договірні, характеристика яких наведена вище. При цьому аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що у ньому передбачено створення саме класичного холдингу.

Вищеназвані способи створення холдингу мали місце під час чинності Указу Президента України «Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації». Так, перші в Україні холдинги створено на базі підприємства (підприємств) та їх структурних підрозділів шляхом їх перетворення у холдингову компанію та її дочірні підприємства або шляхом заснування холдингової компанії у формі відкритого акціонерного товариства та об'єднання у статутному фонді контрольних пакетів акцій дочірніх підприємств та інших активів, або шляхом поглинання одного господарюючого суб'єкта іншим (придбання контрольного пакета акцій) у процесі приватизації. Проте чинним законодавством поглинання як

спосіб створення холдингу не передбачено, а інші способи створення холдингу також зазнали певної трансформації.

На основі аналізу Закону про холдингові компанії очевидно, що особи, які зацікавлені у створенні холдингу, можуть спочатку створити корпоративні підприємства, в яких їм будуть належати холдингові корпоративні пакети акцій (часток), потім прийняти рішення про створення холдингової компанії і формування її статутного капіталу шляхом передання цих пакетів акцій. Іншим способом створення холдингу відповідно до Закону може бути прийняття рішення про створення холдингової компанії особами, які є власниками холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) діючих господарських організацій.

Таким чином, можна стверджувати, що на сьогодні холдинг може бути створено шляхом засновництва (спочатку створення корпоративних підприємств, а потім холдингової компанії) або так званого злиття, тобто передання холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) діючих господарських товариств новоствореній холдинговій компанії.

У практиці інших країн створення холдингу, як правило, пов'язується з набуттям права контролю одного підприємства над іншим. Походження права контролю холдингової компанії С. Науменкова використовує як підставу виділення способів створення холдингу за законом, за фактом та за контрактом [121, с. 99]. Створення холдингу за законом передбачає набуття холдинговою компанією у статутному капіталі іншої компанії пакету акцій, який забезпечує їй на законних підставах право вирішального голосу. За фактом холдинг створюється, якщо холдингова компанія володіє пакетом акцій, більшим за інших акціонерів, що дає їй право фактично впливати на рішення компанії і в такий спосіб контролювати її діяльність [96, с. 26]. Останній спосіб створення холдингу – за контрактом має місце у Німеччині. Відповідно до контракту холдингова компанія має право давати обов'язкові до виконання інструкції органам управління іншої компанії (корпоративного підприємства) щодо управління останньою. З огляду на викладене в

українському законодавстві закріплено спосіб створення холдингу за законом.

На основі досліджень зарубіжного і вітчизняного досвіду можна представити процес створення холдингу у вигляді наступних етапів.

Перший етап – підготовчий, на якому здійснюється стратегічний аналіз можливості створення холдингу, визначення цілей і завдань, стратегії і напрямів розвитку холдингу, розробка організаційної структури холдингу, закріплення функцій кожного учасника холдингу тощо.

Другий етап полягає у створенні холдингової компанії як центру майбутнього об'єднання підприємств. Порядок створення холдингової компанії врегульовано Законом про холдингові компанії (ст.3). Зокрема, ця компанія створюється органами, уповноваженими управляти державним майном, державними органами приватизації самостійно або разом з іншими засновниками або іншими суб'єктами на договірних засадах.

Одночасно вимога створення холдингової компанії у формі акціонерного товариства зумовлює розповсюдження на цю процедуру відповідних положень Закону про акціонерні товариства.

Акціонерне товариство може бути створено шляхом засновництва або реорганізації (ст. 9 названого Закону). Законом встановлено тринадцять послідовних етапів створення акціонерного товариства шляхом засновництва (ч. 5 ст. 9 Закону про акціонерні товариства). На першому етапі, який полягає у прийнятті зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій, відбувається прийняття власниками холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) рішення про утворення холдингової компанії, яке оформлюється відповідним договором (ст. 4 Закону про холдингові компанії). Варто зазначити, що такий договір не є установчим документом холдингової компанії. Можливість укладання договору між засновниками акціонерного товариства передбачено ст. 9 Закону про акціонерні товариства. При цьому і у названій статті встановлено, що цей договір не є установчим документом товариства.

Певна специфіка має місце при оплаті акцій засновниками. При створенні холдингової компанії акції оплачуються шляхом внесення холдингових корпоративних пакетів акцій (часток), що узгоджується з положеннями ст. 11 Закону про акціонерні товариства.

Таким чином, для створення холдингової компанії потрібно не менше двох власників холдингових корпоративних пакетів акцій (часток). При цьому можливе створення холдингової компанії однією особою, яка володіє такими пакетами акцій (часток) двох або більше підприємств (наприклад, держава), що має відбуватись з урахуванням норми ч. 3 ст. 9 Закону про акціонерні товариства. Зокрема, при заснуванні акціонерного товариства однією особою засновницький договір не укладається. У разі створення державної холдингової компанії за ініціативою органу, уповноваженого управляти державним майном, перелік підприємств та їх структурних підрозділів, на базі яких пропонується утворити державну холдингову компанію та її корпоративні підприємства, і проект статуту державної холдингової компанії готує цей орган (ч. 1 ст. 6 Закону про холдингові компанії).

Аналіз положень Закону про акціонерні товариства свідчить про можливість створення холдингової компанії шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення. Проте І.В. Лукач зазначає, що реорганізація суб'єкта господарювання у холдингову компанію неможлива через те, що Законом про холдингові компанії передбачено перелік її засновників [8, с. 124]. Втім це твердження не справджується щодо державної холдингової компанії, оскільки ініціатор її утворення подає органу, уповноваженому управляти державним майном, перелік підприємств та їх структурних підрозділів, на базі яких пропонується утворити державну холдингову компанію та її корпоративні підприємства (ст. 6 Закону про холдингові компанії). У цьому випадку може мати місце саме реорганізація зазначених суб'єктів у холдингову компанію та створення на базі структурних підрозділів самостійних юридичних осіб.

Варто звернути увагу, що у випадках, передбачених законодавством, холдингові компанії утворюються за умови попереднього отримання дозволу відповідного органу АМКУ або КМУ на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання. Проекти установчих документів холдингових компаній, які утворюються за умови отримання зазначеного дозволу, підлягають погодженню з відповідним органом Антимонопольного комітету України.

Наступний етап пов'язаний з легалізацією створення холдингу, зокрема, державною реєстрацією холдингової компанії, зміною власника холдингового корпоративного пакета акцій або внесення змін до установчих документів корпоративних підприємств, пов'язаних зі зміною складу учасників у товаристві з обмеженою відповідальністю.

Наразі проблемним є питання юридичної фіксації створення холдингу. Законодавство не вводить державної реєстрації холдингу, проте містить вимогу зазначити про наявність простої та вирішальної залежності у відомостях державної реєстрації залежного (дочірнього) підприємства та публікувати цю інформацію відповідно до закону (ч.4 ст. 126 ГК України), хоча порядок публікації цих відомостей не введено.

Частковим виконанням цієї вимоги можна вважати внесення до реєстраційної картки на проведення реєстрації інформації про структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає можливість встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб та інформації про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) юридичної особи, у тому числі кінцевого бенефіціарного власника (контролера) її засновника, якщо засновник – юридична особа (ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»).

Ще одним питанням, яке потребує вирішення, є момент створення холдингу, який безпосередньо може бути пов'язаним з моментом створення холдингової компанії. Саме з моменту створення холдингової компанії виникає одна з особливих ознак холдингу – виникають відносини

вирішальної економічної та організаційної залежності корпоративних підприємств від холдингової компанії.

Відповідно до законодавства остання набуває статусу юридичної особи з дня її державної реєстрації в Державному реєстрі холдингових компаній України, який є невід'ємною частиною Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Реєстрація холдингових компаній проводиться державним реєстратором у порядку, встановленому КМУ відповідно до зазначеного Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (ч.4 ст. 3 Закону про холдингові компанії). Разом з тим, як відзначалось вище, ці положення законодавства на теперішній час не реалізовано: окремий Державний реєстр холдингових компаній України не ведеться, а порядок державної реєстрації цих компаній КМУ дотепер не розроблено.

Фактично це призводить до відсутності належного обліку та реєстрації холдингових компаній та може бути причиною порушення прав як корпоративних підприємств, так і інших суб'єктів господарювання, що вступають з ними в господарські відносини.

Кількість та значимість як холдингових компаній, так і холдингів як учасників господарських відносин вказує на доцільність виконання зазначених вимог Закону, тобто створення та ведення Державного реєстру холдингових компаній України.

При цьому моментом створення холдингу пропонується вважати державну реєстрацію холдингової компанії у такому реєстрі, що сприяло б прозорості процедури створення холдингів, забезпеченню інформування учасників господарських відносин щодо участі підприємств у холдингу, дозволило б оцінювати ризики вступу з ними у господарські відносини.

Поряд із способами створення класичного холдингу доцільно проаналізувати можливість створення в Україні холдингу договірним способом. Цей спосіб створення холдингу К.Я. Портной характеризує як делегування функцій управління і зазначає, що у цьому випадку відбувається

створення квазіхолдингу шляхом передачі функцій управління від корпоративного підприємства холдинговій компанії на підставі укладеного договору [4, с. 163]. В свою чергу І.А. Лаптев зазначає, що договірний холдинг створюється шляхом укладання договору між юридичними особами, на підставі чого ряд юридичних осіб визнаються дочірніми щодо однієї юридичної особи, а сам договір дає можливість чітко врегулювати відносини між учасниками холдингу [120, с. 26]. Як можливу договірну конструкцію російські дослідники називають договір між основним і дочірнім товариством (ст. 105 ЦК РФ) [122], однак підкреслюють, що створення холдингу шляхом укладання договору не набуло популярності через відсутність у законодавстві прямих норм щодо регулювання цього способу [123].

Розкриваючи договірний спосіб створення холдингу, І.В. Лукач бере за основу договір про підпорядкування, відомий німецькому праву, та контракт як підставу встановлення контролю у групі компаній, передбачений сьомою директивою ЄС «Про консолідовану звітність» від 13 червня 1983 р. № 83/349 [8, с. 101].

Варто зазначити, що в українському законодавстві договору підпорядкування або іншого договору, на підставі якого створюється холдинг, не передбачено. Разом з тим ГК України вводить поняття організаційно-господарського договору, який опосередковує відповідні зобов'язання (ст. 186 ГК України). Організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств та органами управління цим об'єднанням (ст. 176 ГК України). При цьому фахівці зазначають, що названі зобов'язання можуть виникати між асоційованими підприємствами, за участі холдингової компанії, а також в інших випадках [124, с. 575].

Отже, створення холдингу як особливого виду об'єднання підприємств договірним способом можливо на підставі вищенаведених положень ГК України. Сторонами цього договору можуть виступати усі господарські

організації – майбутні залежні підприємства та господарська організація, якій передаються функції управління об'єднанням. Варто погодитись з І.В. Лукач, яка наголошує на необхідності затвердження такого договору загальними зборами чи наглядовою радою кожного суб'єкта господарювання – сторони договору [8, с. 102]. Альтернативою затвердження може виступати надання згоди на укладання такого договору та наділення правом підпису відповідної посадової особи господарської організації. Однак слід наголосити на тому, що об'єднані у такий спосіб підприємства можна вважати тільки холдингом за фактом існування відносин контролю – підпорядкування, оскільки контролююче і залежні підприємства не відповідають визначенням холдингової компанії та корпоративного підприємства, закріпленим у ГК України і Законі про холдингові компанії.

За умови внесення вище запропонованих відповідних змін до законодавства щодо такого способу створення холдингів і за умови державної реєстрації контролюючого підприємства в Державному реєстрі холдингових компаній України такі холдинги можна буде легалізувати, проте це питання потребує більш детального подальшого дослідження.

Холдинги не є застиглими структурами, у ході діяльності вони можуть змінювати свої масштаби і конфігурації. Це може відбуватися за рахунок придбання холдинговою компанією холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) інших господарських товариств, заснування дочірніх підприємств, створення проміжних холдингів.

Наразі неврегульованим також залишається питання припинення холдингу. Відповідно до ст. 124 ГК України припинення об'єднання підприємств відбувається у разі його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації. При цьому логічно пов'язувати припинення холдингу з ліквідацією холдингової компанії. Остання ліквідується згідно із законодавством (наприклад, на підставах ліквідації акціонерного товариства або іншого суб'єкта господарювання), а також у разі: 1) ліквідації всіх корпоративних підприємств холдингової компанії та залишення у статутному

капіталі холдингової компанії холдингового корпоративного пакета акцій (часток) тільки одного корпоративного підприємства; 2) скасування відповідним органом Антимонопольного комітету України або КМУ дозволу на концентрацію, узгоджені дії суб'єктів господарювання; 3) прийняття загальними зборами акціонерів холдингової компанії рішення про її ліквідацію (ст. 10 Закону про холдингові компанії).

При цьому невирішеним залишається питання виходу корпоративного підприємства з холдингу на підставі неохочення ним прибутку чи інших вигод від участі у цьому об'єднанні або з інших підстав.

За загальним правилом підприємства – учасники об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання (ст.124 ГК України). Проте корпоративне підприємство в силу вирішальної залежності від холдингової компанії позбавлене права прийняти рішення про вихід з холдингу.

Аналіз Закону про холдингові компанії дозволяє зробити висновок, що таке підприємство може припинити участь у холдингу тільки на підставі відчуження холдингового корпоративного пакета акцій (часток) холдинговою компанією. Це рішення приймається на загальних зборах холдингової компанії, які визнаються правомочними за умови реєстрації для участі у них акціонерів (їх представників), що мають відповідно до статуту холдингової компанії більш як 80 відсотків голосів. Рішення про відчуження акцій (часток) корпоративного підприємства приймається більшістю у 3/4 голосів акціонерів (їх представників), які зареєструвалися для участі в загальних зборах (ст. 5 Закону про холдингові компанії). Іншою підставою припинення корпоративним підприємством участі у холдингу можна називати ліквідацію такого підприємства з підстав, передбачених законом.

Незалежно від підстави припинення холдингу моментом його припинення пропонується вважати виключення холдингової компанії з Державного реєстру холдингових компаній України.

Водночас можна відмітити, що припинення холдингу і ліквідація

холдингової компанії не обов'язково тягне за собою ліквідацію корпоративних підприємств. Натомість ліквідацію холдингової компанії може супроводжувати процес з елементами реорганізації холдингу (злиття, поділ, перетворення) у господарське об'єднання однієї з організаційно-правових форм, передбачених ст. 120 ГК України, зокрема, у концерн, який передбачає фінансову залежність учасників та централізацію функцій управління діяльністю учасників об'єднання, чим найбільш близький до правової суті холдингу.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки щодо створення і припинення холдингу.

Серед основних умов створення холдингу треба визнати наявність холдингової компанії та двох і більше корпоративних підприємств. Визнання господарської організації холдинговою компанією залежить від наявності у неї холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) не менше двох корпоративних підприємств. Таке визнання не залежить від організаційно-правової форми холдингової компанії. Корпоративні підприємства по суті представляють собою залежних учасників холдингу, створених у формі господарських товариств, що мають вирішальну залежність від холдингової компанії. При цьому кооперативи не можуть виступати учасниками холдингу.

Способами створення класичного холдингу виступають засновництво або злиття. Створення холдингу відбувається шляхом проходження певних етапів, зміст яких конкретизовано у роботі. Моментом створення холдингу пропонується визнати реєстрацію холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України, а момент припинення з її виключенням з цього реєстру.

Об'єднання підприємств в групу з відносинами контролю-підпорядкування шляхом укладання організаційно-господарського договору (договірний холдинг), можна визнавати холдингом за фактом, оскільки контролююче і залежні підприємства не відповідають легальним

визначенням холдингової компанії і корпоративного підприємства.

З метою удосконалення законодавчого регулювання створення і припинення холдингу запропоновано виключити «паї» з визначення холдингової компанії і корпоративного підприємства; виключити вимогу створення холдингової компанії у вигляді акціонерного товариства; закріпити обов'язок господарських організацій, які володіють холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств, протягом одного місяця з дня набуття цих пакетів акцій (часток) подавати документи для реєстрації як холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України; встановити момент створення і припинення холдингу; закріпити підставою припинення холдингу ліквідацію холдингової компанії.

2.2. Правовий режим майна холдингів

Діяльність холдингу багато у чому залежить від майнової бази, на основі якої він функціонує. При цьому від визначеності правового режиму майна холдингу, холдингової компанії та корпоративного підприємства залежить можливість холдингу виступати повноцінним учасником господарських відносин, господарська компетенція і відповідальність холдингу та його учасників. У той же час на практиці є достатньо проблем, пов'язаних з реалізацією права на майно цих суб'єктів.

Ефективне визначення правового режиму майна холдингу має важливе практичне значення, адже володіння холдинговими корпоративними пакетами акцій або участь холдингової компанії у статутному капіталі корпоративних підприємств є підставою здійснення холдинговою компанією управління холдингом, дає їй можливість приймати вирішальні для корпоративних підприємств рішення.

На рівні законодавства безпосередньо правовий режим майна холдингу не визначено, тому на такі відносини розповсюджуються законодавчі норми,

якими встановлюється режим майна аналогічних суб'єктів господарських відносин, які мають загальний характер. Так, до визначення правового режиму майна цього об'єднання можна віднести відповідні норми ГК України та законів про холдингові компанії, про акціонерні товариства, про господарські товариства та деяких інших. Одночасно порядок формування майна холдингу, управління майном з боку холдингу, інші питання правового режиму можуть регулюватися на локальному рівні, наприклад, положеннями установчих документів учасників холдингу, договорами між ними, іншими внутрішніми документами холдингу.

У науці ряд авторів присвятили свої роботи дослідженню майнових відносин у холдингах. Так, певні аспекти майнових відносин між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами висвітлили В.В. Лаптев, С.П. Лозовицький, К.Я. Портной, І.С. Шиткіна та інш. Однак з урахуванням сучасного стану законодавства та практики його застосування правовий режим майна холдингу вимагає додаткового аналізу.

Викладене підтверджує актуальність дослідження правового режиму майна холдингу задля конкретизації особливостей та обґрунтування пропозицій щодо його вдосконалення.

Визначення правового режиму майна наводять такі відомі вчені, як В.С. Щербина [125] і В.М. Гайворонський. При цьому В.М. Гайворонський під правовим режимом майна пропонував розуміти як установлений правовими засобами порядок та умови набуття (привласнення) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізацію функцій управління майном, а також його правову охорону [45, с. 417].

На думку В.К. Мамутова, під правовим режимом майна суб'єктів господарювання розуміється встановлена правовими нормами: а) структура цього майна; б) порядок його придбання (формування), використання і вибуття; в) порядок звернення на нього стягнення кредиторів [126, с. 185].

На підставі наведених визначень для конкретизації правового режиму

майна холдингу необхідно проаналізувати, що входить до складу майна холдингу, порядок формування та використання майна, конкретизувати органи, які мають право приймати рішення щодо майна холдингу.

Виходячи з того, що положення про асоційовані підприємства і холдингові компанії (ст. 126) закріплені у главі 12 «Об'єднання підприємств» ГК України, є підстави розглядати холдинг об'єднанням, на яке поширюються норми статей цієї глави, у тому числі щодо порядку формування майна такого об'єднання. Насамперед, мова йде про ст. 123 ГК України, спрямовану на регулювання майнових відносин в об'єднанні підприємств.

З метою забезпечення діяльності об'єднання при його створенні підприємства можуть передавати йому частину свого майна, а в процесі діяльності – вносити членські та інші внески. Учасники об'єднання можуть вносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески: вступні, членські, цільові та інші. Майно передається об'єднанню учасниками у господарське відання або оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається в його балансі (ч. 1,2 ст.123 ГК України).

Наведені положення можна розглядати втіленням однієї з основних ознак юридичної особи – майнової відокремленості. У теорії права вона означає наявність у юридичної особи власного майна, яким вона володіє на праві власності, господарського відання або оперативного управління. Юридична особа отримує майно від своїх учасників (засновників), тим самим наділяється самостійним інструментом для ведення своєї діяльності [127, с. 106]. Разом з тим застосування положень ст. 123 ГК України щодо майнових відносин в об'єднанні підприємств до холдингів утруднене відсутністю в останніх статусу юридичної особи. Законодавець, називаючи асоційовані підприємства групою суб'єктів господарювання, пропускає питання наявності у цієї групи статусу юридичної особи (ст. 126 ГК України), однак в

інших випадках прямо вказує, що об'єднання підприємств є юридичною особою (ч.4 ст. 118 ГК України).

У літературі обговорюється питання майнових відносин у холдингу і з урахуванням того, що холдинг не має статусу юридичної особи [32, с. 167]. Холдинг об'єднує підприємства, між якими виникають відносини економічної чи організаційної залежності. При цьому наявність участі одного підприємства в капіталі іншого виступає підставою розглядати групу як єдину господарську одиницю [128, с. 5].

Структура холдингу представлена холдинговою компанією, яка стоїть на чолі цього об'єднання, і корпоративними підприємствами. Однак холдингову компанію не можна ототожнювати з господарською організацією – об'єднанням підприємств, у тому числі, виходячи з формування статутного капіталу цих організацій. Особливість статутного капіталу холдингової компанії полягає у тому, що він формується за рахунок внесків у вигляді холдингових корпоративних пакетів акцій (часток). З економічної точки зору холдинговий корпоративний пакет акцій (часток) визначається як фіксовані частки майнової участі засновників та учасників холдингової компанії у статутному капіталі, вартість яких у грошовому виразі визначається вартістю акцій (часток, паїв), на які поділено статутний капітал [129]. Статутний капітал може формуватися й за рахунок додаткових внесків у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингових компаній при тому, що їх частина не повинна перевищувати 20% статутного капіталу холдингової компанії (ч.1 ст. 5 Закону про холдингові компанії).

З цього випливає, що корпоративні підприємства не беруть участі у формуванні статутного капіталу холдингової компанії. Також у Законі про холдингові компанії встановлено заборону господарським товариствам мати у власності цінні папери холдингової компанії, корпоративними підприємствами якої вони є (ч.4 ст. 5 цього Закону).

У свою чергу корпоративні підприємства як суб'єкти господарювання

зі статусом юридичної особи мають відокремлене майно, що належить їм на праві власності чи іншому речовому праві (ст. 133 ГК України). Порядок формування майна названих суб'єктів, залежить від форми власності, організаційно-правової форми корпоративних підприємств і визначається відповідними законами.

Отже, майно холдингової компанії та корпоративних підприємств вважати майном, належним об'єднанню, навряд чи є правові підстави оскільки воно належить цим суб'єктам на певному правовому титулі, а будь-який з можливих титулів не припускає одночасну належність майна іншому суб'єкту.

Таким чином, холдинг відрізняється від традиційного об'єднання підприємств тим, що його учасники не вносять майнові внески для забезпечення діяльності об'єднання, передбачені ст. 123 Кодексу, що вказує на відсутність у холдингу відокремленого майна. З урахуванням цього в законодавстві не передбачено порядок формування, оцінки та обліку майна холдингів.

Відсутність статусу юридичної особи і невизнання холдингу учасником чи суб'єктом господарювання унеможлиблює розповсюдження на нього і положень ст. 140 ГК України щодо джерел формування майна суб'єктів господарювання, проте для учасників цього об'єднання вони зберігають свою силу.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що майнові відносини у холдинга набувають специфічних рис, які характерні саме для цієї форми об'єднання. Так, у науковій літературі зауважується, що майнову основу холдингу становлять усі виробничі активи, що перебувають у власності окремих виробничих організацій [130].

Очевидно, що ця думка базується на обґрунтованій Г.В. Пронською науковій точці зору щодо правового режиму майна господарської системи. Авторка доводила, що господарська система в цілому суб'єктом прав і обов'язків щодо майна не виступає, оскільки відсутнє майно, яке було б

закріплене власне за системою. Однак матеріальна база господарської системи представлена майном, яке передане для використання ланкам системи і юридично закріплене за ними на певній правовій підставі [11, с. 163].

Схожість сучасних холдингів з господарськими системами дозволяє висунути пропозицію щодо структури майна холдингу, яка включає все майно, належне холдинговій компанії та корпоративним підприємствам.

При цьому варто звернути увагу, що майном у сфері господарювання виступають сукупності речей та інших цінностей, які мають вартісне визначення, виробляються або використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Залежно від економічної форми, що набувається майном у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, грошових коштів і товарів (ст. 139 ГК України).

Особливим видом майна у сфері господарювання виступають цінні папери. Правовий режим цінних паперів у господарській діяльності встановлюється гл.17 ГК України, Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» [131] та деякими іншими. Серед видів цінних паперів для холдингів мають значення саме акції, оскільки відповідно до Закону про холдингові компанії статутний капітал холдингової компанії не менш ніж на 80% складається з холдингових корпоративних пакетів акцій або часток, а корпоративні підприємства у формі акціонерних товариств відповідно до чинного законодавства мають право від свого імені випускати акції.

Таким чином, майнова основа діяльності холдингу представлена майном, належним холдинговій компанії та корпоративним підприємствам, яке ці суб'єкти господарювання розподіляють за всіма видами фондів, обліковують у власних балансах, а холдингова компанія також включає до консолідованої фінансової звітності.

У радянській юридичній літературі деякі науковці, зокрема,

В.С. Мартем'янов, зведений баланс господарської системи наводили у якості аргументу наявності у системи відокремленого майна, називаючи його правовою формою відокремлення [132, с. 35]. На сьогодні обов'язок холдингової компанії оприлюднювати консолідовану фінансову звітність не рідше одного разу на рік (ст. 9 Закону про холдингові компанії) також може виступати одним із основних аргументів запропонованої вище структури майна цього об'єднання. Зокрема, консолідована фінансова звітність відповідно до Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку (МСБО 27) «Консолідована та окрема фінансова звітність» визначається як фінансова звітність групи, подана як фінансова звітність одного економічного суб'єкта господарювання [133].

Переходячи до обґрунтування останнього твердження, варто зазначити, що відношення суб'єкта до майна проявляється через тріаду правомочностей: володіння, користування і розпорядження майном. При цьому види та обсяг правомочностей залежать від правового титулу закріплення майна за суб'єктом та деяких інших чинників. У свою чергу питання реалізації повноважень щодо цього майна безпосередньо пов'язані з вихідними положеннями стосовно майна суб'єктів господарювання, закріпленими розділом III ГК України. Так, суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, особисто або разом з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, має право надати його іншим суб'єктам для використання на праві власності, господарського відання чи оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених ГК України (ч.1 ст. 134 ГК України). Від імені господарської організації повноваження власника реалізують її органи управління, якщо інше не встановлене законом.

Наведена норма розповсюджується на суб'єктів господарювання – учасників холдингу, оскільки корпоративні підприємства є юридичними особами, як правило мають відокремлене майно на праві власності і в силу

ст. 134 ГК України наділені правом на власний розсуд володіти, користуватись і розпоряджатись ним. Разом з тим аналіз законодавства і практики його застосування дозволяє зробити висновок, що реалізація наведених положень учасниками холдингу має певну специфіку. Вона обумовлена тим, що фактично холдингова компанія має право на прийняття рішень щодо майна корпоративних підприємств та засоби для його реалізації.

Нормативно це право закріплене у Законі про холдингові компанії. Зокрема, аналізуючи виключну компетенцію загальних зборів холдингової компанії стає зрозумілим, що вона наділена правом формування фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств; визначення напрямів і порядку використання їх прибутку; затвердження планів виробничого і соціального розвитку цих підприємств (ч.5 ст. 5 Закону про холдингові компанії). Перелічені складові компетенції прямо чи опосередковано пов'язані з використанням майна корпоративних підприємств.

Засіб реалізації цього права міститься у самому визначенні холдингової компанії, відповідно до якого вона є власником холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств. Холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) визначається як пакет акцій (часток, паїв), який перевищує 50% або складає величину, що забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства (ст. 1 Закону про холдингові компанії).

Своє право холдингова компанія реалізує через органи управління корпоративного підприємства, зокрема, через загальні збори акціонерів (учасників товариства) як вищий орган управління господарського товариства. При цьому зміст права холдингової компанії на прийняття рішень щодо майна корпоративного підприємства можна з'ясувати, виходячи з виключної компетенції загальних зборів відповідного господарського товариства, де холдингова компанія має право вирішального голосу. Так, до виключної компетенції загальних зборів акціонерів віднесено збільшення або

зменшення статутного капіталу, розподіл прибутку і збитків товариства, затвердження розміру річних дивідендів, прийняття рішень щодо вчинення значних правочинів, якщо вартість майна, робіт чи послуг, які виступають предметом цього правочину, перевищує 25% вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності товариства та інші (ст. 33 Закону про акціонерні товариства). Схожі повноваження мають загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю (ст. 59 і 41 Закону України про господарські товариства).

Наведені положення знаходять відображення на практиці, наприклад у статуті публічного акціонерного товариства «Запорізький завод металевих конструкцій», яке є корпоративним підприємством [134], що входить до холдингу «Укрстальконструкція» [135].

Отже, проведений аналіз дозволяє виділити особливість реалізації правомочностей власника майна учасниками холдингу. Так, безпосереднє володіння, користування і розпорядження майном здійснюють корпоративні підприємства, за якими воно закріплене на праві власності або іншому речовому праві. Однак прийняття рішень щодо реалізації цих правомочностей корпоративними підприємствами фактично належить холдинговій компанії. Зокрема, вона може приймати стратегічні рішення щодо користування і розпорядження майном корпоративних підприємств.

Варто звернути увагу, що відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном у холдингу можуть виникати як між холдинговою компанією та корпоративним підприємством, так і між самими корпоративними підприємствами. На суб'єктний склад і зміст таких відносин у певній мірі впливає вид холдингу. Зокрема, у горизонтальному холдингу, до якого входять підприємства, що діють на одному ринку або виробляють однаковий (схожий) товар, відносини володіння, користування і розпорядження майном виникають переважно, між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами і спрямовані на організацію виробництва й збуту товару на ринку. В той же час у вертикальному холдингу, який

об'єднує підприємства одного ланцюга виробництва товару на різних його стадіях, відповідні відносини виникають між всіма учасниками холдингу. Це пов'язане з організацією виробничого процесу і просуванням сировини і продукції певного ступеня готовності за всіма стадіями до отримання готового товару.

Підсумовуючи викладене, можна припустити, що холдингова компанія наділена правом єдиного управління майном холдингу, яке вона реалізує для досягнення загальної економічної мети, що необхідно розглядати як важливу складову правового режиму майна цього об'єднання.

При аналізі права холдингової компанії на управління майном холдингу представляється важливим зупинитись на аналізі змісту цього права та правових аспектів його реалізації. У літературі обговорюється кілька варіантів управління майном холдингу, які заслуговують на увагу з точки зору найбільш оптимальної реалізації виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії. Наприклад, І.С. Шиткіна, проаналізувавши світовий досвід, виокремила декілька механізмів фінансової й майнової взаємодії учасників холдингу. Відповідно до першого варіанту всі корпоративні підприємства здійснюють свою діяльність на основі єдиного консолідованого бюджету, з якого кошти розподіляються між всіма ними на основі однакових базових нормативів. Авторка зазначає, що це можливо у разі якщо доходи всього холдингу консолідується в єдиному центрі [31, с. 296 - 297]. Подібну думку поділяє О.І. Леонова [130]. Запровадження цього варіанту можна вважати прикладом прояву принципу цілісності холдингу, який на переконання К.Я. Портной полягає у тому, що холдингова компанія наділяє необхідними основними й оборотними засобами корпоративні підприємства [4, с. 128].

Сутність другого варіанту зводиться до введення оперативної самостійності корпоративних підприємств, яка забезпечується наявністю у них самостійного бюджету. Його розмір залежить від результатів господарської діяльності цих підприємств [31, с. 297]. Цей варіант відповідає

принципу централізму, відповідно до якого корпоративні підприємства повинні відраховувати певну суму на утримання холдингової компанії [4].

Оцінюючи запропоновані варіанти з точки зору чинного законодавства, можна стверджувати, що вони вимагають спеціального та складного юридичного оформлення (як-то спрямування коштів корпоративних підприємств до єдиного облікового центру). Разом з тим, виходячи з аналізу положень ГК та ЦК України, законів про холдингові компанії, про акціонерні товариства та про господарські товариства, представляється, що модель фінансової взаємодії холдингової компанії і корпоративних підприємств доцільно будувати на самостійному отриманні корпоративними підприємствами майна і грошових коштів у результаті здійснення господарської діяльності та відрахування частини прибутку холдинговій компанії у вигляді дивідендів або виплат на частку у статутному капіталі.

Наступним аспектом управління майном холдингу у літературі називають перерозподіл грошових коштів між корпоративними підприємствами та інвестування в їх діяльність. Деякі автори, розглядаючи різні способи фінансування або передачі грошових коштів корпоративним підприємствам, віддають пріоритет наступним: 1) внесення внесків до статутних капіталів корпоративних підприємств; 2) придбання холдинговою компанією акцій, додатково випущених корпоративним підприємством; 3) цільове фінансування цих учасників холдингу; 4) позичкове фінансування корпоративних підприємств; 5) трансферне ціноутворення та інші [31, с. 262; 68, с. 145]. При цьому І.С. Шиткіна детально зупинилась на цільовому фінансуванні учасників холдингу, вважаючи його специфічним способом передачі грошових коштів корпоративному підприємству. Вона стверджує, що цільове фінансування у холдингу у ряді випадків організоване шляхом створення цільових фондів для конкретних цілей (проведення науково-дослідної роботи, маркетингових досліджень, освоєння нових інвестиційних проектів, будівництва об'єктів інфраструктури та інші цілі). Створення цільових фондів можливе за умови відповідного рішення холдингової

компанії, в якому буде вказано мету створення фонду і порядок його наповнення, з наступним схваленням такого рішення корпоративними підприємствами. Проте подібний цільовий фонд не може існувати окремо від юридичної особи, тому у холдингу його може бути створено у холдинговій компанії або у корпоративному підприємстві. Також його наповнення потребує запровадження складної юридичної конструкції відрахування грошових коштів.

Тому, спираючись на положення чинного законодавства, можна зробити висновок, що найбільш прийнятним варіантом цільового фінансування корпоративних підприємств виступає збільшення статутного капіталу корпоративного підприємства. Умови і порядок проведення цієї процедури залежить від організаційно-правової форми корпоративного підприємства і визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Варто звернути увагу, що у літературі поставало питання доцільності виділення певного майна корпоративних підприємств, формування й використання цільових майнових фондів у холдингу. Їх існування може бути викликано як необхідністю досягнення єдиної мети діяльності холдингу, так і станом матеріальної бази, особливостями виробничої діяльності корпоративного підприємства і рядом інших факторів. Так, І.А. Лаптев обґрунтовує можливість відокремлення частини активів корпоративних підприємств з метою формування цільових фондів. Управління такими фондами може бути передано холдинговій компанії або спеціально створеній юридичній особі [6, с.88]. Підтримуючи точку зору І.А. Лаптева, можна зазначити, що створення цільових майнових фондів може бути затребуваним у холдингах, корпоративні підприємства у яких випускають однорідну або схожу продукцію. При цьому використання активів фондів може здійснюватися в рамках спільної діяльності з об'єднанням вкладів учасників.

Інший спосіб відокремлення, запропонований автором, не пов'язаний з вилученням майна у корпоративних підприємств, а полягає у наданні певного майна у користування іншим учасникам [6, с.89]. В цьому випадку

можна запропонувати здійснювати таке використання в рамках інституту спільної діяльності без об'єднання вкладів або на підставі договору оренди майна.

Наступним питанням, яке привертає увагу фахівців, виступає питання безоплатної передачі майна від одного учасника холдингу іншому. Така передача здійснюється за рішенням загальних зборів корпоративного підприємства з волі холдингової компанії. Відмовитися від виконання рішення щодо передачі майна корпоративне підприємство не може. Так, Г.Л. Гонашвілі доходить висновку, що дочірнє підприємство у відносинах безкоштовної передачі майна іншим учасникам холдингу фактично позбавлене можливості відмовитися від відповідного правочину, оскільки його воля визначається холдинговою компанією [136]. З юридичної точки зору безоплатна передача майна між учасниками холдингу може мати місце як одне з джерел формування майна суб'єкта господарювання згідно зі ст. 140 ГК України.

Слід звернути увагу на те, що холдингова компанія має право і можливість прийняти рішення не тільки щодо безоплатної передачі майна від одного учасника холдингу іншому, але й взагалі здійснювати вплив на договірні майнові відносини цих суб'єктів. Зокрема, холдингова компанія має можливість визначати доцільність укладання певного договору, предметом якого виступає майно корпоративного підприємства, і впливати на зміст таких договорів. При цьому у реально діючих холдингах мають місце укладання договорів про передачу виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, торговельні марки, патенти, фірмові найменування та інші. Це спостерігається там, де учасники холдингу ведуть однакові або подібні види господарської діяльності, прагнуть дотримуватися високих вимог з якості продукції, мають бути пізнаними споживачем тощо.

Все вищевикладене дозволяє погодитись зі І.В. Стуловим, який виділив три принципи економічного механізму управління холдингами, що пов'язані з майном, а саме: 1) принцип обмеження свободи розпорядження фінансовим

капіталом; 2) принцип обмеження свободи розпорядження виробничим капіталом; 3) принцип єдиного власника [137, с. 152-153]. Очевидно, що наведені принципи у повній мірі відображають особливості побудови майнових відносин між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами.

З правової точки зору можливість реалізації цих принципів закладено у положеннях чинного законодавства, зокрема, через права холдингової компанії як учасника корпоративного підприємства з правом вирішального голосу на загальних зборах. Також втілення цих принципів у конкретному холдингу можливе шляхом прийняття локальних нормативно-правових актів, укладання договорів між учасниками холдингу тощо. При цьому важливо зауважити, що реалізація цих принципів не повинна порушувати формальні засади діяльності корпоративних підприємств як самостійних суб'єктів господарювання зі статусом юридичної особи.

Наведені складові відносин управління майном холдингу не знаходять законодавчого закріплення, тому можуть регулюватися на рівні прийнятих локальних нормативно-правових актів при створенні холдингів або у процесі їх діяльності. Разом з тим на законодавчому рівні можна пропонувати закріпити обмеження щодо реалізації виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії з управління майном учасників холдингу, а саме, встановити обмеження на вилучення у корпоративного підприємства доходу понад визначений розмір дивідендів або виплат доходу на частки; вилучення майна або покладання додаткових витрат, якщо це загрожує здійсненню ним господарської діяльності. Такі обмеження спрямовані на гарантування корпоративному підприємству наявності грошових коштів та іншого майна в обсязі, необхідному для забезпечення виробничо-господарської діяльності на рівні простого відтворення. Також пропонується конкретизувати повноваження холдингової компанії з управління майном учасників холдингу в контексті формування єдиної фінансової та виробничо-господарської діяльності. Зокрема, закріпити в законі право холдингової

компанії приймати рішення: 1) щодо діяльності учасників холдингу на основі консолідованого бюджету або самостійних бюджетів та затвердження таких бюджетів; 2) щодо виділення певного майна корпоративних підприємств, формування і використання цільових фондів в холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) щодо надання певного майна корпоративного підприємства в користування іншим учасникам без вилучення його у власника з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди.

Правовий режим майна холдингу, учасники якого засновані на державній формі власності, має певні особливості. Так, майно корпоративних підприємств, які входять до холдингу, належить їм на праві господарського відання. Відповідно, корпоративні підприємства здійснюють володіння, користування і розпорядження майном, а холдингова компанія приймає певні рішення щодо реалізації цих правомочностей з урахуванням обмежень правомочностей розпорядження, закріплених ст. 136 ГК України, особливостей управління холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв), переданим до статутного капіталу державних холдингових компаній, встановлених ст. 7 Закону про холдингові компанії, та особливостей управління об'єктами державної власності, передбачених Законом України «Про управління об'єктами державної власності».

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки щодо особливостей правового режиму майна холдингу.

Холдинг на відміну від об'єднань підприємств зі статусом юридичної особи не має відокремленого спеціально закріпленого за ним майна. При цьому майновою основою діяльності холдингів запропоновано вважати все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на відповідному праві, оскільки воно реально враховується при організації функціонування холдингу, обліковується за встановленими правилами і є матеріальною базою для досягнення мети їх створення.

Правомочності щодо володіння, користування і розпорядження майном здійснює корпоративне підприємство, за яким майно закріплено на праві власності або іншому речовому праві, проте ухвалення рішень щодо реалізації цих правомочностей перебуває у віданні холдингової компанії. Зазначену можливість запропоновано вважати правом холдингової компанії на єдине управління майном холдингу, яким вона наділяється для досягнення загальної економічної мети холдингу. При цьому повноваження холдингової компанії з управління майном учасників холдингу в контексті формування єдиної фінансової та виробничо-господарської діяльності потрібно конкретизувати у локальних нормативно-правових актах.

До моделей управління майном холдингу можна віднести: 1) формування консолідованого бюджету або самостійних бюджетів корпоративних підприємств; 2) виділення певного майна корпоративних підприємств, формування і використання цільових фондів в холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) надання без вилучення майна одного корпоративного підприємства в користування іншим учасникам з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди.

На підставі отриманих результатів запропоновано на рівні закону встановити холдинговій компанії обмеження на вилучення у корпоративного підприємства доходу понад визначений розмір дивідендів або виплат доходу на частки і на вилучення майна або покладання додаткових витрат, якщо це загрожує здійсненню корпоративним підприємством господарської діяльності.

2.3. Господарська правосуб'єктність холдингів

Однією з ознак будь-якого суб'єкта є наявність у нього відповідних прав і обов'язків, сукупність яких дозволяє йому бути учасником

правовідносин. Як зазначалось раніш холдинги розглядають особливою формою об'єднань у сфері господарювання. Так, Ю. Уманців з посиланням на І. Зятковського зазначає, що за сучасних умов більшість об'єднань підприємств, сформованих на корпоративних засадах, є корпораціями або концернами з властивою їм холдинговою організацією бізнесу [103, с. 24]. Дослідники зазначають, що холдингове об'єднання потрібно розглядати у двох площинах: як універсальну форму управління капіталом у корпоративному бізнесі і як особливу організаційно-правову форму корпоративного бізнесу. У першому випадку концентрація промислового і фінансового капіталу передбачає фінансову залежність без набуття форми статутного об'єднання, а у другому – холдингове об'єднання набуває чіткої організаційно-правової форми [138, с. 227]. У будь-якому разі представлення у суспільних відносинах і функціонування групи підприємств холдингового типу як єдиного цілого, ставить питання наявності у холдингу господарської правосуб'єктності.

Сучасне законодавство не наділяє холдинги та взагалі колективні утворення без статусу юридичної особи правосуб'єктністю. Разом з тим аналіз нормативно-правових актів, серед яких ГК України, ПК України, Закон про холдингові компанії та деякі інші, вказує на наявність у таких суб'єктів певних прав і обов'язків, які потребують додаткової визначеності.

У науці правосуб'єктність є однією з основоположних категорій, дослідженню якої приділяли увагу С.С. Алексєєв, С.М. Братусь, Р.А. Джабраїлов, Н.В. Козлова та багато інших дослідників у різних галузях права [139,140]. Питання правосуб'єктності холдингу досліджено російськими науковцями В.В. Лаптевим, І.С. Шиткіною, К.Я. Портной та іншими. Серед вітчизняних дослідників викликають інтерес позиції І.В. Бейцун, В.С. Щербини, С.М. Грудницької. Також заслуговують на увагу напрацювання дослідників радянської епохи, а саме Г.В. Пронської, З.М. Заменгоф, Р.О. Халфіної та інших щодо правосуб'єктності промислових об'єднань та господарських систем. Проте можна констатувати, що питання

господарської правосуб'єктності холдингів й аналогічних господарських утворень в сучасних умовах є одними з спірних питань правової науки.

Викладене вказує на те, що питання господарської правосуб'єктності холдингу є актуальним.

У господарсько-правовій літературі господарську правосуб'єктність визначають як визнану державою за певним суб'єктом можливість бути суб'єктом права (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень) [141, с. 197].

Узагальнюючи думки дослідників, І.В. Бейцун зазначає, що правосуб'єктна особа має право на визнання її у якості суб'єкта права, на вчинення певних юридичних дій, на захист суб'єктивних прав [91, с. 35].

У літературі усталеною є думка, що учасниками правовідносин можуть виступати фізичні особи, юридичні особи і держава або публічні утворення [142]. В теорії права визначено, що правосуб'єктність юридичних осіб (колективних суб'єктів правовідносин) – це правоздатність і дієздатність державних і недержавних організацій: державних органів, державних підприємств і установ, громадських об'єднань, комерційних (господарських) корпорацій, релігійних організацій та ін. [143, с. 261]. При цьому слід зазначити, що участь групи осіб без статусу юридичної особи як єдиного цілого у правовідносинах є дискусійним питанням.

Свого часу єдність колективних суспільних утворень, як правосуб'єктних учасників всього комплексу пов'язаних з їх діяльністю відносин, підштовхнуло Р.О. Халфіну до висновку щодо необхідності перегляду традиційного розуміння юридичної особи як інституту цивільного права і можливості розглядати його як форму, у якій суспільне утворення бере участь у всіх сферах суспільних відносин [144, с. 183-186]. Ця пропозиція зазнала певної критики в правовій науці.

Однак багато років потому автори підручника «Господарське право» під редакцією В.К. Мамутова, проводячи класифікацію суб'єктів

господарського права на індивідуальних та колективних, послідовно довели хибність позиції цивілістів щодо того, що суб'єктами правовідносин можуть бути лише фізичні та юридичні особи і держава. Зокрема, автори зазначили, що без достатніх на те підстав представники цивілістичної теорії тривалий час гіперболізують значення юридичної особи загалом та як суб'єкта господарського права, зокрема. На думку цивілістів, в соціальній дійсності у сфері економіки господарські відносини можуть набути форму правових у тому випадку, якщо на стороні колективного утворення буде виступати юридична особа [45, с. 275]. Можна погодитися, що це полегшує правовідносини, оскільки юридична особа має певні усталені ознаки, які роблять її статус конкретним і зрозумілим. Проте подібний підхід, на переконання В.В. Хахуліна, не відображає реального стану речей не тільки у світовій, але й у вітчизняній практиці. Зовсім не від наявності статусу юридичної особи у того чи іншого колективного утворення залежить віднесення його до числа суб'єктів господарського права, а від визнаної законодавством можливості бути учасником господарських правовідносин, і критерієм цьому виступає господарська правосуб'єктність [45, с. 275].

Схожу думку висловлює В.С. Щербина, зазначаючи, що основною, визначальною ознакою, що характеризує правовий статус суб'єкта господарського права, є його господарська компетенція (господарська правосуб'єктність) [145, с. 7].

Для вирішення питання правосуб'єктності холдингів варто звернутися до сформованих наукових точок зору на правосуб'єктність господарських систем, з якими сучасні холдинги мають певну схожість. Відповідні наукові точки зору особливо чітко проявилися в радянський період формування і розвитку господарського права в другій половині ХХ ст., оскільки в них дається трактування специфіки таких виробничо-господарських комплексів з позиції виявлення повноважень у сукупності з підходами до визначення правосуб'єктності підприємств.

На основі аналізу структурної організації господарських систем і

юридичних форм реалізації їх функцій Г.В. Пронська зробила висновок про те, що організаційно-правова форма господарських систем у принципі виключає необхідність і можливість надання останнім властивостей суб'єктів права [146, с. 54]. На її думку, що збігається з позицією З.М. Заменгоф, у контексті аналізу типових нормативних моделей господарських систем з погляду теоретичної обґрунтованості і практичної доцільності немає підстав для висновку ні про повну, ні про часткову (наприклад, в області фінансових відносин) правосуб'єктність господарських систем. У своїй роботі Г.В. Пронська зазначала, що господарська система не є суб'єктом права, оскільки її економічна та правова єдність не досягає ступеня для наділення власною правосуб'єктністю [146, с. 167]. Таким чином, на думку дослідниці, судження щодо правосуб'єктності господарської системи не доведені, а організаційно-правова форма господарської системи виключає наділення її властивостями суб'єкта права. Господарська система не є єдиною організацією, не має власного майна, відокремленого від майна її учасників, і вона не має необхідності від свого імені виступати у правовідносинах [11, с. 169].

Поряд з цим більш розповсюдженою в радянські часи була позиція, що утворення такого роду виступало своєрідним суб'єктом права [147, с.185; 148, с. 14-15; 149, с. 204-206]. При цьому традиційно навколо проблеми правосуб'єктності господарських систем у радянській правовій науці гострі дискусії велися щодо визначення суб'єкта, який представляє інтереси такої системи, й обсягу його повноважень. В цьому аспекті можна виокремити три основні підходи до правосуб'єктності господарських систем, а саме:

1) правосуб'єктність, пов'язана з наділенням правами юридичної особи, визнається за центром системи, комплекс же в цілому розглядається як об'єкт управління з боку вищого органу [150, с. 37-39];

2) суб'єктом права є система в цілому, центр же виступає в якості її органу, що реалізує права і представляє інтересів системи [151, с. 20];

3) визнання в окремих випадках за центром системи правосуб'єктності

щодо діяльності, пов'язаної з рішенням його власних задач [152, с. 38, 42-44], спрямованих на забезпечення виконання управлінських функцій. В якості суб'єкта права виступає центр системи, у той час як система в цілому правосуб'єктністю не володіє [15, с. 63-70; 153, с. 78-80; 146, с. 28, 35-36].

Варто зазначити, що остання з трьох приведених наукових позицій найбільш повно відбиває сутність господарських систем і відповідає типовій нормативній моделі систем у сфері господарювання, що функціонували в рамках державної форми власності в СРСР. Передбачена для окремих галузей конструкція правосуб'єктних об'єднань середньої ланки оцінювалася як малопродуктивна з посиланням на результати аналізу діяльності подібних систем. У зв'язку з цим відзначалося, що на практиці відповідні права здійснюються їх центрами в якості самостійних суб'єктів права, і правосуб'єктність систем виявляється юридичною фікцією. До такого висновку у свій час дійшов М.І. Клеандров [154, с. 13].

В контексті цього питання інтерес представляє позиція З.М. Заменгоф, яка вказувала, що проблема правосуб'єктності не вичерпується питанням про юридичну особу, оскільки суспільні відносини в сфері господарювання не обмежуються відносинами товарообігу, і суб'єктами правовідносин, які здійснюють управління в господарській сфері, можуть бути організації, що не є юридичними особами [155, с. 5-8]. Також можна навести думку Г.В. Пронської, яка стверджувала, що для вирішення питання щодо правосуб'єктності об'єднань серед іншого необхідно з'ясувати, яке майно належить об'єднанню [11, с. 70].

Характеризуючи виробничо-господарську діяльність стосовно планової економіки, заснованої на державній власності, як діяльності по використанню майна в господарських цілях, З.М. Заменгоф, розвиваючи думки В.К. Мамутова, В.В. Лаптева, А.В. Венедиктова [126, с. 32; 156, с. 41-42; 157, с. 328-329] підкреслювала, що, управління такою діяльністю – це насамперед управління використанням майна. Саме тому суб'єктами з такими управлінськими функціями повинні і можуть виступати ті

господарські утворення, у рамках яких відбувається відокремлення майна і які наділяються майновою правосуб'єктністю [155, с. 5-8]. Так, внутрішні підрозділи суб'єктів підприємництва не мають потреби в правоздатності юридичної особи. Однак це не означає, що вони не володіють визначеною майновою правосуб'єктністю як передумовою їх участі у відносинах, пов'язаних зі здійсненням ними господарської діяльності, у тому числі в управлінських відносинах.

Також дослідниця зазначала, що промислове об'єднання в цілому є адресатом планових завдань, йому виділяються матеріальні, фінансові і кредитні ресурси, встановлюються норми відрахувань до фондів економічного стимулювання. В об'єднанні може відбуватись централізація функцій, яка тягне за собою обмеження господарської правосуб'єктності підприємств, які входять до об'єднання [155, с. 6-7]. Тобто З.М. Заменгоф була прихильницею точки зору, що промислове об'єднання, не маючи статусу юридичної особи, мало господарську правосуб'єктність [158, с. 39].

Отже, одна група науковців пропонувала вирішувати питання можливості участі колективних утворень у господарських відносинах залежно від закріплення за ними майна на певних правових титулах. Інші дослідники наполягали на тому, що законодавець щодо господарських систем переважно обрав так звану модель неправосуб'єктного утворення (господарської системи) з правосуб'єктним органом (центральною, управляючою організацією господарської системи). Виходячи з положень чинного законодавства і практики його застосування жодна з зазначених концепцій не знаходить підтвердження, однак вони заслуговують уваги при дослідженні питання правосуб'єктності холдингу.

На сьогоднішній день викликає інтерес думка В.С. Щербини, який зазначає, що з точки зору правосуб'єктності об'єднання становить собою сукупність самостійних суб'єктів права, спільні майнові права та інтереси яких реалізує об'єднання. В теорії господарського права такі організаційні структури визначаються як господарські системи, в теорії цивільного й

адміністративного права як складні юридичні особи [46, с. 173].

Одночасно потрібно врахувати точку зору С.М. Грудницької, яка доводить, що визначені сучасним господарським законодавством об'єднання підприємств є об'єднаннями нового типу, що виникають у зв'язку зі змінами способів управління господарською діяльністю в нових економічних умовах. Їм властива подвійність статусу: з одного боку їм притаманна звичайна правосуб'єктність, яка дає змогу брати участь у господарських відносинах, виступати в них як суб'єкт права, з другого – спеціальна господарська компетенція з координації і управління підприємствами, що входять до їх складу [159]. Також С.М. Грудницька висловлює думку, що законодавець виявив непослідовність, не визнавши юридичними особами холдинги та промислово-фінансові групи [144, с. 367]. У значній мірі це б спростило конкретизацію їх правового статусу та місця серед учасників господарських відносин.

Загалом на сучасному етапі думки дослідників щодо правосуб'єктності холдингів розділилися. Зокрема, деякі автори наполягають на тому, що група юридичних осіб (як друга назва холдингу) не має правосуб'єктності ні у сфері цивільного права, ні у галузях публічного права. Проте категорія «група юридичних осіб» має правове значення не як суб'єкт права, а як засіб юридичної техніки, як збірне поняття, що спрощує посилання на комплекс взаємовідносин між організаціями [141, с.9].

Разом з тим І.С. Шиткіна та Г.В. Уманців наголошують на тому, що визнати «групу осіб» суб'єктом правовідносин в економічно розвинутих капіталістичних державах "змусило" саме занепокоєння за своє благополуччя [5, с. 139; 7]. У якості прикладу І.С. Шиткіна приводить можливість «трансферного ціноутворення» між учасниками підприємницьких об'єднань холдингового типу, що дає підстави занижувати оподатковувану базу і тим самим становить небезпеку для держави [5, с. 23].

У свою чергу стан української ринкової економіки в даний момент такий, що не визнавати суб'єктами окремих підприємницьких відносин

об'єднання (групи) суб'єктів господарювання (хоча вони і не мають статусу юридичної особи, але мають погоджену економічну політику і консолідовано виступають на ринку), було б необачним насамперед для самої держави, а також інших учасників суспільних відносин: акціонерів корпоративних підприємств, кредиторів, контрагентів та інш.

Схожа позиція простежується і у вітчизняній науці, зокрема дослідниками обстоюється думка, що холдинг являє собою суб'єкт господарського права більш високого рівня організації господарської діяльності порівняно з суб'єктами господарювання. У сфері господарювання холдинг відображає колективні інтереси своїх учасників, а в його статусі закладено публічно-правову основу [144, с. 359]. Все це робить безпідставним і небезпечним ігнорування холдингу як учасника господарських відносин.

Серед науковців прихильники визнання холдингів суб'єктом правовідносин припускають наявність у них часткової правосуб'єктності. На думку І.С. Шиткіної часткова правосуб'єктність підприємницьких об'єднань полягає у можливості визнання їх правосуб'єктними в окремих правовідносинах, тобто таку правосуб'єктність потрібно розглядати галузевою або функціональною [31, с. 31]. При цьому авторка зазначала, що холдинги не є самостійною організаційно-правовою формою підприємницької діяльності, передбаченою цивільним законодавством. Але це не може спростувати факт їх існування у реальних суспільних відносинах і суттєвий вплив на економіку, навіть якщо це тягне за собою відступлення від традиційного у цивілістиці розуміння підприємницької діяльності. Загалом, І.С. Шиткіна зробила висновок, що холдинги володіють окремими елементами правосуб'єктності [5, с. 20].

Отже, взявши за основу вищенаведену думку, потрібно підсумувати, що хоча холдинг і не є підприємницьким об'єднанням, проте стосовно нього доцільно вести мову про часткову правосуб'єктність, яка означає, що група осіб в особі холдингової компанії і корпоративних підприємств, виступає

суб'єктом права в певних визначених законом суспільних відносинах.

Можливість визнання за конкретними колективними утвореннями часткової правосуб'єктності представляється реальною, зокрема, тому, що категорія правосуб'єктності не є догмою: протягом тривалого історичного періоду ця властивість визнавалась або заперечувалась стосовно різних осіб. На думку Г.Ф. Шершеневича, правосуб'єктність, як і багато інших правових категорій, має історичний характер або «піддається історичним коливанням» [160, с. 578].

Значно пізніше схожу за суттю думку висловлювали інші фахівці. Так, у підручнику з теорії права під редакцією М.І. Матузова та О.В. Малько зазначається, що суб'єктами права є лише більш-менш значні, стійкі, постійні утворення, що характеризуються єдністю волі і мети, а також визначеною внутрішньою організацією. Це не випадкові і не тимчасові об'єднання громадян або певних господарських структур [161, с. 519]. Таким ознакам відповідає об'єднання суб'єктів господарювання у формі холдингу, що здійснює погоджену діяльність учасників для досягнення певної мети.

Точка зору щодо можливості визнання за різними об'єднаннями, що не є юридичними особами, часткової правосуб'єктності уже висловлювалася в правовій літературі раніше. Так, наприклад, В.В. Лаптев зазначав, що виробничо-господарські комплекси в цілому, як система, не будучи юридичними особами, мають деякі елементи підприємницької правосуб'єктності [15, с. 127]. Під виробничо-господарським комплексом автор розуміє господарську систему, що включає підприємства й орган управління - центр системи, що діє як суб'єкт права в інтересах системи, тоді як система в цілому суб'єктом права не визнається. Такий підхід дозволяє зберегти господарську самостійність підприємств, що входять у комплекс, що має велике значення навіть в умовах планової економіки і стає особливо важливим при переході до ринкового господарства [15, с. 125]. В.В. Лаптев називав такі виробничо-господарські комплекси також угрупованнями суб'єктів, що мають юридичне значення, але самі не є суб'єктами права.

«Іноді, - вказував автор, - такі угруповання мають правосуб'єктність, але не у всіх підприємницьких відносинах, а лише в деяких з них. Прикладом можуть служити групи осіб, які визнані суб'єктами права тільки у відносинах, урегульованих антимонопольним законодавством, але не володіють правосуб'єктністю в інших підприємницьких відносинах»[15, с. 125].

Схожу позицію займав А.В. Венедиктов, стверджуючи, що організація може володіти правосуб'єктністю в одних галузях права і не володіти в інших [162, с. 22].

На теперішній час часткову правосуб'єктність холдингу обґрунтовує К.Я. Портной. Так, дослідниця вказує, що холдинг бере участь у цивільному обороті як певне цілісне утворення, як єдиний господарюючий суб'єкт, що має часткову правосуб'єктність, і пропонує на підставі цього розглядати холдинг квазісуб'єктом цивільно-правових відносин [4, с. 185].

Прихильницею часткової правосуб'єктності холдингу також виступає Г.В. Уманців, яка зазначає, що підприємства, які перебувають під контролем холдингової компанії, не втрачають своєї юридичної самостійності, а холдинг не набуває статусу юридичної особи [7, с. 13]. Разом з тим економічна залежність корпоративних підприємств від холдингової компанії надає стійкого характеру такому об'єднанню і змушує його учасників спільно діяти і проводити єдину господарську політику.

В юридичній науці переважно негативно ставляться до ймовірності розширення кола учасників суспільних відносин, проте деякі науковці підтримують такі тенденції, особливо з розвитком ринкових відносин. При цьому квазісуб'єкт або суб'єктоподібне утворення представляється ними таким, що формально не є суб'єктом права і за правилами юридичної логіки не може ним визнаватися. Однак більш детальний аналіз сутності цього утворення вказує на наділення його певними юридичними властивостями, які надають йому риси суб'єкта права. Такі утворення наділяються прообразом волі, самостійними інтересами, елементами правосуб'єктності, іншою атрибутикою, властивою будь-якому суб'єкту права [163]. Основну думку

прихильників квазісуб'єктів можна звести до того, що суб'єктом є не тільки той, хто таким названий у законі, а той, хто має відповідні риси суб'єкта [164].

Аналіз чинного національного законодавства дозволяє підтримати певною мірою вище висловлену точку зору, оскільки учасником певних відносин законодавець розглядає групу підприємств без статусу юридичної особи та пов'язує з рішеннями, діями чи бездією учасника групи настання певних юридичних наслідків для всієї групи. Наприклад, корпоративне законодавство використовує термін «афілійовані особи». Ними визнаються юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи (ст. 1 Закону про акціонерні товариства). Цей термін введено для впровадження особливостей придбання значного пакета акцій товариства (статті 64, 65 названого Закону). Також до афілійованих осіб не застосовуються положення ст. 71 Закону про акціонерні товариства у частині необхідності отримання дозволу наглядової ради при наданні посадовою особою органів товариства або акціонером, що одноосібно або разом з афілійованими особами володіє 25 і більше відсотками простих акцій товариства, на безоплатній основі гарантії, поруки (у тому числі майнової поруки), застави або іпотеки особам, які надають товариству позику. Крім того, на акціонерне товариство покладається обов'язок зберігати перелік афілійованих осіб товариства з зазначенням кількості, типу та/або класу належних їм акцій.

Учасники холдингу можуть визнаватися заінтересованими особами у розумінні Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Так, заінтересованими особами стосовно боржника визнано юридичну особу, створену за участю боржника, юридичну особу, що здійснює контроль над боржником, юридичну особу, контроль над якою здійснює боржник, юридичну особу, з якою боржник перебуває під контролем третьої особи. Керуючись цим визначенням до холдингової компанії можуть бути застосовані положення ч. 6 ст. 126 ГК України та ч. 5

ст. 41 вище названого Закону щодо несення нею субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

У свою чергу податковому законодавству відоме поняття пов'язаних осіб, якими визнаються юридичні та/або фізичні особи, відносини між якими можуть впливати на умови або економічні результати їх діяльності чи діяльності осіб, яких вони представляють (п.14.1.159 ПК України). З урахуванням критеріїв, закріплених у ПК України учасників холдингу можна віднести до пов'язаних осіб. Зазначене поняття введено до ПК України задля визначення особливостей оподаткування прибутку при здійсненні контрольованих операцій, де має місце трансферне ціноутворення (ст. 39 ПК України). При цьому до уваги беруться господарські операції, які впливають на об'єкт оподаткування сторін (сторони) таких операцій, що здійснюються платниками податків з пов'язаними особами – нерезидентами.

Поряд з цим найбільш яскраво часткова правосуб'єктність холдингу проявляється у відносинах захисту економічної конкуренції. В результаті аналізу положень Закону України «Про захист економічної конкуренції» варто звернути увагу на те, що до суб'єктів господарювання за цим Законом відносять групи суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими. Це дозволяє стверджувати, що законодавець розглядає названу групу осіб навіть без статусу юридичної особи як єдине ціле і визначає спільні для всіх учасників групи наслідки. Зокрема, в результаті антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю групі суб'єктів можуть бути надані пільги або переваги, так і навпаки створено несприятливі або дискримінаційні умови діяльності (ст. 15 Закону). Відповідно до ст. 23 Закону України «Про захист економічної конкуренції» вищезазначена група осіб може бути визнана учасником концентрації. Вагомим доказом можливості визнання групи осіб частково правосуб'єктними також виступає те, що орган АМКУ може накладати штраф на групу суб'єктів господарювання (ст. 52 Закону).

Таким чином, наведене дозволяє стверджувати про наявність у холдингу часткової правосуб'єктності, оскільки на це вказують наступні аргументи: 1) холдингу притаманні риси стійкого, постійного утворення з єдністю мети і завдань; 2) діяльність окремих учасників холдингу, як правило, тягне за собою виникнення прав й обов'язків у всіх інших учасників; 3) холдинг немає ознак юридичної особи, проте у окремих законодавчих актах він як група підприємств визнається учасником відповідних відносин; 4) холдинг бере участь у господарських відносинах шляхом реалізації господарської компетенції, належної в одних випадках холдинговій компанії, а в інших – всім учасникам холдингу; 5) організація діяльності холдингу здійснюється з урахуванням майнової основи всіх його учасників.

Часткова правосуб'єктність холдингу виражається у тому, що в одних визначених законом суспільних відносинах, в яких беруть участь учасники холдингу, права та обов'язки набуваються всіма учасниками холдингу (корпоративні відносини, відносини із захисту економічної конкуренції, податкові відносини та ін.), а в інших, переважно, холдинговою компанією (відносини із визнання суб'єкта господарювання банкрутом, облікові (бухгалтерські) відносини і оприлюднення консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності корпоративних підприємств).

Надалі доцільно зупинитись на аналізі правосуб'єктності учасників холдингу.

Правосуб'єктність складається з правоздатності (здатності мати права й обов'язки) та дієздатності (здатності своїми діями набувати права і самостійно їх здійснювати, а також здатності своїми діями створювати для себе обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання). При цьому залишаються дискусійними у теорії питання співвідношення правоздатності і дієздатності юридичної особи.

Зокрема, О.Ф. Скакун зазначає, що у юридичній науці тривалий час панувала думка, що правосуб'єктність юридичної особи відрізняється від

правосуб'єктності фізичної особи. Вважалось, що у юридичної особи правоздатність і дієздатність виникають одночасно і не можуть бути обмежені, тоді як у фізичної особи правоздатність і дієздатність виникають неодноразомно і дієздатність обмежується [143]. Однак далі продовжує авторка, сформоване раніше уявлення про повний збіг правоздатності і дієздатності юридичної особи не виправдує себе в умовах трансформації суспільства до ринкових відносин. Виявилось, що юридична особа не завжди без будь-яких умов може використовувати ті права, які має. Дієздатність юридичної особи може змінюватися без зміни її правоздатності. Так, підприємство-боржник, щодо якого відкрито провадження про банкрутство, не має можливості реалізувати свої права на власний розсуд. Його дієздатність обмежується законом, оскільки арбітражний керуючий має широкі повноваження щодо управління підприємством-боржником і своїми рішеннями і діями дозволяє останньому брати участь у цивільному обороті через здійснення всіх не заборонених законом операцій [143].

У холдингу мають місце законодавчі передумови обмеження дієздатності корпоративних підприємств. Це проявляється в тому, що холдингова компанія має право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства. Відповідно, це підприємство, маючи здатність своїми діями набувати права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки, не може скористатися цими можливостями на власний розсуд. Отже, можна стверджувати, що дієздатність корпоративного підприємства обмежується холдинговою компанією.

Переходячи до аналізу господарської правосуб'єктності холдингової компанії, можна висловити припущення, що її правосуб'єктність певною мірою обумовлена статусом цієї компанії у холдингу. Тобто господарська правосуб'єктність холдингової компанії полягає у тому, що вона, вступаючи у правовідносини, може набувати господарські права та обов'язки, пов'язані із здійсненням вирішального впливу на господарську діяльність

корпоративного підприємства.

Слід зазначити, що у господарському праві поряд з поняттям правосуб'єктності вживаним є поняття господарської компетенції. Одним з перших співвідношення понять компетенції і правосуб'єктності дослідив В.К. Мамутов [165]. На сучасному етапі В.С. Щербина наводить висловлювання В.В. Лаптева, який зазначав, що в умовах планової економіки сукупність прав та обов'язків суб'єктів господарського права характеризувалась поняттям компетенції. Сьогодні це поняття використовується щодо суб'єктів, які здійснюють організацію та регулювання господарської діяльності, а поняття правоздатності (правосуб'єктності) здебільшого вживається щодо суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність [120, с. 49].

У доктрині господарського права господарську компетенцію трактують як сукупність тих прав та обов'язків, які безпосередньо закріплені за суб'єктом господарювання чинним законодавством [124, с. 184], на підставі чого її можна вважати складовою господарської правосуб'єктності. Виділяють загальну, спеціальну та виключну господарську компетенцію [166, с. 88].

Аналіз положень ГК України дозволяє зробити висновок, що у залежності від наявності в особи господарської компетенції ставиться її можливість виступати учасниками господарських відносин. Господарською компетенцією наділені суб'єкти господарювання, можуть бути наділені органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Визначені ГК України об'єднання підприємств у науці розглядаються як носії організаційно-господарських повноважень щодо учасників таких об'єднань [167, с. 5], що впливає зі ст. 176 ГК України. Отже, господарську компетенцію об'єднань підприємств можна вважати спеціальною, такою, що обмежується організаційно-господарськими повноваженнями таких об'єднань. Виходячи зі ст. 118 ГК України об'єднання створюються з метою координації виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних

економічних та соціальних завдань підприємств, які створюють об'єднання. Обсяг організаційно-господарських повноважень конкретного об'єднання залежить від декількох чинників, серед яких в першу чергу організаційно-правова форма і форма власності об'єднання [168, с. 149].

Можна погодитися з І.М. Кравець, яка у дисертаційному дослідженні, присвяченому правовому становищу суб'єктів організаційно-господарських повноважень, висловила думку що у холдингових групах суб'єктом організаційно-господарських повноважень є окремий учасник групи – холдингова компанія [167, с. 7]. Для цього остання наділена господарською компетенцією. При цьому зміст компетенції холдингової компанії, можна вважати чітко визначеним та таким, що складає виключну компетенцію загальних зборів холдингової компанії (ч.5 ст. 5 Закону про холдингові компанії). Зокрема, можна зробити висновок, що холдингова компанія реалізує господарську компетенцію у сфері формування єдиної фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств; визначення напрямів та порядку використання прибутку корпоративних підприємств; затвердження планів виробничого та соціального розвитку корпоративних підприємств. При цьому очевидно, що господарська компетенція холдингової компанії направлена, в першу чергу, всередину холдингу, на корпоративні підприємства і реалізується у відносинах між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами.

На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки щодо господарської правосуб'єктності холдингу.

Холдинг наділено частковою правосуб'єктністю, виходячи з того, що:

- 1) холдингу притаманні риси стійкого, постійного утворення з єдністю мети і завдань;
- 2) діяльність окремих учасників холдингу, як правило, тягне за собою виникнення прав й обов'язків у всіх інших учасників;
- 3) холдинг немає ознак юридичної особи, проте у окремих законодавчих актах він як група підприємств визнається учасником відповідних відносин;
- 4) холдинг бере участь у господарських відносинах шляхом реалізації господарської

компетенції, належної в одних випадках холдинговій компанії, а в інших – всім учасникам холдингу; 5) організація діяльності холдингу здійснюється з урахуванням майнової основи його учасників.

Часткова правосуб'єктність холдингу виражається у тому, що в одних визначених законом суспільних відносинах, в яких беруть участь учасники холдингу, права та обов'язки набуваються всіма учасниками холдингу (корпоративні відносини, відносини із захисту економічної конкуренції, податкові відносини та ін.), а в інших, переважно, холдинговою компанією (відносини із визнання суб'єкта господарювання банкрутом, облікові (бухгалтерські) відносини і оприлюднення консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності корпоративних підприємств).

Участь у холдингу обумовлює специфіку правосуб'єктності його учасників. Так, господарська правосуб'єктність холдингової компанії полягає у тому, що вона реалізує права та обов'язки, передбачені Законом України про холдингові компанії (господарську компетенцію) у першу чергу у відносинах з корпоративними підприємствами, і може набувати господарські права та обов'язки, пов'язані із здійсненням вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства. Особливістю господарської правосуб'єктності корпоративних підприємств виступає те, що вона обмежується холдинговою компанією.

2.4. Управління у холдингах

Холдинги представлені майже в усіх сферах економіки, а саме: в аграрному секторі, будівельній галузі, металургії, машинобудуванні, енергетичній сфері та інших [169]. Це пояснюється тим, що холдингова структура організації господарської діяльності як найкраще відповідає вимогам сучасного підприємництва, оскільки підвищує економічну ефективність суб'єкта господарювання, що дає можливість одержання максимального прибутку.

Отримання такого ефекту досягається, у першу чергу, за рахунок ефективного управління в холдингу. Окрім безпосередніх учасників в налагодженні управління у холдингу зацікавлена держава, оскільки корпоративні підприємства поповнюють державний бюджет шляхом сплати податків, а за рахунок залучення інвестицій та впровадження передових інноваційних технологій стимулюють розвиток відповідної галузі економіки.

Разом з тим на практиці у холдингах мають місце проблеми при вирішенні питань управління. Зокрема, це стосується практики реалізації повноважень загальними зборами холдингової компанії через відсутність відповідного механізму. Певну проблему становить відсутність чітких меж втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративних підприємств. У багатьох холдингових компаніях створено наглядові ради або інші органи управління, повноваження яких виходять за межі цієї компанії, однак їх правовий статус не конкретизовано.

Через відсутність у законодавстві норм, які безпосередньо стосуються холдингів, до правової основи управління у цьому об'єднанні можна долучити ГК України, в якому містяться положення щодо всіх учасників господарських відносин. Також питання управління вирішуються на основі положень Законів про холдингові компанії, про господарські товариства та про акціонерні товариства, оскільки ними визначається статус учасників холдингу і органи управління в них. Проте вказані закони не охоплюють усього кола питань, що стосуються управління діяльністю холдингу, зокрема, потребують конкретизації повноваження загальних зборів холдингової компанії, закріплених у ч.5 ст. 5 Закону про холдингові компанії, та механізм їх реалізації. У законодавстві не закріплено обов'язків холдингової компанії з управління холдингом та деякі інші питання.

Загалом, можна приєднатися до позиції Г.В. Уманців, яка, розглядаючи систему управління холдингу, дійшла висновку, що законодавством встановлено лише склад, компетенцію та правила організації вищих ланок управління холдинговою компанією – загальних зборів акціонерів,

спостережної ради та правління. Натомість норми формування і функціонування системи управління цілим холдингом встановлюються ним самостійно [7, с. 27], зокрема у локальних (внутрішніх) актах, які приймаються всередині холдингу та конкретизують структуру й особливості управління у ньому.

В сучасній літературі питанню управління діяльністю холдингу присвячено ряд робіт, авторами яких є: Д.В. Задихайло, А.Б. Козловський, Н.С. Кузнецова, М.І. Кулагіна інші науковці. Наприклад, М.Г. Лазарева дослідила проблему прийняття рішень у холдингу і висловила пропозиції щодо впровадження внутрішнього ринку рішень в системі управління динамічною стійкістю холдингу [170]. Також Д.О. Джуринський характеризує холдинги як групи компаній, пов'язаних відносинами, які ґрунтуються на класичній субординаційній залежності у сфері корпоративного управління [168, с. 150]. Окремо варто назвати праці І.С. Шиткіної, присвячені у тому числі розгляду правового регулювання управління у холдингу. Разом з тим правовим аспектам управління у холдингу у вітчизняній правовій науці уваги приділено недостатньо, конкретизації потребують система органів управління холдингом, їх компетенція, межі втручання у господарську діяльність корпоративних підприємств та інші питання. Це вказує на те, що дослідження управління у холдингу є актуальним питанням.

Визначальними для побудови управління у холдингу є законодавчі положення, які передбачають, зокрема, що холдингова компанія має право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративних підприємств; між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами встановлюються відносини контролю – підпорядкування. З цього можна зробити висновок, що холдингова компанія фактично здійснює управління господарською діяльністю корпоративних підприємств.

Це, в свою чергу, дозволяє стверджувати, що холдингова компанія і корпоративні підприємства вступають в організаційно-господарські

відносини, під якими у ГК України розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ст. 3 ГК України). Найбільш повне дослідження організаційно-господарських відносин проведено О.П. Віхровим [171; 172, с. 61-62], зокрема щодо визначення та ознак таких відносин.

У науці організаційно-господарські повноваження пропонується визначати як сукупність прав й обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування, господарських об'єднань, власників майна (у тому числі контролюючих власників корпоративних прав) та інших суб'єктів, яким вони делегуються, з управління господарською діяльністю та/або її регулювання, складовою яких є контроль [167, с. 6].

Реалізація організаційно-господарських повноважень відбувається через взяття на себе організаційно-господарських зобов'язань. Їх визначення закріплене у ГК України. Ними визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (ст. 176 ГК України).

Аналізуючи положення ч.2 ст. 176 ГК України можна стверджувати, що такі зобов'язання виникають між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами як між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством. Одночасно, оскільки організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати з договору та набувати форму договору, то між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами може укладатися відповідний договір, в якому сторони конкретизують відповідні зобов'язання і права та обов'язки сторін щодо їх виконання.

Таким чином, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання, холдингова компанія здійснює управління господарською діяльністю корпоративних підприємств.

Важливим для налагодження ефективного управління у холдингу є аналіз самого поняття управління. Так, Б.А. Райзберг стверджував, що управління – це будь-який вплив суб'єкта (активної сторони) на об'єкт (пасивну сторону), що здійснюється з метою направлення дій (поведінки) об'єкта необхідним для суб'єкта чином, тобто управління покликане визначати траєкторію руху, розвитку у цілому [173, с. 36].

Грунтовне дослідження поняття управління проведено у науці адміністративного права. Узагальнено напрацювання дослідників щодо визначення управління можна представити наступним чином: управління – це цілеспрямована сукупність дій, які забезпечують координацію і погодження спільної праці для досягнення суспільно значущих цілей та вирішення поставлених завдань [174, с. 7].

У ГК та ЦК України згадується про управління підприємствами (господарськими товариствами), але не розкривається суть цього явища, не закріплюються його особливості. Під управлінням господарською діяльністю автори одного з коментарів ГК України розуміють підзаконну владну діяльність з організації господарських зв'язків, що здійснюється органами державної влади, місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими та іншими організаціями, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на підставі відносин власності [175, с. 300]. Наведене визначення, перш за все, охоплює зовнішнє управління, проте внутрішнє, коли управління діяльністю суб'єкта господарювання здійснює сам суб'єкт, фактично не враховано.

Заслуговує на увагу визначення управління господарською діяльністю, запропоноване І.М. Кравець, а саме, як комплексу необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться

господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту) [33, с. 39]. У цьому визначенні конкретизовано мету управління господарською діяльністю, залежно від якої можна визначити суб'єкта, що здійснює управління.

Деякі науковці визначають поняття управління, як сукупність юридичних, економічних, організаційних норм і правил, у межах яких функціонує корпорація (*авт. – в даному випадку холдинг*) і на базі яких будуються взаємовідносини між усіма її учасниками [176, с. 9], але наведене визначення не відображає суб'єктний склад управління холдинговою групою, який включає в себе, наприклад, окрім холдингової компанії і корпоративних підприємств також акціонерів холдингової компанії, дотримання інтересів яких є першочерговим у діяльності всього холдингу.

Сутність управління у холдингу Ю.Б. Вінслав вбачає у системі управлінських відносин між господарюючими суб'єктами, які взаємодіють з приводу субординації і гармонізації їх інтересів, забезпечення синергії їх спільної діяльності та їх взаємодії з зовнішніми контрагентами в досягненні поставлених цілей [177].

У літературі поняття управління і контролю у холдингу розглядаються як такі, що мають тонку межу відмінності або взагалі вживаються як тотожні. Можна привести думку І.С. Шиткіної, яка стверджує, що контроль у холдингу можна визначати як можливість основного товариства забезпечити вирішальний вплив на прийняття рішень дочірнім товариством, визначати ведення ним підприємницької діяльності [178, с. 304]. Тобто управління і контроль у холдингу не доцільно розмежовувати і розглядати окремо, вони доповнюють одне одного і забезпечують єдність учасників холдингу. При цьому контроль дає холдинговій компанії можливість забезпечити максимальну реалізацію управлінських рішень і досягнення поставлених мети і завдань управління.

Враховуючи вищевикладене, визначення поняття управління у холдингу можна запропонувати як цілеспрямовану діяльність органів управління холдингової компанії, у ході якої здійснюється вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств для формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики з метою досягнення однієї або кількох цілей холдингу.

Представляє інтерес позиція щодо управління холдингами І.С. Шиткіної, яка управління у цьому об'єднанні називає корпоративним управлінням, яке здійснюється за трьома напрямками, а саме: управління власністю або пакетами акцій (часток); управління виробничо-господарською діяльністю і управління фінансовими потоками. З корпоративним управлінням дослідниця пов'язує корпоративний контроль, який в холдингу розподіляється на: акціонерний контроль, тобто можливість впливати на прийняття корпоративним підприємством рішень; виробничо-господарський контроль або контроль господарської діяльності корпоративних підприємств; фінансовий контроль, тобто вплив на розподіл фінансових потоків [5].

При правильній побудові управління у холдингу досягається сильний синергетичний ефект. Концепцію синергізму запропоновано в економічній літературі для оцінки взаємозв'язків видів діяльності фірми. Цей ефект може досягатися завдяки спільному використанню одних і тих же виробничих потужностей, науково-дослідних і конструкторських розробок, застосуванню спільного досвіду управління. Синергетичний ефект холдингової системи розкривається через доведення того, що переваги від об'єднання досягаються не шляхом додавання, а через помноження можливостей всіх організацій, які входять до холдингу [178, с. 88]. Синергетичний ефект може бути і негативним, коли в окремих фірмах у складі стратегічних зон з'являються такі, які суттєво відрізняються від традиційних за рівнем нестабільності і критичними чинниками успіху. В цих випадках керівництво не завжди в змозі ефективно управляти цими зонами [179, с. 173].

У літературі превалює думка, що організація управління у холдингу більш складна, ніж у корпоративних підприємствах, які до нього входять. Над питанням побудови ефективної моделі управління у холдингу працювали дослідники різних галузей науки. Наприклад, у літературі виділено декілька моделей організації управління в холдингах. Першою можна назвати операційну модель, яка передбачає передачу корпоративними підприємствами ряду функцій оперативного управління і контролю на рівень холдингової компанії [180, с. 70]. Сфера застосування цієї моделі управління обмежена переважно одногалузевими холдингами, в яких більша частина корпоративних підприємств працює в рамках однієї галузі господарства.

Особливість операційної моделі полягає у тому, що на рівень холдингової компанії передається прийняття рішень у сфері фінансово-інвестиційної діяльності і частина рішень з операційної діяльності корпоративного підприємства, до яких можуть належати рішення з встановлення цін і тарифів, затвердження типових умов договорів на поставку товарів (надання послуг), рішення про закупівлю сировини тощо. Така централізація операційних функцій може здійснюватися шляхом їх прямої передачі на рівень холдингової компанії (наприклад: централізація рекламних, маркетингових функцій, закупівельної діяльності) або шляхом використання корпоративним підприємством встановлених холдинговою компанією внутрішніх регламентів та нормативів [180, с. 70-71].

Фахівці застерігають, що в результаті використання операційної моделі управління виникає проблема неминучого зниження самостійності корпоративних підприємств, а звідси і відповідальності їх керівників. Керівник корпоративного підприємства завжди може послатися на те, що недоліки в його роботі з'явилися не внаслідок допущення ним помилок, а через рішення, прийняті холдинговою компанією. На практиці така ситуація склалась з Акціонерною холдинговою компанією «Укрнафтопродукт», котра протягом 2004-2008 років втратила свої корпоративні підприємства (ВАТ «Кримнафтопродукт», ВАТ «Київміськнафтопродукт»), які мали важливе

стратегічне значення для економіки України [181]. Таким чином, практика впровадження операційної моделі управління підтверджує факт необхідності надання корпоративному підприємству певної самостійності в прийнятті рішень, що, в свою чергу, не повинно виключати впровадження періодичного контролю з боку холдингової компанії.

Друга модель організації управління у холдингу представляє модель стратегічного управління. У рамках цієї моделі за холдинговою компанією закріплюються переважно функції розробки стратегії розвитку, постановки стратегічних задач перед корпоративними підприємствами і контролю за їх досягненням [180, с. 70]. Модель стратегічного управління не припускає втручання в оперативну діяльність корпоративних підприємств, однак контроль результатів їх діяльності здійснюється через систему показників, що характеризують досягнення поставлених стратегічних цілей (завоювання визначеної частки ринку, виробництво нових видів товарів (послуг)).

До найбільш істотних характеристик стратегічної моделі управління можна віднести наступні: 1) централізація планових функцій, що може досягатися як шляхом передачі корпоративним підприємствам відповідних функцій холдингової компанії, так і шляхом реалізації стратегічних пріоритетів холдингової компанії через участь її представників в органах управління корпоративних підприємств; 2) узгодження з холдинговою компанією рішень, прийнятих корпоративними підприємствами в галузі інвестиційної і фінансової діяльності [182].

В наш час саме модель стратегічного управління представляє все більший інтерес для українських холдингових груп, що обумовлено потребою в кваліфікованому управлінні, яке дозволяє вирішувати завдання з реструктуризації бізнесу та його переходу на якісно новий рівень. Зазначену модель управління обрали наступні ефективно діючі об'єднання холдингового типу: група компаній «Аптечний холдинг» [183], холдингова компанія «Луганськтепловоз» [184], промислова холдингова компанія «Сістем Кепітал Менеджмент» [185] та інші.

При побудові моделі управління у холдингу заслуговують на увагу сформульовані у юридичній науці принципи корпоративного управління або організації холдингу, запропоновані І.В. Лукач та К.Я. Портной. І.В. Лукач виділяє наступні принципи: 1) поєднання централізації та децентралізації; 2) координації діяльності дочірніх підприємств; 3) поінформованості холдингової компанії про основні виробничі та фінансові показники дочірніх підприємств; 4) відповідальності холдингової компанії за неефективне управління дочірнім підприємством і 5) принцип формування консолідованої звітності [8, с. 164-166]. Однак не можна погодитись, що останні два положення варто відносити до принципів саме управління у холдингу.

У свою чергу К.Я. Портной називає три принципи, серед яких: принцип цілісності холдингу, принцип централізму і принцип рівності учасників холдингу [4, с. 33]. Принцип цілісності холдингу по суті включає майже всі принципи, які названі І.В. Лукач. Крім того названий принцип К.Я. Портной розкриває через створення для всіх учасників холдингу однакових умов господарської діяльності і пропонує одну з моделей самостійності корпоративних підприємств, зокрема, обмежену самостійність, мінімальну або навпаки максимальну самостійність корпоративних підприємств при здійсненні ними господарської діяльності. Принцип централізму закріплює ієрархічну структуру холдингу й визначає субординацію між його учасниками, яка досягається завдяки чіткому розподілу стратегічного й оперативного планування, невтручанню в оперативне управління, обмеження повноважень керівників корпоративних підприємств тощо. Як показує практика, стратегічне планування віднесено до повноважень холдингової компанії, а оперативне до корпоративного підприємства. Принцип рівності корпоративних підприємств означає, що ці підприємства мають бути забезпечені правом на свободу вибору контрагентів та знаходитись у рівних умовах один щодо одного [4, с. 36].

Обрання однієї з моделей управління і втілення певних з зазначених принципів сприятиме тому, що група підприємств (холдинг) буде виступати

як єдиний учасник господарських відносин, проводити єдину економічну політику й досягати спільних результатів.

Отже, управління господарською діяльністю корпоративних підприємств здійснюють їх органи управління відповідно до організаційно-правової форми корпоративного підприємства. При цьому належність холдинговій компанії холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) дозволяє їй втілювати різні механізми впливу на господарську діяльність корпоративних підприємств, здійснюючи управління у холдингу. Холдингова компанія може здійснювати управління через участь у вищому органі управління корпоративним підприємством і прийняття ним певних рішень та/або шляхом формування виконавчих органів корпоративного підприємства. Холдингова компанія має змогу приймати необхідні рішення через загальні збори цих підприємств, скерувати роботу їх виконавчих органів тощо. У сукупності це забезпечує безумовне право прийняття або відхилення певних рішень, пов'язаних з діяльністю цих підприємств. Водночас холдингова компанія в особі своїх виконавчих органів та в межах їх повноважень втілює рішення, прийняті на загальних зборах учасників (засновників) холдингової компанії.

На підставі аналізу чинного законодавства можна дійти висновку про трирівневу структуру управління у холдингу, що дозволяє формувати і втілювати у життя єдину фінансову і виробничо-господарську політику, досягати спільних цілей діяльності.

Свого часу подібна думка була висловлена І. Гончаровою, яка хоча і не проводила різниці між холдингом і холдинговою компанією, однак зазначала, що саме основні акціонери здійснюють керівництво всією групою підприємств холдингу [186, с. 14].

Для розкриття організації управління у холдингу необхідно з'ясувати механізм управління холдинговою компанією, що виступає його центром.

Як відомо, холдингова компанія створюється у формі акціонерного товариства, а управління господарським товариством здійснюють

передбачені законом органи управління. Зазначена норма закріплена ст. 89 ГК і ст. 97 ЦК України та носить імперативний і вичерпний характер, тобто коло суб'єктів управлінських повноважень складають виключно органи товариства [187]. У науковій та учбовій літературі зазначається, що в акціонерному товаристві представлена найбільш складна порівняно з іншими господарськими товариствами структура органів управління [188, с. 123]. До органів управління холдинговою компанією як акціонерним товариством належать загальні збори, наглядова рада і виконавчий орган. Особливістю державної холдингової компанії є те, що вищим органом управління в ній виступають відповідні органи управління об'єктами державної власності, проте загальні збори як орган управління відсутні.

В холдинговій компанії, як і в будь-якому акціонерному товаристві, найбільшими управлінськими повноваженнями наділено загальні збори. Загальним зборам присвячено розділ VII Закону про акціонерні товариства, положення якого регламентують порядок скликання і проведення загальних зборів, способи голосування і порядок прийняття на них рішень, інші важливі питання функціонування цього органу управління. Загальні збори володіють визначеним обсягом повноважень, які передбачено ст. 159 ЦК України і ст. 33 Закону про акціонерні товариства. Виключна компетенція загальних зборів складається з 27 пунктів, а повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

При цьому до повноважень загальних зборів холдингової компанії, крім цих, входять повноваження, передбачені ч.5 ст. 5 Закону про холдингові компанії, а саме: формування єдиної фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств; визначення напрямів та порядку використання прибутку корпоративних підприємств; затвердження планів виробничого та соціального розвитку корпоративних підприємств.

У процесі здійснення загальними зборами управління холдинговою

компанією, відстежується їх тісний зв'язок з наглядовою радою. Відповідно до ст. 159 ЦК України обрання і відкликання членів наглядової ради товариства відноситься до виняткової компетенції загальних зборів. Отже, рішення з цього питання може бути прийнято тільки загальними зборами.

Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та Законом про акціонерні товариства, контролює та регулює діяльність виконавчого органу. Згідно з ч.2 ст. 51 Закону про акціонерні товариства в акціонерних товариствах з кількістю акціонерів–власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів–власників простих акцій дев'ять осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами. Наглядова рада холдингової компанії і тим більше її окремі члени не можуть передоручати своє членство самотійно, оскільки такого роду внесення змін у персональний склад наглядової ради є винятковою компетенцією загальних зборів, що здійснюється шляхом ухвалення рішення на підставі й у порядку, передбаченому статутом холдингової компанії.

Компетенція наглядової ради також є виключною і складається з 23 пунктів, закріплених у ст. 52 Закону про акціонерні товариства. Наглядова рада згідно з законодавством України створюється для здійснення контролю за оперативним управлінням діяльності холдингової компанії. В різних країнах світу зазначений орган управління має різну назву (в США та Росії – рада директорів, в ФРН – спостережна рада, у Франції – адміністративна рада), але управлінські функції наглядової ради всюди майже однакові – вирішення питань загального керівництва діяльністю холдингової компанії, за винятком питань, що згідно із законодавством віднесені до виключної компетенції загальних зборів.

Можна взяти до уваги і те, що деякі дослідники серед функцій наглядової ради акціонерного товариства виділяють регулятивну і контрольну функцію, оскільки рада наділена повноваженнями щодо

регулювання і контролю за діяльністю правління, а також представницьку, так як в період між загальними зборами акціонерів саме наглядова рада забезпечує представництво інтересів акціонерів [189, с. 115].

Таким чином, в холдинговій компанії складаються відносини представництва з обмеженим колом суб'єктів, а саме між загальними зборами акціонерів, як вищим органом управління, і наглядовою радою холдингової компанії. Такі відносини можуть встановлюватися тільки на підставі їх врегулювання на законодавчому та локальному рівнях і визначаються закріпленою в них сукупністю обов'язків наглядової ради холдингової компанії, реалізованих як стосовно загальних зборів, так і стосовно правління холдингової компанії.

Відносини представництва між органами управління холдинговою компанією можуть мати зовнішній і внутрішній вираз. Внутрішні відносини представництва складаються безпосередньо між загальними зборами і всім складом наглядової ради холдингової компанії на підставі відповідного рішення загальних зборів про обрання членів наглядової ради. Коло правомочностей наглядової ради міститься, як правило, у статуті холдингової компанії, але може конкретизуватись також в окремих рішеннях загальних зборів (наприклад, положенні про наглядову раду).

Аналіз доступної практики діяльності холдингів дозволяє зробити висновок, що повноваження наглядової ради холдингової компанії виходять за межі виконання вищезазначених функцій в рамках тільки холдингової компанії. Наприклад, у холдингу «МЕТІНВЕСТ» управління побудовано на принципі централізованого управління підприємствами, які входять у групу при тому, що вищим органом управління виступає Наглядова рада, яка здійснює стратегічне управління, а оперативне управління здійснюється Правлінням [190]. Також для управління групою компаній «МЕГАПОЛІС» створено департамент корпоративного регулювання і контролю діяльності групи компаній з прямим підпорядкуванням Наглядовій раді основної компанії [191]. Інформація на сайтах інших об'єднань холдингового типу

також вказує на те, що наглядова рада холдингової компанії здійснює стратегічне або загальне управління, а її повноваження розповсюджуються на всі підприємства, що входять в об'єднання.

Тут потрібно навести точку зору О. Блюмхардта, який доводив, що наглядова рада виконує стратегічну функцію, чим забезпечує ефективність корпоративного управління в акціонерному товаристві [189, с. 148]. З позицією дослідника варто погодитися, зокрема тому, що до повноважень наглядової ради віднесено затвердження в межах її компетенції положень, якими регулюються питання, пов'язані з діяльністю товариства (ст. 52 Закону про акціонерні товариства).

Наглядова рада представляє інтереси акціонерів в період між скликаннями загальних зборів і серед іншого регулює і контролює діяльність виконавчого органу, який має забезпечувати втілення у життя рішень, прийнятих загальними зборами акціонерного товариства. Виходячи з того, що до виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії належать вирішення питань щодо діяльності усього холдингу, то цілком логічно, що повноваження наглядової ради холдингової компанії також мають розповсюджуватись на всіх учасників холдингу.

Аналізуючи практику діяльності холдингів, можна запропонувати холдинговим компаніям скористатись законодавчою можливістю створення при наглядовій раді постійно діючих і тимчасових комітетів (ст. 56 Закону про акціонерні товариства). Зокрема, варто створення комітет з питань аудиту, до повноважень якого можуть включатися організація внутрішнього аудиту як у холдинговій компанії, так і у корпоративних підприємствах. Це надасть змогу оцінити ефективність витрачання коштів корпоративними підприємствами і забезпечувати фінансову стабільність всього холдингу. Також при наглядовій раді холдингової компанії може бути створено комітет з питань інформаційної політики, до завдань якого доцільно включати ведення єдиної інформаційної політики усього холдингу.

Якщо повноваження наглядової ради акціонерного товариства

передбачено ст. 52 Закону про акціонерні товариства, то з урахуванням викладених особливостей склад наглядової ради холдингової компанії, склад постійних і тимчасових комітетів, коло повноважень та сферу їх розповсюдження пропонується закріпити у локальному нормативно-правовому акті, зокрема у положенні про наглядову раду.

Виконавчий орган акціонерного товариства, який здійснює управління його поточною діяльністю, може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор). При цьому у холдинговій компанії у переважній більшості випадків створюється колегіальний виконавчий орган. У загальному вигляді до компетенції цього органу віднесено вирішення всіх питань діяльності холдингової компанії, крім тих, що входять до компетенції загальних зборів і наглядової ради (ст. 161ЦК України). Законодавством не визначено обсяг повноважень виконавчого органу холдингової компанії при тому, що чітке встановлення його функцій є важливим для реалізації стратегії діяльності холдингової компанії та довгострокових програм розвитку усього холдингу. Практика свідчить про те, що ефективно діючий виконавчий орган є ключовим елементом забезпечення якості управління, оскільки саме він покликаний організовувати виконання рішень загальних зборів і наглядової ради холдингової компанії.

На підставі аналізу чинного законодавства, учбової і наукової літератури повноваження виконавчого органу акціонерного товариства (у тому числі, холдингової компанії) можна звести до організації та здійснення фінансово-господарської діяльності компанії [192, с. 210]. З огляду на те, що рішення загальних зборів холдингової компанії стосуються всіх учасників холдингу і в першу чергу сфери формування єдиної фінансової, інвестиційної, виробничо-господарської та науково-технічної політики щодо корпоративних підприємств, то повноваження виконавчого органу холдингової компанії доцільно регламентувати таким чином, щоб він мав реальну змогу втілювати відповідні рішення у життя. Зокрема, у положенні

про виконавчий орган холдингової компанії можна закріплювати повноваження щодо організації фінансово-господарської діяльності всіх учасників холдингу, а також реальні важелі їх реалізації. Більш конкретні повноваження цього органу можна визначати залежно від обраної моделі управління в холдингу (операційної або стратегічної).

Аналогічну систему органів управління мають корпоративні підприємства, якщо вони створені у формі акціонерного товариства, і дещо іншу, якщо діють у формі товариства з обмеженою відповідальністю. При цьому холдингова компанія в силу належності їй холдингового корпоративного пакета акцій (часток) має всі можливості істотно впливати на формування органів управління корпоративного підприємства, втілюючи принцип централізму, про який йшлося вище.

У літературі висловлена пропозиція щодо створення у холдингу структур по управлінню ним у цілому. Вона схожа з тим, що за радянських часів для врахування інтересів підприємств – учасників у промисловому об'єднанні утворювалась рада директорів, яка вважалась органом управління об'єднання [193, с. 29-30]. Разом з тим використання такої пропозиції стосовно холдингів є малоефективним через те, що, на відміну від учасників об'єднання, корпоративні підприємства є залежними від холдингової компанії, що дозволяє такій компанії при створенні будь-якого спільного органу забезпечити у першу чергу пріоритет власних інтересів. Крім того чинне законодавство не передбачає створення органів управління або інших керівних структур поза межами юридичної особи або іншого легалізованого утворення.

Таким чином, органами управління холдингом виступають органи управління корпоративного підприємства і, органи управління холдинговою компанією, проте їх повноваження потребують відповідного збалансування та розмежування.

При уточненні повноважень холдингової компанії, які можуть розповсюджуватися на всіх учасників холдингу, варто враховувати існуючу у

юридичній літературі позицію, що прийняття органами управління холдингової компанії обов'язкових наказів (розпоряджень по холдингу) чи прямих вказівок керівництву залежних компаній не має відповідних правових підстав [194, с. 20]. Прихильники такого підходу вважають, що не можна управляти корпоративними підприємствами шляхом видання «наказів по холдингу», оскільки жоден організаційно-розпорядчий документ не може переступити «адміністративні межі» юридичної особи [195, с. 13; 196]. До речі М.І. Кулагін вважав перевагою групи компаній перед іншими способами концентрації капіталу, зокрема злиттям і приєднанням суб'єктів господарювання, те, що з юридичної точки зору залежне підприємство залишається самостійним суб'єктом права [29]. Одночасно, дослідник зазначав, що воля дочірнього підприємства формується не його органами, а головною (холдинговою) компанією [197, с. 33].

Для ефективної діяльності всього холдингу доцільно встановити межу втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративних підприємств. При розмежуванні відповідних повноважень потрібно враховувати, що корпоративне підприємство з юридичної точки зору є юридичною особою, яка від власного імені приймає на себе обов'язки і самостійно несе відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання. В інтересах усього холдингу, закріпити за холдинговими компаніями такий обсяг повноважень, який дозволяв би залишатися корпоративним підприємствам відносно самостійними суб'єктами господарювання, а холдинговій компанії – втілювати в життя свої функції стосовно ефективного управління корпоративними підприємствами.

Таке розмежування повноважень можливо закріпити у договорі між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами або в локальному нормативно-правовому акті.

У такому договорі або локальному нормативно-правовому акті можна встановити обмеження втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративного підприємства питаннями виключної компетенції

його вищого органу управління з урахуванням того, що виконання рішень цього органу не можуть завідомо наносити шкоди господарській діяльності корпоративного підприємства (змушування взяти зобов'язання, які завідомо не можуть бути виконані, призведуть до виникнення неплатоспроможності тощо).

На підставі викладеного можна запропонувати визначення управління у холдингу та зробити наступні висновки щодо нього.

Управління у холдингу – це цілеспрямована діяльність органів управління холдингової компанії, у ході якої здійснюється вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств для формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики з метою досягнення однієї або кількох цілей холдингу.

Управління у холдингу забезпечується трирівневою структурою, представленою 1) органами управління корпоративного підприємства, які здійснюють поточне управління корпоративними підприємствами; 2) органами управління холдингової компанії, які виконують рішення, прийняті учасниками холдингової компанії; 3) учасниками холдингової компанії – попередніми власниками холдингових корпоративних пакетів акцій (часток), які визначають загальні напрями і цілі діяльності холдингу, здійснюють стратегічне планування. При цьому органи управління корпоративного підприємства формуються за участі холдингової компанії і в своїй діяльності виконують або керуються її рішеннями.

Повноваження наглядової ради і виконавчого органу холдингової компанії розповсюджуються не тільки на неї, а й на корпоративні підприємства, що зумовлено необхідністю виконання рішень загальних зборів холдингової компанії, які відповідно до закону спрямовані на організацію господарської діяльності цих підприємств.

Холдингова компанія здійснює управління господарською діяльністю корпоративних підприємств, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання, перелік яких може бути конкретизовано шляхом укладання договору між холдинговою компанією і корпоративними

підприємствами або прийняття відповідного локального нормативно-правового акту.

На підставі проведеного дослідження запропоновано конкретизувати повноваження наглядової ради і виконавчого органу холдингової компанії у відповідних договорах та локальних нормативно-правових актах. Також запропоновано обмежити втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративного підприємства питаннями виключної компетенції його вищого органу управління з урахуванням того, що виконання рішень цього органу не може завідомо наносити шкоди господарській діяльності корпоративного підприємства.

2.5. Господарсько-правова відповідальність учасників холдингів

Холдингова компанія і корпоративні підприємства як учасники холдингу самостійно здійснюють господарську діяльність і від власного імені вступають у господарські відносини. Відповідно, за порушення правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань учасник холдингу має самостійно нести господарсько-правову відповідальність.

Разом з тим господарська діяльність корпоративних підприємств не є самостійною, адже правом вирішального впливу на неї наділена холдингова компанія. Учасники холдингу мають виконувати рішення холдингової компанії, навіть якщо це економічно не вигідно, може загрожувати невиконанням зобов'язань перед іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Тому актуальним питанням практики виступає можливість застосування господарсько-правової відповідальності до холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств.

У законодавстві передбачено єдиний випадок такої відповідальності. Відповідно до ч. 6 ст. 126 ГК України холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства, якщо воно

буде визнане банкрутом з вини холдингової компанії. Разом з тим фахівці критично оцінюють потенціал застосування цієї норми на практиці [198, 77]. З цим можна погодитись з огляду на загальний характер норми ч. 5 ст. 41 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

У науці господарсько-правова відповідальність виступала предметом досліджень багатьох науковців, зокрема, А.Г. Бобкової, Г.Д. Болотової, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, Д.Х. Липницького, В.К. Мамутова, В.С. Щербини та інших. Різних аспектів відповідальності учасників холдингу або контролюючого підприємства за зобов'язаннями залежного торкались І.В. Бейцун, І.В. Григораш, О.Р. Кібенко, І.В. Лукач, І.С. Шиткіна та інші. При цьому одні дослідники загалом відкидають доцільність запровадження відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств. Інші, погоджуючись з такою необхідністю, не виказують єдності щодо її підстав і видів.

Викладене підтверджує актуальність розгляду питання господарсько-правової відповідальності учасників холдингу з метою конкретизації її підстав й умов застосування, вироблення пропозицій щодо законодавчого врегулювання цієї відповідальності.

У доктрині господарського права господарсько-правову відповідальність розроблено на достатньому рівні. Більшість дослідників погоджуються з тим, що найбільш вдалим визначенням господарсько-правової відповідальності є визначення, запропоноване В.К. Мамутовим [199]. У сучасному адаптованому до ринкових відносин вигляді його визначення господарсько-правової відповідальності можна представити як потерпання (несення) добровільно чи у примусовому порядку учасниками господарських відносин несприятливих економічних наслідків, передбачених господарським законодавством, договорами, локальними нормативними актами суб'єктів господарювання, за скоєне ними господарське правопорушення [200, с. 8].

За змістом господарсько-правова відповідальність є майновою, за формою – юридичною. Суть майнової відповідальності полягає, як підкреслює С.Н. Братусь, не в обов'язку переносити наслідки, що випливають з правопорушення, а в самому їх перенесенні в сполученні з примусом [201, с. 75, 103, 164]. Як зазначають Г.Д. Болотова та Д.Х. Липницький ця відповідальність за формою є юридичною, оскільки представляє собою вплив потерпілої особи на правопорушника безпосередньо або за допомогою господарського суду чи третейського суду [45, с. 863].

Господарсько-правову відповідальність потрібно відмежовувати від економічної, яка полягає у потерпанні суб'єктом господарювання негативних економічних наслідків у майновій сфері у результаті своєї неефективної господарської діяльності. Натомість у разі господарсько-правової відповідальності суб'єкт господарювання несе негативні економічні наслідки у зв'язку із застосуванням до нього господарських санкцій [45, с. 862-863].

Після прийняття ГК України господарсько-правова відповідальність отримала окреме законодавче регулювання. Так, у розділі V ГК України закріплено принципи господарсько-правової відповідальності, її підстави та межі, визначення і види господарських санкцій, порядок і строки реалізації господарсько-правової відповідальності, врегульовано застосування відшкодування збитків, штрафних, оперативно-господарських й адміністративно-господарських санкцій.

На підставі аналізу відповідних положень ГК України можна стверджувати, що у функціональному відношенні господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання господарських договірних та позадоговірних зобов'язань, а її головною метою є забезпечення правопорядку у сфері господарювання. Для цього господарсько-правова відповідальність виконує певні функції. Види і зміст функцій господарсько-правової відповідальності у теорії господарського права визначаються по-різному. Узагальнено є підстави виділити п'ять

основних функцій.

Найпершою потрібно назвати компенсаційну функцію. Її суть полягає у відновленні правопорушником майнових втрат потерпілій стороні, відновленні її майнового стану шляхом застосування на його користь компенсаційних майнових санкцій [45, с. 880], у першу чергу, відшкодування збитків. Аналіз положень ГК України свідчить, що законодавець визнає компенсаційну функцію господарсько-правової відповідальності пріоритетною.

Дещо протилежною вищенаведеної виступає штрафна функція господарсько-правової відповідальності. Вона обумовлена тим, що господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на скоєне правопорушення і полягає у покаранні за нього. Штрафна функція виконується, у першу чергу, при застосуванні штрафних санкцій (неустойка, штраф, пеня), а також при одночасному застосуванні відшкодування збитків і штрафних санкцій, коли збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції (ст. 232 ГК України).

Наступною функцією господарсько-правової відповідальності є стимулююча. Господарсько-правова відповідальність через застосування до суб'єкта господарювання економічних (майнових) санкцій спонукає його до свідомої зміни протиправної поведінки. Відповідно, застосування господарських санкцій проявляється як негативне стимулювання правопорушника [202].

Також у літературі виділяють функцію попередження правопорушень, суть якої полягає у тому, що завдяки застосуванню відповідальності усувається факт господарського правопорушення і застосовуються правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов.

Останньою є інформаційна (сигналізаційна) функція. Застосування господарсько-правової відповідальності інформує правопорушника про наявні недоліки в організації господарської діяльності і необхідність вжиття відповідних заходів щодо поліпшення справ, наведення порядку в діяльності

з метою недопущення правопорушень у майбутньому [45, с. 880].

Господарсько-правова відповідальність учасників холдингу ґрунтується на вищезазначених положеннях, маючи водночас певні особливості, які обумовлені специфікою відносин у холдингу.

Аналіз доступної практики функціонування холдингів вказує на те, що корпоративні підприємства можуть вступати у правовідносини між собою, з холдинговою компанією, з іншими учасниками відносин у сфері господарювання. За наявності підстав для господарсько-правової відповідальності учасника холдингу діє правило, закріплене у ст. 219 ГК України, а саме, за порушення господарських зобов'язань або правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленим за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено цим Кодексом та іншими законами. Також, розглядаючи холдингову компанію як основного учасника корпоративного підприємства потрібно зазначити, що за загальним правилом учасник юридичної особи не відповідає за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника, крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ст. 96 ЦК України; ч.2 ст. 3 Закону про акціонерні товариства та інші). Схоже положення закріплене у ч.2 ст. 219 ГК України.

Отже, варто погодитися з І.С. Шиткіною, яка зазначала, що обмеження ризиків відповідальності головної компанії за зобов'язаннями дочірніх підприємств являє собою істотну ознаку холдингу [178, с. 90]. Іншими словами, перефразувавши російських дослідників [68, с. 153], потрібно зазначити, що холдингова компанія має можливість здійснювати вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств, не приймаючи на себе ніякої відповідальності за це. Корпоративні підприємства холдингу не втрачають статусу юридичної особи і формально є самостійними суб'єктами господарювання, для яких у ГК України передбачена самостійна господарсько-правова відповідальність.

Проте наявність вирішальної залежності корпоративних підприємств від холдингової компанії ставить питання про можливість і доцільність притягнення до відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Досвід багатьох країн підтверджує правомірність такого припущення. Так, І.С. Шиткіна зазначає, що для досягнення синергетичного ефекту об'єднання основне товариство часто пригнічує волю дочірніх підприємств і навіть може діяти всупереч його інтересам, має можливість визначати рішення, які приймаються дочірніми підприємствами. На підставі цього авторка робить висновок, що у країнах розвинутих холдингових відносин саме це потягло за собою необхідність розробки певних механізмів захисту третіх осіб [178, с. 139].

Звернувшись до аналізу практики зарубіжних країн у питанні відповідальності контролюючого підприємства за боргами залежного, можна зробити наступні узагальнення.

У Великобританії розповсюдженими є позови щодо визнання компанії дочірньою, результатом чого буде «підняття корпоративної завіси» і притягнення до відповідальності материнської компанії [68, с. 56]. Водночас І.В. Бейцун робить висновок, що підняття корпоративної завіси відбувається тоді, коли товариство є лише фасадом, який приховує істинні факти, при цьому юридичне і фактичне становище компаній не співпадає, що обумовлене взаємовідносинами між компаніями [91, с. 106]. Авторка посилається на О.Р. Кібенко, яка відзначає справу *DHN Food Distributors LTD v Tower Hamlets London Borough Council (1976)* як приклад закріплення основних умов, що дозволяють судам ігнорувати самостійність юридичної особи компаній, що входять до групи. Так, компанії повинні бути повністю підпорядкованими материнській (холдинговій) компанії; вони повинні спільними зусиллями вести спільний бізнес (при цьому крім спільного бізнесу компанії не повинні мати свого власного) [203, с. 124].

У Франції питання відповідальності однієї компанії за зобов'язаннями

іншої не врегульовано законом, проте судова практика розвивається таким чином, що основна компанія може бути притягнута до відповідальності за зобов'язаннями дочірньої, якщо вона неправомірно скористалася обмеженою відповідальністю, пов'язаною з наявністю у дочірньої статусу юридичної особи [91, с. 107].

У Німеччині відповідальність холдингової компанії чітко врегульована законодавством. Пануюча компанія несе відповідальність перед дочірніми підприємствами, їх учасниками (акціонерами) і кредиторами за збитки за правочинами, укладеними на виконання вказівок пануючої компанії [204, с. 76]. За відсутності договору про підпорядкування має місце фактичний холдинг, в якому пануюче підприємство здійснює інтенсивне втручання і має право спонукати залежне до здійснення ним невігідних правочинів лише за умови, що в кінці господарського року завдані збитки компенсуються іншими перевагами [91, с. 107; 204, с. 165].

У США законодавство штатів щодо притягнення до відповідальності материнської компанії за зобов'язаннями дочірньої дещо відрізняється [68, с. 61]. Проте загальною є тенденція покладання на материнську компанію відповідальності за зобов'язаннями дочірньої у разі позитивної відповіді суду на три питання, а саме: 1) наявність контролю однієї компанії над іншою; 2) факт неправомірного впливу материнської компанії на дочірню; 3) причинно-наслідковий зв'язок між діями материнської компанії та порушенням зобов'язань дочірньою компанією [204, с. 84-85].

Підсумовуючи, варто послатися на І.С. Шиткіну, яка робить висновок, що у країнах розвиненого правопорядку закон нехтує оболонкою юридичної особи, а суди при вирішенні питань відповідальності ігнорують відокремлений характер юридичних осіб, які входять до холдингу, і виходять з принципу єдиної економічної одиниці, що дозволяє притягати до юридичної відповідальності не тільки дочірні підприємства, але й головну (материнську, холдингову) компанію [5]. У більшості зарубіжних країн при притягненні до відповідальності головної (материнської, холдингової)

компанії за зобов'язаннями дочірніх підприємств застосовується концепція «підняття корпоративної завіси», яка за твердженням І.В. Григораша почала активно розвиватися у США в кінці XIX – на початку XX століть і передбачає притягнення до відповідальності головної (материнської, холдингової) компанії за зобов'язаннями дочірніх підприємств у разі встановлення можливості одного підприємства контролювати інше та зловживання головної компанії владою над дочірньою [204, с. 95]. При цьому у країнах загального права підставою покладання відповідальності на головну (холдингову) компанію є доведення у суді факту зловживання управлінням з її боку, а у германському праві отримала розвиток законодавчо закріплена презумпція відповідальності головної компанії за зобов'язаннями дочірньої [5].

Заслуговує на увагу досвід Російської Федерації, у законодавстві якої закріплено положення, що встановлюють солідарну й субсидіарну відповідальність контролюючого товариства за зобов'язаннями дочірнього, які останнє бере на себе, виконуючи волю контролюючого товариства. Так, основне товариство, яке має право давати дочірньому товариству обов'язкові для останнього вказівки, відповідає солідарно з дочірнім товариством за правочинами, укладеними останнім на виконання цих вказівок. При цьому основне товариство вважається таким, що має право давати дочірньому товариству обов'язкові для виконання вказівки, тільки у тому разі, якщо це право передбачено у договорі з дочірнім товариством або у статуті останнього. У випадку неспроможності (банкрутства) дочірнього товариства з вини основного товариства останнє несе субсидіарну відповідальність за його боргами. Банкрутство дочірнього товариства вважається таким, що відбулося з вини основного товариства лише у випадку, якщо основне товариство використовувало право давати обов'язкові вказівки з метою вчинення дочірнім товариством дій, завідомо знаючи, що унаслідок цього настане його неспроможність (банкрутство) (ст.6 Федерального закону «Про акціонерні товариства») [205].

Аналогічні положення закріплені у ст. 6 Федерального закону «Про товариства з обмеженою відповідальністю» [206].

Проаналізувавши наведені норми І.С. Шиткіна робить висновок, що законодавча норма, яка передбачає необхідність закріплення права основного товариства давати обов'язкові вказівки дочірньому у письмовому документі (договорі, статуті) не враховує саму природу холдингових відносин, в основі яких лежить економічна залежність і відносини контролю-підпорядкування. У такій ситуації основне товариство не зацікавлене вказувати у статутах дочірніх товариств своє право на управління ними, а також укладати договори з дочірніми товариствами, предметом яких виступає право давати їм обов'язкові вказівки [207].

При цьому деякі фахівці доходять висновку, що холдингові компанії мають необґрунтовану можливість уникнути відповідальності за зобов'язаннями корпоративних підприємств [208]. Інші висловлюють пропозиції щодо зміни солідарної відповідальності контролюючого товариства (холдингової компанії) на субсидіарну [68, с. 268-269], оскільки це відповідає науковій концепції відповідальності та не буде змушувати приховувати холдингові відносини на практиці.

Для вирішення питання притягнення холдингової компанії до відповідальності за зобов'язаннями корпоративних підприємств доцільно звернутися до аналізу наукових точок зору щодо притягнення до відповідальності контролюючого підприємства за зобов'язаннями залежного. Так, І.В. Григораши висловлює думку, що у сучасному світі неминучі викривлення логіки принципу обмеженої відповідальності, які проявляються у вседозволеності при фіксованому розмірі відповідальності і небезпеці зловживань з боку осіб, які мають владу над юридичною особою. Надалі автор робить висновок, що абсолютне обмеження відповідальності у рамках відносин залежності неможливе і необґрунтоване [204, с. 68].

Інший дослідник Є.О. Кутін висловлює точку зору, що для притягнення холдингової компанії до відповідальності за зобов'язаннями учасника

холдингу достатньо лише факту наявності холдингових відносин. Реалізація можливості притягнення холдингової компанії до відповідальності буде сприяти захисту прав кредиторів корпоративних підприємств, покращанню інвестиційного клімату та більш відповідальному здійсненню підприємницької діяльності холдинговим об'єднанням [209]. Наведену думку автор відстоює і в дисертаційному дослідженні, наводячи для цього додаткові аргументи [210].

У вітчизняній юридичній науці ґрунтовний аналіз відповідальності у відносинах основної і дочірньої юридичних осіб проведено І.В. Бейцун, яка зазначила, що потенційно можуть бути встановленими три види відповідальності основної організації групи юридичних осіб: 1) відшкодування збитків дочірній юридичній особі; 2) солідарна відповідальність разом з дочірньою юридичною особою за її зобов'язаннями; 3) субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями дочірньої юридичної особи [91, с. 111]. Оцінюючи наведені види відповідальності, потрібно відмітити, що відшкодування збитків корпоративному підприємству (яке фактично є дочірнім) холдинговою компанією було передбачено ст. 126 ГК України у редакції до 15 березня 2006 р., проте на сьогоднішній день таке положення у законодавстві відсутнє. Серед науковців І.В. Бейцун негативно ставиться до зазначеного виду відповідальності основної організації, наполягаючи на відсутності у її діях протиправності (порушення цивільного права дочірнього товариства) і безпосереднього причинного зв'язку між діями основної організації і збитками дочірньої [91, с. 113]. Підтримуючи позицію авторки, на інших двох видах відповідальності потрібно зупинитись детальніше.

Аналіз наукових джерел вказує на наявність серед дослідників прихильників солідарної відповідальності холдингової компанії та корпоративного підприємства за зобов'язаннями останнього. Зокрема, існує думка, що оскільки холдингова компанія має можливість здійснювати вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративного

підприємства, вона зобов'язана нести солідарну відповідальність за зобов'язаннями останнього. При цьому корпоративні підприємства не несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями головної компанії, що доцільно закріплювати у локальних нормативно-правових актах холдингу.

Також І.В. Лукач та деякі інші пропонують передбачити солідарну відповідальність за угодами, укладеними корпоративним підприємством за вказівкою холдингової компанії, вносячи відповідні доповнення до ч.6 ст. 126 ГК України [8, с. 144]. Проте висловлена пропозиція викликає зауваження, оскільки у сфері господарювання солідарне відшкодування збитків можливе у разі їх спричинення одночасно декількома учасниками господарських відносин (ст. 227 ГК України). Тобто для солідарного відшкодування збитків холдингова компанія і корпоративне підприємство мають разом виступати у зобов'язанні на стороні боржника. На практиці корпоративне підприємство самостійно вступає у господарські правовідносини і бере на себе зобов'язання, а його контрагент може взагалі не знати, що підприємство є учасником холдингу. Схожу думку висловлює І.В. Бейцун, також наголошуючи, що основне товариство (холдингова компанія) не є суб'єктом правовідносин з контрагентами (кредиторами) дочірнього (корпоративного підприємства) [91, с. 114].

Водночас прикладом солідарної відповідальності групи компаній (холдингу) можна назвати адміністративно-господарські санкції за порушення правил здійснення господарської діяльності, передбачені антимонопольним і конкурентним законодавством. Наприклад, АМКУ наклав штраф на групу компаній «Фокстрот» за концентрацію більш як 50% часток у статутних капіталах 16 компаній без дозволу Комітету [211]. Слід зазначити, що Законом України «Про захист економічної конкуренції» передбачено накладання штрафів на групу суб'єктів господарювання (ст. 52). При цьому сплачувати цей штраф вони можуть як солідарно, тобто кожен свою частку, так і відразу всією сумою, якщо її візьме на себе один учасник. Весь штраф можуть на себе взяти кілька учасників, які входять до складу

групи суб'єктів господарювання. Сплата штрафу у повному обсязі однією або кількома особами звільняє від сплати штрафу інших осіб, за яких цей штраф було сплачено [212].

Отже, можна зробити висновок, що холдингова компанія не несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх, окрім випадків, передбачених законом. При цьому така відповідальність може бути встановлена і договором між зазначеними суб'єктами, хоча вірогідність такого факту, безумовно, низька.

Надалі варто перейти до аналізу субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств. У теорії права субсидіарна відповідальність настає, якщо у зобов'язанні беруть участь основний і додатковий боржники, і представляє собою відповідальність третьої особи за боржника [45, с. 877]. Узагальнено можна навести наступні ознаки субсидіарної відповідальності, а саме: 1) ця відповідальність передбачена законом або договором; 2) має місце, коли у зобов'язанні беруть участь два боржники – основний і додатковий; 3) кредитор звертається до субсидіарного боржника тільки у разі, якщо основний боржник не зміг задовольнити його вимоги; 4) у разі задоволення вимог кредиторів субсидіарним боржником, останній набуває права регресної вимоги до основного боржника [213, с. 454; 214].

Субсидіарна відповідальність має певні особливості порівняно з відповідальністю у традиційному розумінні. Так, у науці підставою відповідальності одні науковці називають правопорушення [45], а інші виділяють юридичні і фактичні підстави. При цьому юридичними підставами виступає той правовий документ, який характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї певну відповідальність (закон, договір), а фактичними підставами є життєві ситуаціях, які характеризуються законом або договором як неправомірні [32, с. 388]. Разом з тим субсидіарна відповідальність застосовується до додаткового боржника у тому разі, якщо кредитор не одержав від основного

боржника задоволення повністю або частково. У зв'язку з цим у літературі обґрунтовується точка зору, що для притягнення до субсидіарної відповідальності не береться до уваги наявність протиправної поведінки субсидіарного боржника [91, с. 116]. При цьому І.В. Бейцун з посиланням на О.Є. Богданову зазначає, що протиправність дій додаткового (субсидіарного) боржника є найбільш спірним, суперечливим і неоднозначним аспектом його відповідальності [215, с. 38]. Також дослідниця пропонує погодитися з думкою тих науковців, які розглядають субсидіарну відповідальність не у власному значенні відповідальності, а як специфічний обов'язок особи, який вона повинна виконати не через скоєння правопорушення, а за наявності відповідних юридичних фактів, визначених законом [216, 217]. При цьому деякі дослідники роблять висновок, що субсидіарна відповідальність настає для додаткового боржника у випадку недостатності майна в основного боржника, що встановлено у судовому порядку [214, с. 38]

Виходячи з викладеного та на підставі аналізу чинного законодавства, яким регулюється субсидіарна відповідальність, можна зробити висновок, що іншою особливістю субсидіарної відповідальності, обумовленою її додатковим характером, виступає неврахування вини субсидіарного боржника при її покладанні.

Отже, відповідальність для субсидіарного боржника настає в силу закону або добровільно взятого обов'язку на підставі договору у разі вчинення основним боржником правопорушення і незадоволення вимог кредитора повністю або частково.

Законодавчим прикладом встановлення субсидіарної відповідальності для холдингової компанії виступають положення ст. 41 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», згідно з якими ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Холдингова компанія відповідно до ч.6 ст. 126 ГК України несе субсидіарну

відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства, якщо корпоративне підприємство через її дії або бездіяльність виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом. Разом з тим фахівці зазначають, що на практиці можливість застосування наведених положень суттєво обмежена. В якості аргументів звертається увага на те, що до субсидіарної відповідальності може притягатися акціонерне товариство, яке є холдинговою компанією у розумінні Закону про холдингові компанії. Другим аргументом виступає складність доведення вини холдингової компанії у банкрутстві корпоративного підприємства [198, 77].

Крім цього, варто зазначити, що прикладів холдингових відносин де-факто, тобто коли між асоційованими підприємствами виникають відносини контролю-підпорядкування, при тому, що ці підприємства не підпадають під визначення холдингової компанії і корпоративних підприємств досить багато, однак відповідальність таких контролюючих підприємств (фактично холдингових компаній) законодавством не передбачено.

З урахуванням наведеного А. Капітоненко робить невтішний висновок, що притягти до субсидіарної відповідальності будь-яке контролююче підприємство за зобов'язаннями залежних підприємств неможливо [198].

Такі висновки підтверджуються аналізом судової практики. Наприклад, ДП «Болградський м'ясокомбінат» ЗАТ «Одеський м'ясокомбінат» подало позов до Приватного АТ «Одеський м'ясокомбінат» про стягнення певної суми. Позовні вимоги обґрунтовано тим, що ДП «Болградський м'ясокомбінат» визнано банкрутом і відкрито ліквідаційну процедуру, тому позивач посилається на ч.6 ст. 126 ГК України. Господарський суд Одеської області відмовив у задоволенні позову, посилаючись на те, що ч.6 ст. 126 ГК України стосується тільки холдингових компаній, проте у назві відповідача відсутні відповідні слова і не подано доказів, що відповідача зареєстровано у Державному реєстрі холдингових компаній України [218].

В іншому позові ДП «Автотранс – 117» звернулось до ВАТ «Балтське АТП – 15117» про стягнення певної суми, обґрунтовуючи позов тим, що

позивача визнано банкрутом з вини контролюючого підприємства, тому воно має нести субсидіарну відповідальність перед кредиторами ДП «Автотранс – 117». Господарський суд Одеської області задовольнив позов [219]. Проте в апеляційній інстанції рішення суду було скасоване на підставі того, що у справі не було доказів створення і діяльності ВАТ «Балтське АТП – 15117» як холдингової компанії у розумінні ст. 1 Закону про холдингові компанії, отже суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для застосування до відповідача субсидіарної відповідальності [220].

Аналогічні аргументи наведено господарським судом Львівської області у справі за позовом ТОВ «Амако Україна» до ТОВ «Лендком ЮА» [221].

Заслуговує на увагу позиція Одеського апеляційного господарського суду від 5 жовтня 2010 р. по справі № 29/107-10/2362 на рішення Одеської області від 25 серпня 2010 р. За твердженням скаржника (ДП ВАТ «Одессільмаш» «Заря») відповідач (ВАТ «Одессільмаш») як контролююче підприємство умисно залишило позивача без активів, які б давали змогу підприємству працювати та одержувати прибуток для погашення боргів. Так, на думку позивача, у ході ліквідаційної процедури було встановлено, що у 2007 р. на виконання наказу ВАТ «Одессільмаш» усе майно, яке знаходилось у статутному фонді ДП ВАТ «Одессільмаш» «Заря» було передано відповідачу, про що свідчать авізо-підтвердження та акти приймання-передачі. На підставі цього позивач просив застосувати положення ч.6 ст. 126 ГК України. Проте суд першої інстанції у рішенні (суд апеляційної інстанції залишив це рішення у силі) зробив висновок, що відповідач – ВАТ «Одессільмаш» не є холдинговою компанією у розумінні ст. 1 Закону про холдингові компанії і не доведено його вини у банкрутстві дочірнього підприємства [222].

Отже, знайдені у Єдиному державному реєстрі судові рішення підтверджують обмеженість застосування норми ч.6 ст. 126 ГК України, не відповідають практичним реаліям та не сприяють захисту інтересів учасників

відносин у сфері господарювання, а тому потребують удосконалення.

Тривалий час у літературі обговорюється можливість щодо розширення сфери застосування субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств. Оскільки статус юридичної особи корпоративного підприємства (з усіма ознаками юридичної особи, у тому числі самостійної відповідальності) може бути використаний холдинговою компанією на власну користь, навіть якщо це шкодить інтересам підприємства та його кредиторів, то холдингова компанія має нести субсидіарну відповідальність не тільки при доведенні корпоративного підприємства до банкрутства.

Досліджуючи це питання І.В. Бейцун зробила декілька слушних висновків. Так, холдингова компанія має право управляти (здійснювати вирішальний вплив на господарську діяльність) діяльністю корпоративного підприємства, що є правомірним і не порушує прав як корпоративного підприємства, так і третіх осіб. Однак, дослідниця вбачає проблему у тому, що холдингова компанія має можливість зловживати своїм становищем на шкоду корпоративному підприємству та/або третім особам. Надалі, наводячи у якості прикладу ст. 1043 ЦК України, відповідно до якої управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів, І.В. Бейцун пропонує встановити субсидіарну відповідальність холдингової компанії за зловживання правом [91, с. 117].

Термін зловживання правом використано у ст. 13 ЦК України, у якій закріплено межі здійснення цивільних прав. Крім цього поняття зловживання правом привертало увагу дослідників ще у радянські часи і раніше, і наш час розроблено на достатньому рівні [223, 224; 225]. Одне з останніх досліджень поняття та сутності зловживання правом проведено О.О. Вдовиченим, в якому проаналізовано та узагальнено точки зору найбільш відомих дослідників цього питання. На підставі проведеного дослідження автором

виділено основні риси цього явища. Так, зловживання правом 1) передбачає використання на шкоду суб'єктивного права; 2) має місце при зловживанні лише своїм правом; 3) пов'язане із здійсненням суб'єктивного права, тому носить вольовий характер; 4) можливе, коли суб'єкт права діє у межах наданого йому права і використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення права; 5) не порушує конкретні юридичні заборони та обов'язки; 6) тягне настання юридичних наслідків [225, с. 91]. Інша дослідниця В.В. Резнікова пропонує визначати зловживання правом як вольову і усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності (дій) [226, с. 34]. В цілому поділяючи вищенаведені ознаки і визначення зловживання правом, можна висловити припущення, що в силу специфіки суб'єктного складу господарських правовідносин навряд чи така риса зловживання правом як недобросовісність реалізації свого суб'єктивного права буде мати ярко виражений характер.

Враховуючи викладене, можна пропонувати покласти на холдингову компанію субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства у разі зловживання правом на управління ним. При цьому необхідно конкретизувати підстави та умови субсидіарної відповідальності холдингової компанії.

У науці усталеною є думка, що підставою господарсько-правової відповідальності є правопорушення. Така ж позиція закріплена у ст. 218 ГК України. Враховуючи вищевикладені особливості субсидіарної відповідальності можна робити висновок, що підставою притягнення холдингової компанії до субсидіарної господарсько-правової відповідальності виступає правопорушення, вчинене корпоративним підприємством, зокрема, невиконання або неналежне виконання

господарського зобов'язання. У свою чергу, умову господарсько-правової відповідальності холдингової компанії можна визначити з урахуванням того, що корпоративне підприємство формально має господарську самостійність, може брати на себе господарські зобов'язання без участі холдингової компанії. Відповідно, умовою для покладання на холдингову компанію відповідальності за зобов'язаннями корпоративного підприємства має виступати зловживання правом холдингової компанії на управління корпоративним підприємством. Наприклад, на виконання рішення холдингової компанії корпоративне підприємство взяло на себе зобов'язання, яке завідомо не могло бути виконане, чи порушило правила здійснення господарської діяльності. Іншим прикладом може бути ситуація, коли у ході виконання зобов'язання корпоративне підприємство під управлінням холдингової компанії вчинило дії або утрималося від дій, які призвели до порушення прав кредиторів.

При цьому потрібно ввести презумпцію субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства. Подібну думку свого часу висловлювала І.С. Шиткіна [178, с. 139]. Для звільнення від відповідальності, холдингова компанія має довести, що вона не давала вказівок корпоративному підприємству на прийняття ним зобов'язання або, що корпоративне підприємство мало можливість (у тому числі, достатньо майнових і грошових ресурсів) для виконання зобов'язання.

Слід зазначити, що притягнення до субсидіарної відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства не руйнує статус юридичної особи останнього та видається логічним з точки зору покладання відповідальності на компанію за зобов'язаннями іншого підприємства, які порушено через виконання її рішень. Також застосування відповідальності цього виду у цілому відповідає західній концепції “підняття корпоративної завіси”, яка набуває міждержавного характеру.

Для впровадження субсидіарної відповідальності холдингової компанії варто брати до уваги, що відповідно до вимог ст. 619 ЦК України

субсидіарна відповідальність може бути передбачена договором або законом. Оскільки видається сумнівним, що холдингова компанія добровільно зголоситься нести субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства через закріплення відповідних положень у договорі, для захисту прав та законних інтересів учасників господарських відносин, які взаємодіють з корпоративними підприємствами, і забезпечення господарського правопорядку у цих відносинах субсидіарну відповідальність холдингової компанії потрібно закріпити у законодавстві, шляхом внесення відповідних доповнень до ГК України.

Варто взяти до уваги досвід США та інших зарубіжних країн, коли для притягнення контролюючої (материнської, основної, холдингової) компанії до субсидіарної відповідальності суд виходить з презумпції зв'язку між рішеннями (діями) холдингової компанії та корпоративних підприємств, які холдингова компанія має право заперечувати. У суді встановлюється право (можливість) однієї компанії управляти (контролювати) іншою та факт зловживання цим правом [204, с. 95].

Для втілення викладених пропозицій потрібно внести зміни до ГК України, зокрема доповнити Кодекс положеннями наступного змісту: “Якщо корпоративне підприємство через рішення, дії або бездіяльність холдингової компанії допустить невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання або порушить правила здійснення господарської діяльності, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства. Факт наявності холдингових відносин може встановлюватися у суді на вимогу кредитора корпоративного підприємства. Холдингова компанія має право заперечувати, що її рішення, дії або бездіяльність привели до визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності”.

Отже, у результаті дослідження господарсько-правової відповідальності учасників холдингу зроблено наступні висновки.

Холдингова компанія та корпоративні підприємства несуть самостійну господарсько-правову відповідальність крім випадків, коли холдингова компанія несе солідарну або субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративних підприємств. При цьому холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх у випадках, передбачених законом або договором.

Підставами субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії запропоновано вважати: 1) невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством зобов'язання, порушення правил здійснення господарської діяльності; 2) неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства. Умовою господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за порушення корпоративного підприємства запропоновано визнати факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства. При цьому запропоновано та обґрунтовано введення презумпції субсидіарної відповідальності холдингової компанії за порушення корпоративного підприємства, що означає, що для звільнення від відповідальності холдингова компанія має довести, що її рішення, дії або бездіяльність не вплинули на визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

На підставі проведеного у розділі дослідження змісту правового статусу холдингу зроблено наступні висновки та пропозиції.

Обґрунтовано, що умовами створення холдингу треба визнати наявність холдингової компанії та двох і більше корпоративних підприємств; способами створення класичного холдингу виступають засновництво або злиття; конкретизовано етапи створення холдингу та розкрито зміст кожного з них. При цьому запропоновано моментом створення холдингу визнати реєстрацію холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України.

Аргументовано, що для визнання господарської організації холдинговою компанією первинними виступає наявність у неї холдингових корпоративних пакетів акцій (часток), а не її організаційно-правова форма, з урахуванням чого уточнено визначення холдингової компанії. Також обґрунтовано, що кооперативи не можуть виступати учасниками холдингу.

Обґрунтовано, що об'єднання підприємств в групу з відносинами контролю – підпорядкування шляхом укладання організаційно-господарського договору (договірний холдинг), можна визнавати холдингом за фактом, оскільки контролююче і залежні підприємства не відповідають легальним визначенням холдингової компанії і корпоративного підприємства.

Зроблено висновок, що момент припинення холдингу має співпадати з моментом виключення холдингової компанії з Державного реєстру холдингових компаній України. При цьому припинення холдингу не тягне ліквідацію корпоративних підприємств і може супроводжуватись утворенням колишніми учасниками холдингу іншого об'єднання підприємств.

Аргументовано, що холдинг на відміну від об'єднань підприємств зі статусом юридичної особи не має відокремленого спеціально закріпленого за ним майна. Майновою основою діяльності холдингу можна вважати все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними

підприємствами на праві власності або іншому речовому праві.

Обґрунтовано, що правомочності щодо володіння, користування і розпорядження майном здійснює корпоративне підприємство, за яким майно закріплено на праві власності або іншому речовому праві, проте ухвалення рішень щодо реалізації цих правомочностей перебуває у віданні холдингової компанії. Зазначену можливість запропоновано вважати правом холдингової компанії на єдине управління майном холдингу, яким вона наділяється для досягнення загальної економічної мети холдингу. При цьому повноваження холдингової компанії з управління майном учасників холдингу в контексті формування єдиної фінансової та виробничо-господарської діяльності потрібно конкретизувати у локальних нормативно-правових актах.

Узагальнено і конкретизовано моделі управління майном холдингу: 1) формування консолідованого бюджету або самостійних бюджетів корпоративних підприємств; 2) виділення певного майна корпоративних підприємств, формування і використання цільових фондів в холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) надання без вилучення майна одного корпоративного підприємства в користування іншим учасникам з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди.

Аргументовано, що холдинг наділено частковою правосуб'єктністю, спираючись на те, що: 1) холдингу притаманні риси стійкого, постійного утворення з єдністю мети і завдань; 2) діяльність окремих учасників холдингу, як правило, тягне за собою виникнення прав й обов'язків у всіх інших учасників; 3) холдинг немає ознак юридичної особи, проте у окремих законодавчих актах він як група підприємств визнається учасником відповідних відносин; 4) холдинг бере участь у господарських відносинах шляхом реалізації господарської компетенції, належної в одних випадках холдинговій компанії, а в інших – всім учасникам холдингу; 5) організація діяльності холдингу здійснюється з урахуванням майнової основи його

учасників.

Конкретизовано, що часткова правосуб'єктність холдингу виражається у тому, що в одних визначених законом суспільних відносинах, в яких беруть участь учасники холдингу, права та обов'язки набуваються всіма учасниками холдингу (корпоративні відносини, відносини із захисту економічної конкуренції, податкові відносини та ін.), а в інших, переважно, холдинговою компанією (відносини із визнання суб'єкта господарювання банкрутом, облікові (бухгалтерські) відносини і оприлюднення консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності корпоративних підприємств).

Обґрунтовано, що участь у холдингу обумовлює специфіку правосуб'єктності його учасників. Зокрема, господарська правосуб'єктність холдингової компанії полягає у тому, що вона реалізує права та обов'язки, передбачені Законом про холдингові компанії (господарську компетенцію) у першу чергу у відносинах з корпоративними підприємствами, і може набувати господарські права та обов'язки, пов'язані із здійсненням вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства. Особливістю господарської правосуб'єктності корпоративних підприємств виступає те, що вона обмежується холдинговою компанією.

Запропоновано визначення управління у холдингу – це цілеспрямована діяльність органів управління холдингової компанії, у ході якої здійснюється вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств для формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики з метою досягнення однієї або кількох цілей холдингу.

Аргументовано, що управління у холдингу забезпечується трирівневою структурою, представленою 1) органами управління корпоративного підприємства, які здійснюють поточне управління корпоративними підприємствами; 2) органами управління холдингової компанії, які виконують рішення, прийняті учасниками холдингової компанії; 3) учасниками холдингової компанії – попередніми власниками холдингових корпоративних пакетів акцій (часток), які визначають загальні напрями і цілі

діяльності холдингу, здійснюють стратегічне планування. При цьому органи управління корпоративного підприємства формуються за участі холдингової компанії і в своїй діяльності виконують або керуються її рішеннями, а повноваження наглядової ради і виконавчого органу холдингової компанії розповсюджуються не тільки на неї, а й на корпоративні підприємства, що зумовлено необхідністю виконання рішень загальних зборів холдингової компанії, які відповідно до закону спрямовані на організацію господарської діяльності цих підприємств.

Запропоновано конкретизувати повноваження наглядової ради і виконавчого органу холдингової компанії у відповідних договорах та локальних нормативно-правових актах і обмежити втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративного підприємства питаннями виключної компетенції його вищого органу управління з урахуванням того, що виконання рішень цього органу не може завідомо наносити шкоди господарській діяльності корпоративного підприємства.

Аргументовано, що холдингова компанія та корпоративні підприємства несуть самостійну господарсько-правову відповідальність крім випадків, коли холдингова компанія несе солідарну або субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративних підприємств. Холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх у випадках, передбачених законом або договором.

Обґрунтовано, що підставами субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії можна вважати: 1) невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством зобов'язання, порушення правил здійснення господарської діяльності; 2) неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства. Умовою господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за порушення корпоративного підприємства запропоновано визнати факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства.

Запропоновано та обґрунтовано введення презумпції субсидіарної відповідальності холдингової компанії за порушення корпоративного підприємства, що означає, що для звільнення від відповідальності холдингова компанія має довести, що її рішення, дії або бездіяльність не вплинули на визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності.

З метою удосконалення законодавчого регулювання створення і припинення холдингу запропоновано виключити «паї» з визначення холдингової компанії і корпоративного підприємства; скасувати вимогу створення холдингової компанії у вигляді акціонерного товариства; закріпити обов'язок господарських організацій, які володіють холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств, протягом одного місяця з дня набуття цих пакетів акцій (часток) подавати документи для реєстрації як холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України; встановити холдинговій компанії обмеження на вилучення у корпоративного підприємства доходу понад визначений розмір дивідендів або виплат доходу на частки і на вилучення майна або покладання додаткових витрат, якщо це загрожує здійсненню корпоративним підприємством господарської діяльності; встановити момент створення і припинення холдингу; розширити підстави субсидіарної відповідальності холдингової компанії і ввести презумпцію її відповідальності. Втілення зазначених пропозицій вимагає внесення змін і доповнень до ст. 126 ГК України, до ст. 1 та інших Закону про холдингові компанії, а також доповнення ГК України ст. 126¹.

Результати цього розділу опубліковано у наступних працях:

1. Ібрагімова, Н.В. До питання утворення холдингової компанії / Н.В. Ібрагімова // *Економіка и право*. – 2009. – № 1. – С. 50-54 [228].
2. Ібрагімова, Н.В. Особливості утворення державної холдингової

компанії / Н.В. Ібрагімова // Університетські наукові записки. – 2011. – №1. – С. 186-189 [229].

3. Ібрагімова, Н.В. Правові аспекти створення холдингу / Н.В. Ібрагімова // Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., присвяченої 50-ій річниці створення Донецького національного університету та 30-ій річниці створення кафедри господарського права Донецького національного університету (м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р.) / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук А. Г. Бобкової; Донецький національний університет – Вінниця: ДонНУ, 2015.– С. 158 – 161 [230].

4. Ібрагімова, Н. До питання управління холдинговою компанією / Н. Ібрагімова // Правничий часопис Донецького університету. – 2010. – №2. – С. 168-174 [231].

5. Ібрагімова, Н.В. До питання контролю у холдинговій компанії / Н.В. Ібрагімова // Законодательное обеспечение экономической политики государства и юридическое образование: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Донецк – Святогорск, 16-17 апреля 2009 г.). / МОН України, Донецький національний університет; ред.кол.: А.Г. Бобкова и др. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – С. 144-146 [232].

6. Ібрагімова, Н.В. Проблеми законодавчого регулювання правового статусу холдингової компанії / С.О. Ніщима, Н.В. Ібрагімова // Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки України: монографія у 2-х ч. / за заг. ред. д.е.н., професора І.С. Каленюк – Чернігів: ЧДІЕУ, 2009. – С. 508-522 (*Особистий внесок авторки: особливості законодавчого регулювання господарсько-правового статусу холдингових компаній*) [233].

7. Ібрагімова, Н.В. Щодо відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств / Н.В. Ібрагімова // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 23-24 січня 2015 р.). – Одеса: ГО “Причорноморська фундація права”, 2015. – С. 41-43 [234].

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні напрямів удосконалення правового статусу холдингів, холдингових компаній, корпоративних підприємств та їх взаємодії, формулюванні нових наукових положень та пропозицій до законодавства, для більш ефективного здійснення покладених на цих учасників господарських відносин соціально-економічних функцій на сучасному етапі становлення ринкової економіки.

У ході проведеного дослідження отримано такі основні результати:

1. Уточнено ознаки холдингу, а саме: спеціальний суб'єктний склад холдингу; складність та різноманітність його структури і видів; наявність відносин вирішальної економічної та організаційної залежності між учасниками холдингу; наявність спільних економічних цілей і відповідних способів їх досягнення; відсутність статусу юридичної особи; часткова правосуб'єктність; особливості відповідальності учасників холдингу.

З урахуванням цього зроблено висновок, що холдинг за своєю організаційно-правовою конструкцією можна віднести до сучасних господарських систем зі специфікою, властивою комплексним утворенням в умовах ринкової економіки.

Аргументовано, що холдинг виступає учасником господарських відносин і запропоновано наступне його визначення: холдинг – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств.

2. Умотивовано поділ холдингів на види залежно від тих підстав (критеріїв), які мають власне правове значення та/або обумовлюють

необхідність спеціального правового регулювання діяльності холдингів відповідних видів. Основними серед таких підстав є: характер та підстави залежності корпоративних підприємств холдингу від холдингової компанії (класичні та договірні холдинги); форма власності майна холдингової компанії та корпоративних підприємств (державні, приватні, змішані); галузева приналежність корпоративних підприємств (одно- та багатогалузеві); дислокація (територія розташування) корпоративних підприємств (національні та транснаціональні).

Серед додаткових підстав виділено ті, які доповнюють уявлення про певні риси холдингу: структура холдингу (прості і складні); форма виробничої інтеграції (горизонтальні, вертикальні та диверсифіковані); функціональні характеристики холдингових компаній (фінансова або управляюча холдингова компанія) та зміст діяльності цієї компанії (чиста або змішана холдингова компанія).

3. Обґрунтовано напрями удосконалення правової основи функціонування холдингу з поділом її на чотири рівні. Додатково обґрунтовано, що найбільш значущими локальними нормативно-правовими актами для функціонування холдингу є Положення про основні принципи організації і діяльності холдингу і договір між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами. Запропоновано перелік питань, які необхідно закріпити цими актами.

4. Обґрунтовано пропозиції щодо конкретизації моменту створення і припинення холдингу; уточнено способи створення холдингу; конкретизовано етапи створення холдингу та їх зміст; уточнено визначення холдингової компанії та її корпоративного підприємства через обґрунтування пропозиції щодо скасування вимоги створення холдингової компанії лише у формі акціонерного товариства і виключення слова «паї».

5. Запропоновано майновою основою діяльності холдингу вважати все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на праві власності та/або іншому речовому праві.

Уточнено, що правомочності щодо володіння, користування і розпорядження майном корпоративного підприємства здійснюються цим підприємством самостійно, проте ухвалення рішень щодо реалізації цих правомочностей перебуває у віданні холдингової компанії. Правомочності холдингової компанії з ухвалення таких рішень запропоновано вважати її правом на єдине управління майном холдингу, яким вона наділяється для досягнення загальної економічної мети холдингу.

Концептуалізовано моделі управління майном холдингу, як-то: 1) формування консолідованого бюджету або самостійних бюджетів корпоративних підприємств; 2) виділення певного майна корпоративних підприємств, формування і використання цільових фондів в холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) надання без вилучення майна одного корпоративного підприємства в користування іншим учасникам з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди.

Запропоновано конкретизувати повноваження холдингової компанії з управління майном учасників холдингу щодо формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики.

6. Додатково обґрунтовано наявність у холдингу часткової правосуб'єктності, зумовленої тим, що: 1) холдингу притаманні риси стійкого, постійного утворення з єдністю мети і завдань; 2) діяльність кожного учасника холдингу пов'язана з діяльністю інших учасників і тягне за собою виникнення взаємних прав й обов'язків; 3) холдинг немає ознак юридичної особи, проте у окремих законодавчих актах він як група підприємств визнається учасником відповідних відносин; 4) холдинг бере участь у господарських відносинах шляхом реалізації господарської компетенції, належної в одних випадках холдинговій компанії, а в інших – всім учасникам холдингу; 5) організація діяльності холдингу здійснюється з урахуванням майнової основи всіх його учасників.

Конкретизовано особливості правосуб'єктності учасників холдингу.

7. Запропоновано визначення поняття управління у холдингу як цілеспрямованої діяльності органів управління холдингової компанії, у ході якої здійснюється вирішальний вплив на господарську діяльність корпоративних підприємств для формування єдиної фінансової та виробничо-господарської політики з метою досягнення однієї або кількох цілей холдингу.

Додатково аргументовано, що холдингова компанія здійснює управління і контроль за господарською діяльністю корпоративних підприємств, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання, перелік яких може бути конкретизовано шляхом укладання договору між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами або прийняття відповідного локального нормативного акту.

Конкретизовано, що управління у холдингу забезпечується трирівневою структурою, а саме: 1) органи управління корпоративного підприємства; 2) органи управління холдингової компанії; 3) учасники холдингової компанії – попередні власники холдингових корпоративних пакетів акцій (часток). З'ясовано, що повноваження органів управління холдингової компанії, зокрема наглядової ради і виконавчого органу, розповсюджуються на корпоративні підприємства; органи управління корпоративного підприємства формуються за участі холдингової компанії і в своїй діяльності виконують або керуються її рішеннями; учасники холдингової компанії визначають цілі і загальні напрями діяльності холдингу, здійснюють стратегічне планування його діяльності.

Запропоновано обмежити втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративного підприємства питаннями виключної компетенції його вищого органу управління з урахуванням того, що виконання рішень цього органу не може завідомо наносити шкоди господарській діяльності корпоративного підприємства. Таке обмеження повноважень можна закріпити у договорі між холдинговою компанією та корпоративними

підприємствами або в локальному нормативно-правовому акті.

8. Конкретизовано, що холдингова компанія та корпоративні підприємства несуть самостійну господарсько-правову відповідальність крім випадків, коли холдингова компанія несе солідарну або субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративних підприємств. Холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх у випадках, передбачених законом та договором.

Доповнено положення щодо підстав і умов субсидіарної господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства. Такими підставами запропоновано вважати: 1) невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством господарського зобов'язання або порушення правил здійснення господарської діяльності; 2) неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства.

Умовою господарсько-правової відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративного підприємства запропоновано визнати факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства. При цьому обґрунтовано введення презумпції субсидіарної відповідальності холдингової компанії за порушення корпоративного підприємства.

На основі отриманих результатів розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення правової основи статусу холдингу на рівні ГК України, Закону про холдингові компанії, підзаконних нормативно-правових актів та локальних нормативно-правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Метінвест-Холдинг [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.metinvestholding.com>.
2. Агропрайм-Холдинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroprime.com.ua/ukr/6/35/>.
3. Мультиплекс-Холдинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.multiplex.ua>.
4. Портной, К. Я. Правовое положение холдингов в России: монографія / К. Я. Портной. – М.: ВолтерсКлувер, 2004. – 278 с.
5. Шиткина, И. С. Холдинги: правовой и управленческий аспекты [Електронний ресурс] / И. С. Шиткина И.С.–М.: Городец-издат, 2003. – 368 с. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/commlaw/1723>.
6. Лаптев, И В. Правовая организация холдинга как производственно-хозяйственного комплекса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03.«Гражданское право и гражданський процес; семейное право; международное частное право» / И. В Лаптев. – М., 2005. – 175с.
7. Уманців, Г. В. Холдингові компанії та промислово-фінансові групи у сучасній економіці / Г. В. Уманців. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 429 с.
8. Лукач, І. В. Правове становище холдингових компаній: монографія / І. В. Лукач. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 240 с.
9. Каминка, А. И. Очерки торгового права. / А. И. Каминка. –М.: Зерцало, 2007. – 416 с.
10. Шершеневич, Г. Ф. Курс торгового права.–4-е изд. – Т. 1: Введение. Торговые деятели / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – 480 с.
11. Пронська, Г. В. Вибране / Г. В. Пронська. – К.: Освіта України, 2013. – 696 с.
12. Общее положение о всесоюзном и республиканском промышленных объединениях, утвержденное Постановлением Совета Министров СССР от 2 марта 1973 г., № 140. [Електронний ресурс]. – Режим

доступа:<http://www.knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14694.htm>.

13. Михайлов, Н. И. Рецензия на монографию: Хахулин В. В. «Правовое положение управления промышленного объединения». / Н. И. Михайлов // Советское государство и право. – 1984. – № 4. – С. 110–115.

14. Лаптев, В. В. Правовое положение промышленных и производственных объединений / В. В. Лаптев. – М.: Изд-во «Наука», 1978. – 245 с.

15. Лаптев, В. В. Правовая организация хозяйственных систем / В. В. Лаптев. – М.: Юрид. лит., 1978. – 168 с.

16. Лаптев, В. В. Субъекты предпринимательского права: учеб. пособие / В. В. Лаптев. – М.: Юрист, 2003. – 236 с.

17. Про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації та приватизації: Указ Президента України від 11 травня 1994 р. № 224/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/224/94> (втратив чинність).

18. Джуринський, В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні / В. О. Джуринський. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 224 с.

19. Економічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economic.br.com.ua/%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B3/>.

20. Келлер, Т. Концепции холдинга. Организационные структуры и управление / Т. Келлер; пер. с нем. Н. М. Двухшерстковой; подобщ. ред. Ю. П. Руднева, Р. М. Гринева. – Обнинск, 1996. – 298 с.

21. Хозяйственное право Украины: учебник / под. ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – Х.: ООО „Одиссей”, 2008. – 488 с.

22. Шапошніков, О. В. Холдинги як ефективне об'єднання підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України / О. В. Шапошніков // Менеджер. – 2007. – № 4 (42). – С. 237–240.

23. Гончарова, І. Холдинги в сучасній економіці / І. Гончарова // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – С. 13–16.
24. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
25. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15 березня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 1253.
26. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
27. Правове становище господарських об'єднань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://horting.org.ua/node/1036>.
28. Що таке холдинг? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yak-prosto.com/sho-take-holding/>.
29. Кулагин, М. И. Избранные труды [Электронный ресурс] / М. И. Кулагин. – М.: Статут, 1997. – 281 с. – (Серия «Классика российской цивилистики»). – Режим доступа: <http://jurbook.narod.ru/227.html>.
30. Петухов, В. Некоторые вопросы административно-правового регулирования организации и деятельности корпораций в России [Электронный ресурс] / В. Петухов // Право и экономика. – 2000. – № 4. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_2051.html.
31. Шиткина, И. С. Холдинги: правовое регулирование и корпоративное управление. Научно-практическое издание / И. С. Шиткина // М.: ВолтерсКлувер. – 2006. – 648 с.
32. Вінник, О. М. Господарське право: навчальний посібник / О. М. Вінник. – К.: Правова єдність, 2009. – 766 с.
33. Кравець, І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: монографія / І. М. Кравець. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.
34. Иванюк, А. В. Правовые проблемы создания холдинга: на примере железнодорожного транспорта : дис. ... канд. юрид. наук. :12.00.03

«Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / А. В. Иванюк. – М., 2005. – 190 с.

35. Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін., за ред. О. П. Подцерковного. – Х.: Одісей, 2012. – 640 с.

36. Харитонов, Є. О. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. В. Старцев. – К.: Істина, 2011. – 808 с.

37. Лаптев, В. А. Предпринимательские объединения: холдинги, финансово-промышленные группы, простые товарищества / В. А. Лаптев. – М.: ВолтерсКлувер, 2008. – 192 с.

38. Герасимов, О. А. Подходы к проблеме финансово-промышленной интеграции в зарубежной науке / О. А. Герасимов // Бизнес, менеджмент и право. – 2004. – № 3. – С. 61–64.

39. Податковий кодекс України : від 02 грудня 2010 р. № 2755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

40. Про акціонерні товариства: Закон України від 19 вересня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50. – Ст. 384.

41. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

42. Про захист від недобросовісної конкуренції: ЗУ від 7 червня 1996 р. (зі змін. та доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

43. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64. – (зі змін. та доп.).

44. Нерсесянц, В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М.: НОРМА, 2000. – 552 с.

45. Хозяйственное право: учебник / В. К. Макутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; под ред. В. К. Макутова – К.: ЮринкомИнтер, 2002. – 912 с.
46. Щербина, В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – К.: Юринком Інтер, 2009. – 640 с.
47. Шиткина, И. С. Виды холдингов / И. С. Шиткина // Хозяйствои право. – 2005. – № 4. – С. 26–36.
48. Компания «Нафтогаз України». [Электронный ресурс].– Режим доступа: www.naftogaz.com.
49. Одежда Benetton (UnitedColorsofBenetton, Бенеттон) — история создания. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: –<http://shopaholic.com.ua/benetton/>.
50. История Daewoo. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://autoinfo.com.ua/article/Istorija-Daewoo-chast-1>.
51. Лашкевич, М. Э. Теоретические аспекты становления и развития холдинговых компаний в хозяйственной системе России : автореф. дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.01. «Экономическая теория и история экономической мысли» [Электронный ресурс]. / М. Э. Лашкевич. – Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 2007. – Режим доступа: <http://studok.net/book/2359-teoreticheskie-aspekty-stanovleniya-i-razvitiya-holdingovykh-kompanij-v-hozyajstvennoj-sisteme-rossii-referat-lashkevich-mye.html>.
52. Уманців Ю. Холдингові компанії – сучасні форми інтеграції підприємств / Ю. Уманців, Г. Уманців// Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 3. – С. 107-110.
53. Єдиний державний реєстр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/>.
54. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nssmc.gov.ua/>.

55. Укрстальконструкція. [Електронний ресурс] .– Режим доступу: www.steelwork.com.ua.
56. Предпринимательское право России: учеб. [Электронный ресурс]/ В. С. Белых, Г. Э. Берсункаев, С. И. Виниченко и др.; отв. ред. В. С. Белых. – М.: Проспект, 2009. – 656 с. – Режим доступа: <http://isfic.info/kommers/allmap.htm>.
57. Михайлов, Н. И. Правовая организация финансово-промышленных групп в России: состояние и перспективы / Н. И. Михайлов.– WoltersKluwerRussia, 2005. – 364 с.
58. Опришко Д. І. Договірні об'єднання підприємств як суб'єкти господарювання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Д. І. Опришко, К., 2014. – 19 с.
59. Систем кепітал менеджмент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scm.com.ua.
60. TysonFoods. [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Tyson_Foods.
61. BakerTilly. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.bakertilly.ua>.
62. Градобитова, Л. Д. Транснациональные корпорации в современных международных экономических отношениях: учеб. пособ. / Л. Д. Градобитова, Т. М. Исаченко– М.: Анкил, 2002. – 123 с.
63. Мамутов В. Економіко-правові важелі проти тіньової економіки /В. Мамутов // Вісник НАН України. – 2001. – № 4. – С. 27–30.
64. Обзор холдингов в Европейских Юрисдикциях. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://offshorewealth.info/offshore-company-formation/c5-offshore-company-formation/european-holdings-review/>.
65. Источник бесперебойного питания IMV.[Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.maxlan.ru/prod&sol/imv/imv.htm>.

66. Богуславский, М. М. Международное частное право / М. М. Богуславский. – М.: Юристъ, 1998 – 213 с.
67. Винслав, Ю. Б. Холдинговые отношения и правообеспечение их становления в России и СНГ (вариант содержания модельного закона о холдингах и комментарий к нему) / Ю. Б. Винслав, И. Е. Германова // Российский экономический журнал. – 2001. – № 4. – С. 19–32.
68. Сулакшин, С. С. Правовая модель холдинга для России / С. С. Сулакшин, Е. Э. Буянов, В. В. Кулаков и др. – М.: Научный эксперт, 2012. – 280 с.
69. Полчихина, С. В. Холдинг как институциональная структура мезоэкономики : автореф. дис. ... канд. эконом. наук. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. В. Полчихина, Уфа, 2003. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kholding-kak-institutsionalnaya-struktura-mezoeconomiki>.
70. Азроянц, Э. А. Холдинги Кн. / Э. А. Азроянц, Б. А. Ерзнкян. – М.: НИИ управления, 1992 . – Кн. 1 : Холдинговые компании: особенности, опыт, проблемы, перспективы, 1992. –90 с.
71. Жилинский, С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): учебник [Электронный ресурс]. / С. Э. Жилинский. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 672 с. – Режим доступа:<http://www.bibliotekar.ru/predprinimatelskoe-pravo/10.htm>.
72. Об утверждении Общего положения о всесоюзном и республиканском промышленном объединении: Постановление Совета Министров СССР от 2 марта 1973 г. № 140 // Собрание Постановлений СССР. – 1973. – № 7. – Ст. 32.
73. Об утверждении Положения о производственном объединении (комбинате): Постановление Совета Министров СССР от 27 марта 1974 г. № 212 // Собрание Постановлений СССР. – 1974. – № 8. – Ст.39.
74. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 20 березня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 281.

75. Знаменский, Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития/ Г. Л. Знаменский. – К.: Наукова думка, 1996. – 56с.

76. Знаменский, Г. Л. Модель нового хозяйственного права Украины / Г. Л. Знаменский // Право и бизнес. – 2014. – № 3. – С. 54–60.

77. Иванец, Е. “Безответственные” псевдохолдинги [Электронный ресурс] / Е. Иванец// Юридическая практика. – 2012. – № 1. – 17 января. – Режим доступа: http://www.asterslaw.com/upload/iblock/348/agk2_121.pdf.

78. Щербина, В. С. Господарське право: підручник. / В. С. Щербина.– К.: Юрінком Інтер. – 2005. – 529 с.

79. Задихайло, Д. В. Господарсько-правова політика щодо об'єднань асоційованих підприємств холдингового типу. [Текст] / Д. В. Задихайло // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. / Національний університет „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – Х.: Право, 2012. – № 2 (9). – С. 119–130.

80. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (Проект) // Экономика и право. – 2006. – № 2. – С. 5–16.

81. Мамутов, В.К. Хозяйственный кодекс Украины – основа правового обеспечения экономики/ В. К. Мамутов // 10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації: збірник доповідей наук.-практ. конф., (м. Київ, 14 листопада 2014 р.) / Київський апеляційний госп. суд, Громадська організація «Всеукраїнський центр екон. права»; гол. редкол.: О. П. Подцерковний; Вищий госп. суд України. – Одеса: Юрид. літ., 2014. – С. 3–14.

82. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

83. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України – 1991. – № 49. – Ст. 682.

84. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України 15 травня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – Ст. 1172.

85. Про судову практику у справах про банкрутство: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 15 // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 2. – С. 3.

86. Законодавство України у сфері захисту економічної конкуренції: юридичний збірник. – 4-те видання. – К.: ПП «Фірма «Гранмна». – С. 284 – 315.

87. Чупрун, В. Правове підґрунтя для діяльності холдингів [Електронний ресурс]. / В. Чупрун // Юридичний журнал. – 2003. – № 3. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=310>.

88. Марко, М. Холдинги по-новому [Електронний ресурс] / М. Марко // Інтернет-газета Поступ. – 2004. – 9 лютого. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=19861>.

89. Беліков, О. Холдинги в Україні [Електронний ресурс]. / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2007. – № 9. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2746>.

90. Желеф Г. Поняття, завдання та цілі механізму адміністративно-правового регулювання діяльності холдингових компаній / Г. Желеф // Закон и жизнь. – 2013. – № 1. – С. 37-40.

91. Бейцун, І. В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право и цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Бейцун. – К., 2006. – 236 с.

92. Сьома Директива Ради від 13 червня 1983 року про консолідовану звітність, що ґрунтується на пункті (g) частини 3 статті 54 Договору

[Електронний ресурс].// Міністерство юстиції України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/45877>.

93. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.

94. Порядок обрання представника інтересів державної холдингової компанії на загальних зборах корпоративного підприємства та надання йому доручення щодо голосування: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2006 р.// Офіційний вісник України. – 2006. – № 43. – Ст. 2887.

95. Порядок утворення державної холдингової компанії: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2006. - № 64. – Ст. 2605.

96. Ібрагімова Н.В. Холдинг як суб'єкт господарювання з особливим статусом / Н.В. Ібрагімова // Університетські наукові записки. – 2013. – №3. – С. 271-276.

97. Ибрагимова, Н. Понятие холдинга как участника отношений в сфере хозяйствования / Н. Ибрагимова // «Legea şiviaţa» (Republica Moldova). – 2015. – №5/4. – С. 27-31.

98. Ібрагімова, Н.В. Корпоративне підприємство холдингової компанії: поняття та сутність / Н.В. Ібрагімова // Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції: Всеукраїнська наук.-практ. конф. (Чернігів, 3-4 квітня 2008 р.): матеріали доповідей і виступів. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – С. 189-190.

99. Ібрагімова, Н.В. З історії виникнення холдингових компаній: соціальний та правовий аспекти / Н.В. Ібрагімова // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики: міжнарод. наук.-практ. конф. (Чернігів, 4-5 грудня 2009 р.): тези доповідей. – Чернігів, 2009. – С. 163-164.

100. Ібрагімова, Н. До питання про господарсько-правовий статус холдингових компаній / О. Віхров, Н. Ібрагімова // Підприємництво,

господарство і право. – 2007. – №5. – С. 41-46.

101. Ібрагімова, Н.В. Зарубіжний досвід діяльності холдингових компаній / Н.В. Ібрагімова // Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції: тези XI наук.-практ. конф. викладачів, співробітників та студентів ЧДІЕУ. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2007. – С. 219-220.

102. Ібрагімова, Н.В. Правова основа статусу холдингової компанії за законодавством України / Н.В. Ібрагімова // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації: міжнарод. наук.-практ. конф. (Чернігів, 24-26 вересня 2008р.): матеріали доповідей і виступів. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – С. 268-271.

103. Уманців, Ю. Холдингові механізми інтеграції підприємств / Ю. Уманців // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 3–4. – С. 23–33.

104. Кушнір, А. І. Особливості та мотиви створення холдингових компаній в Україні / А. І. Кушнір // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 55–62.

105. Чурилова, Т. М. Синергетичний ефект у сільськогосподарській кооперації / Т. М. Чурилова // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 42. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 490–495.

106. Державний класифікатор ДК 002:2004 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ): наказ Держспоживстандарту України від 25 червня 2004 р. № 401»[Електронний ресурс].– Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN10242.html.

107. Статистичний класифікатор організаційних форм суб'єктів економіки: наказ Державної служби статистики України від 29 вересня 2014 р. № 271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buhgalter911.com/Res/Spravochniki/stat_klas_SKOF.aspx.

108. Офіційний сайт ФДМУ [Електронний ресурс]. – Реєстр холдингів. – Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/ukr/reg_hold.php.

109. Реєстр корпоративних прав держави.[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSiteDefinition/RegisterStateCorporateRights.aspx.

110. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19:наказ Міністерства фінансів України від 7 липня 1999 р. № 163 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 30. – Ст. 318.

111. Вінник, О. М. Правове становище дочірніх підприємств / О. М. Вінник // Підприємство, господарство і право. – 2000. – № 1. – С. 3–7.

112. Чевичалова, Ж. В. Правова природа дочірнього підприємства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» / Ж. В. Чевичалова. – Х., 2008. – 20 с.

113. Переверзева, Л. О. Правовий статус дочірніх підприємств [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» / Л. О. Переверзева; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослід. – К., 2015. – 19 с.

114. Песков, В. Правові аспекти організації дочірніх підприємств / В. Песков // Право України. – 1999. – № 10. – С. 22–24.

115. Окунів, О. Дочірні підприємства в Україні: проблеми та перспективи / О. Окунів // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 22–24.

116. Ісаков, М. Г. Правовий статус дочірніх підприємств за чинним законодавством України// Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2 (41). – С. 225–233.

117. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

118. Дедов, Д. И. Правовые формы реструктуризации бизнеса / Д. И. Дедов // Предпринимательское право в рыночной экономике: сб. статей. – М.: Новая правовая культура, 2004. – С. 133–145.

119. Боднар, Т.В. Інтерпретація поняття «реструктуризація» промислових підприємств з позицій загальносистемного підходу / Т.В. Боднар // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – № 11. – С. 80–86.
120. Лаптев, В. В. Акционерное право / В. В. Лаптев. – М., 1999 – 254 с.
121. Науменкова, С. В. Особливості управління фінансами в холдингових компаніях / С. В. Науменкова // Фінанси України.–2008. – № 1. – С. 93–107.
122. Гражданский кодекс РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/10164072/>.
123. Давыдов, Д. В. Правовое положение государственных холдингов в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03«Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Д. В. Давыдов. – М., 2009. – 24 с.
124. Хозяйственный кодекс Украины: научно-практический комментарий / под. общ. ред. А. Г. Бобковой. – Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2008. – 1296 с.
125. Щербина В. С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / В. С. Щербина // Юридична Україна. – 2007. – № 1. – С. 70–80.
126. Мамутов, В. К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган. / В. К. Мамутов. – М.: Юрид. лит., 1969. – 237 с.
127. Цивільне право України: загальна частина / за ред. проф. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. – К.: Алерта, 2014. – 510 с.
128. Лозовицкий, С.П. Методологические и организационные аспекты учета и аудита в холдинговых компаниях : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.06.04.«Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» – Львов, 2004. – 20 с.
129. Беліков, О. Холдинги в Україні. [Електронний ресурс]. / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2007. – № 9. – Режим доступа: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2746>.

130. Леонова, О.И. Правовые аспекты имущественных отношений в холдинге. [Электронный ресурс] / О. И. Леонова. – Режим доступа: <http://urfocus.ru/index.php/stati/6-pravovye-aspekty-imushchestvennykh-otnoshenij-v-kholdinge>.

131. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 04 червня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

132. Вердников, В. Г. Правовое положение хозяйственных организаций: учеб.пособ. / В. Г. Вердников, В. С. Мартемьянов, А. И. Плеханов. – М.: ВЮЗИ, 1978. – 68 с.

133.МСБО27 [Электронный ресурс].– Режим доступа: // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/929_045.

134. ПАО Запорожский завод металлических конструкций [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://www.zzmk.pat.ua/e>.

135. ЧАО Укрстальконструкция [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.steelwork.com.ua/ua/home.html>.

136. Гонашвили, Г. Л. Безвозмездная передача имущества между коммерческими организациями / Г. Л. Гонашвили // Законодательство. – 2004. – № 2. – С.10.

137. Стулов, И.В. Организационно-экономический механизм управления холдингами : дис. ... канд. экон. наук. : 08.00.05. «Развитие продуктивных сил и региональная экономика» /И. В.Стулов. – СПб., 2001. – 167 с.

138. Зятковський, І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень / І. В. Зятковський. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 388 с.

139. Джабраїлов, Р.А. Господарська правосуб'єктність міста : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Р. А. Джабраїлов. – Донецьк: Б. в., 2011. – 31 с.

140. Козлова, Н.В. Правосуб'єктність юридического лица по российскому гражданскому праву : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное

частное право» [Электронный ресурс]. / Н. В. Козлова. – Москва, 2004. –
–<http://www.dissercat.com/content/pravosubektnost-yuridicheskogo-litsa-po-rossiiskomu-grazhdanskomu-pravu>.

141. Господарське право: практикум / В. С. Щербина (кер. авт. кол.), Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; за заг. ред. В. С. Щербини. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 416 с.

142. Цивільне право: підручник у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 656 с.

143. Скакун, О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Харків: Консум. – 2001. – 656 с.

144. Халфина, Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – 348 с.

145. Щербина, В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

146. Пронская, Г.В. Правовая организация отраслевых хозяйственных систем. / Г.В. Пронская. – К.: Вища школа, 1995. – 124 с.

147. Алехин, А. Л. Основы отраслевого управления хозяйством / А. Л. Алехин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 296 с.

148. Мартемьянов, В.С. Проблемы правового обеспечения деятельности местных Советов народных депутатов в сфере имущественных отношений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В.С. Мартемьянов. – М., 1981. – 35 с.

149. Мамутов, В. К. Совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности / В. К. Мамутов. – К.: Наукова думка, 1982. – 238 с.

150. Клейн, Н. И. Правовые проблемы организации хозяйственных связей промышленных хозрасчетных объединений / Н. И.Клейн // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1971. – Вып. 24. – С. 35–51.

151. Разуваев, В. И. Содержание и границы гражданской правосубъектности государственных производственных организаций : автореф. дис.... канд. юрид. наук :12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / В. И. Разуваев. – Свердловск, 1978. – 37 с.

152. Рутман, Л. М. Правосубъектность государственного промышленного объединения / Л. М. Рутман. – Л.: Изд-во Л. ун-та, 1974. – № 6. – С. 37–45.

153. Рахмилович, В. А. Правовые формы хозяйственного расчета в промышленных объединениях / В. А. Рахмилович. – М.: Юрид. лит., 1977. – 314 с.

154. Клеандров, М. И. Правовая организация потребительской кооперации в СССР : автореф. дис.... канд. юрид. наук :12.00.04. «Финансовое право, налоговое право, бюджетное право» / М. И. Клеандров. – М., 1976. – 40 с.

155. Заменгоф, З. Правовое положение объединений в промышленности / З. Заменгоф // Советская юстиция. – 1971. – № 11. – С. 4–9.

156. Лаптев, В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. – М.: Юрид. лит., 1969. – 175 с.

157. Венедиктов, А. В. Государственная социалистическая собственность / А. В. Венедиктов. – М.: АН СССР, 1948. – 839 с.

158. Деревянко, Б. В. Правове регулювання створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні: монографія / Б. В. Деревянко. – Донецьк: ДЮІ, 2006. – 200 с.

159. Грудницька, С. М. Правовий статус об'єднань підприємств у промисловості : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарське процесуальне право» [Електронний ресурс] / С. М. Грудницька; НАН України. – Донецьк, 1997. – 24 с. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.

160. Шершеневич, Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. – М., 1912. – Вып. 3 – 839 с.
161. Матузов, Н. И. Теория государства и права: курс лекций / Н. И. Матузов; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.
162. Венедиктов, А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 17–28.
163. Мыскин, А. В. Филиал юридического лица как квазисубъект гражданского права [Электронный ресурс] / А. В. Мыскин // Гражданское право. – 2014. – № 1. – С. 6–9. – Режим доступа: <http://отрасли-права.рф/article/6400>.
164. Белов, В. А. Гражданско-правовое регулирование корпоративных отношений с участием гражданско-неправоспособных (не обладающих юридической личностью) организаций [Электронный ресурс] / В. А. Белов, К. А. Блинковский // Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики; под общ. ред. В. А. Белова. – М. Юрайт, 2009. – С. 263. – Режим доступа: http://knowledge.allbest.ru/law/3c0b65635b2ad79b5d43b88421316c27_0.html.
165. Мамутов, В. К. О соотношении понятий компетенции и правоспособности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов // Правоведение. – 1965. – № 4. – 56–63.
166. Щербина, В. С. Поняття та види суб'єктів господарського права / В. С. Щербина // Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 84–99.
167. Кравець, І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / М. І. Кравець. – К., 2008. – 16 с.

168. Джуринський, В. О. Правовий статус господарських об'єднань та проблеми його вдосконалення / В. О. Джуринський // Актуальні проблеми господарського права. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 132–167.

169. Крупнейшие холдинги Украины. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://delo.ua/business/nazvany-krupnejshie-holdingi-ukrainy-rejting-top-100-243882/>.

170. Лазарева, М. Г. Внутрішній ринок рішень в системі управління динамічною стійкістю холдингу / М. Г. Лазарева // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 6. – Частина 2. – С. 229–231.

171. Віхров, О. П. Організаційно - господарські правові відносини: автореф. дис. д-ра юрид. наук 12.00.04 « Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. П. Віхров . – Донецьк, 2009. – 30 с.

172. Віхров, О. Організаційно-господарські відносини як предмет правового регулювання / О. Віхров // Право України. – 2010. – № 8. – С. 57–63.

173. Райзберг, Б. А. Государственное управление экономическими и социальными процессами / Б. А. Райзберг. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 384 с.

174. Авер'янов, В. Б. Предмет адміністративного права: «управлінська» і «публічно-сервісна» складові / В. Б. Авер'янов // Адвокат. – 2004. – № 8. – С. 7–11.

175. Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 670 с.

176. Задихайло, Д. Р. Корпоративне управління: навч. посіб. / Д. Р. Задихайло, О. В. Кібенко, Г. В. Назарова. – Х.: Еспада, 2003. – 688 с.

177. Винслав, Ю. Б. Становление отечественного корпоративного управления: теория, практика, подходы к решению ключевых проблем / Ю. Б. Винслав // Российский экономический журнал. – 2001. – № 2. – С. 17.

178. Шиткина, И. С. Правовое регулирование экономической зависимости. Управление в группах компаний / И. С. Шиткина. – М.: ВолтерсКлувер, 2008. – 552 с.

179. Горбунов, А. Р. Дочерние компании, филиалы, холдинги. / А. Р. Горбунов.– М., 2002. – 320 с.

180. Козловский, А. Типологические модели управления холдингов различных видов /А. Козловский// Право и экономика. – 2002. – № 5. – С. 69–73.

181. Аналітичний звіт Головного контрольно-ревізійного управління за 2008 р. (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/48556;jsessionid=F215AA4BC8CDE658D10A64CE57CEADE>.

182. Сироткин, Д. Типовые модели и типовые проблемы управления [Электронный ресурс] / Д. Сироткин, А. Печерский // По материалам выступления 1–2 марта 2007 года на конференции «Эффективные стратегии развития холдингов». – Режим доступа: <http://www.cfin.ru/management/strategy/holdings/models&troubles.shtml>.

183. Группа компаний «Аптечный холдинг» в аспекте информации, технологии и управления [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://www.galaktika.ua/clients/detail.php?ID=2461>.

184. Холдингова компанія «Луганськтепловоз» [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.citynews.net.ua/2/646_1.html.

185. Промислова холдингова компанія «Систем Кепітал Менеджмент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ricardo.com.ua/guide/companies/scm>.

186. Гончарова, І. Холдинги у країнах перехідної економіки як специфічне об'єднання підприємств / І. Гончарова // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 13–15.

187. Цивільний кодекс України: офіц. текст зі змін. станом на 16 січня 2012 р. / Верховна Рада України. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2012. – 480 с.

188. Щербина, В.С. Правовий статус унітарних підприємств, господарських товариств і кооперативів та проблеми його вдосконалення / В.С. Щербина // Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 528 с.

189. Блюмхардт, О. Органи акціонерного товариства (порівняльно-правове дослідження). – автореф. дис. к-та юрид. наук 12.00.04 – «Господарське право; арбітражний процес». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, К., 2002. – 22 с.

190. Метінвест [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.metinvestholding.com/ru/about/governance/principles>.

191. Мегаполіс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gkm.ru/ru/korporativnoe-regulirovanie-i-kontrol>.

192. Корпоративне право України: підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, [та ін.]; за заг. ред. В.В.Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

193. Лаптев, В. В. Правовое положение промышленных объединений / В. В. Лаптев. – М.: Экономика, 1975. – 63 с.

194. Кузнецова, Н. С. Актуальные вопросы законодательного регулирования корпоративного управления группой холдингового типа и холдингов / Н. С. Кузнецова // Финансовая консультация. – 2004. – № 7–8. – С. 19–21.

195. Шиткина, И. Управление в холдинге / И. Шиткина // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. – Москва. – 2004. – № 5. – С. 13–21.

196. Нагай, И. Холдинги: создание и управление / И. Нагай// Юридичний радник. – 2005. – № 1. – С. 42–45.

197. Кулагин, М. И. Государственно-монополистический капитализм и юридическое лицо: избранные труды / М. И. Кулагин. – 2-е изд., испр. – М.: Статут – 2004. – 363 с.

198. Капитоненко, А. В ответе за тех, кому поручили [Электронный ресурс] / А. Капитоненко // Юридическая практика. – 2012. – № 1. – Режим доступа: http://www.asterslaw.com/upload/iblock/348/agk2_121.pdf.

199. Мамутов, В. К. Предприятие и материальная ответственность / В. К. Мамутов, В. В. Овсиенко, В. Я. Юдин. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 26–27.

200. Бобкова, А. До питання визначення господарсько-правової відповідальності / А. Бобкова, З. Татькова // Правничий часопис Донецького університета. – 2008. – № 2 (20). – С. 3–8.

201. Братусь, С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – 215 с.

202. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер. – 2013. – 528 с.

203. Кибенко, Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии / Е. Р. Кибенко. – К.: Юстиниан, 2003. – 368 с.

204. Зависимые юридические лица в гражданском праве: опыт сравнительно-правового исследования / И. В. Григораш. – М.: ВолтерсКлувер, 2007. – 184 с.

205. Об акционерных обществах: Федеральный закон от 26 декабря 1995 г. № 208 – ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/stockcomp/29_1.html#p149.

206. Об обществах с ограниченной ответственностью: Федеральный закон от 8 февраля 1998 г. № 14 – ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17819/.

207. Шиткина, И. Ответственность основного общества по обязательствам дочернего [Электронный ресурс] / И. Шиткина // Экономика и

жизнь. – 2008. – 1 августа. – Режим доступа: <http://www.eg-online.ru/article/53274/>.

208. Громов, В.В. Ответственность участников холдинга [Электронный ресурс] / В.В. Громов // Юрист. – 2004. – № 12. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/comm/2055>.

209. Кутин, Е.О. Ответственность холдинговой компании по обязательствам членов холдинга: в 2-х ч. [Электронный ресурс] / О.Е.Кутин. – Тамбов: «Грамота». – 2012. – № 9 (23)– Ч.1. – С. 117–120. – Режим доступа: <http://www.gramota.net/materials/3/2012/9-1/30.html>.

210. Кутин, Е. О. Правовое положение холдингов, осуществляющих предпринимательскую деятельность в сфере розничной торговли: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право». [Электронный ресурс] / Е. О. Кутин. – Москва, 2013. – Режим доступа: Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pravovoe-polozhenie-kholdingov-osushchestvlyayushchikh-predprinimatelskuyu-deyatelnost-v-sfe#ixzz3pVMIB3O5>.

211. АМКУ наложил на «Фокстрот» крупный штраф [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://economics.lb.ua/business/2011/11/11/123668_amku_nalozhil_fokstrot_krupniy.htm.

212. Борисенко, З. Штрафы за нарушения конкурентного законодательства / З. Борисенко // Юридичний вісник України. – 2003. – № 39. – 27 вересня – 3 жовтня.

213. Харитонов, Є. О. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – К.: Істина, 2007. – 816 с.

214. Левандовські, К. М. Поняття субсидіарної відповідальності та її правова природа [Електронний ресурс] / К. М. Левандовські // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Вип. 1 – Том 14:

Правознавство. – С. 36–41. – Режим доступу:
<http://vuzlib.com/content/view/1050/126/>.

215. Богданова, Е. Е. Субсидиарная ответственность. Проблемы теории и практики / Е. Е. Богданова. – М.: Приор-издат, 2003. – 112 с.

216. Матвеев, Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. – М.: Юрид. лит., 1970. – 312 с.

217. Малейн, Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малейн. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.

218. Рішення господарського суду Одеської області від 28 липня 2014 р. по справі № 916/1771/14 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

219. Рішення господарського суду Одеської області від 27.01.2011 р. № 28/136-10-4530// Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

220. Рішення Одеського апеляційного господарського суду від 26.04.2011 р. по справі № 28/136-10-4530 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua

221. Рішення господарського суду Львівської області № 5015/2116/12 від 19.07.2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

222. Рішення Одеського апеляційного господарського суду від 5 жовтня 2010 р. по справі № 29/107-10/2362 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.

223. Грибанов, В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 411 с.

224. Рогач, О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження / О. Я. Рогач. – Ужгород: Ліра, 2011. – 368 с.

225. Шипілов, Л.М. До питання про поняття та сутність зловживання правом [Електронний ресурс] / Л.М. Шипілов // Право і Безпека. – 2010. – № 1. – С. 6-9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2010_1_3.pdf.

226. Вдовичен, О. О. Поняття та сутність зловживання правом / О. О. Вдовичен // Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми. – Частина I.(Економічні науки, Філологічні науки, Географічні науки, Юридичні науки): Міжнародна конференція, (Київ, 28 липня 2013 р.). – К.: Центр наукових публікацій, 2013.– С. 89–92.

227. Резнікова, В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки / В. В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 31–35.

228. Ібрагімова, Н.В. До питання утворення холдингової компанії / Н.В. Ібрагімова // Экономика и право. – 2009. – № 1. – С. 50-54.

229. Ібрагімова, Н.В. Особливості утворення державної холдингової компанії / Н.В. Ібрагімова // Університетські наукові записки. – 2011. – №1. – С. 186-189.

230. Ібрагімова, Н.В. Правові аспекти створення холдингу / Н.В. Ібрагімова // Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., присвяченої 50-ій річниці створення Донецького національного університету та 30-ій річниці створення кафедри господарського права Донецького національного університету (м. Вінниця, 14–15 травня 2015 р.) / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук А. Г. Бобкової; Донецький національний університет – Вінниця: ДонНУ, 2015.– С. 158 – 161.

231 Ібрагімова, Н. До питання управління холдинговою компанією / Н. Ібрагімова // Правничий часопис Донецького університету. – 2010. – №2. – С. 168-174.

232. Ібрагімова, Н.В. До питання контролю у холдинговій компанії / Н.В. Ібрагімова // Законодательное обеспечение экономической политики государства и юридическое образование: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Донецк – Святогорск, 16-17 апреля 2009 г.). / МОН Украины, Донецкий национальный университет; ред.кол.: А.Г. Бобкова и др. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – С. 144-146.

233. Ібрагімова, Н.В. Проблеми законодавчого регулювання правового статусу холдингової компанії / С.О. Ніщима, Н.В. Ібрагімова // Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки України: монографія у 2-х ч. / за заг. ред. д.е.н., професора І.С. Каленюк – Чернігів: ЧДІЕУ, 2009. – С. 508-522.

234. Ібрагімова, Н.В. Щодо відповідальності холдингової компанії за зобов'язаннями корпоративних підприємств / Н.В. Ібрагімова // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 23-24 січня 2015 р.). – Одеса: ГО “Причорноморська фундація права”, 2015. – С. 41-43.

Д о д а т к и

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо статусу холдингів

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є :

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У **Господарському кодексі України** (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144)

1) статтю 2 викласти у такій редакції:

«Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання та їх об'єднання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності».

2) у статті 118

частину четверту викласти в такій редакції:

«об'єднання підприємств діє зі створенням юридичної особи або без створення юридичної особи».

3) у статті 126

частину п'яту викласти в такій редакції:

«Холдингова компанія – господарське товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності)».

Частину шосту виключити; частину сьому вважати частиною шостою.

4) доповнити главу 12 новою статтею 126¹ такого змісту:

«Стаття 126¹. Холдинги

1. Холдинг – група підприємств простої чи складної структури, до якої входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств.

Види холдингів, які діють в Україні, визначаються законом.

2. Підстави і порядок створення і припинення холдингу визначаються законом.

3. Майновою основою діяльності холдингу є все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на праві власності або іншому речовому праві.

4. Холдингова компанія здійснює управління господарською діяльністю корпоративних підприємств, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання. Перелік організаційно-господарських зобов'язань закріплюється у договорі між холдинговою компанією і корпоративними

підприємствами або у Положенні про основні принципи організації і діяльності холдингу.

5. Якщо корпоративне підприємство через рішення, дії або бездіяльність холдингової компанії допустить невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання або порушить правила здійснення господарської діяльності, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства.

Холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства, якщо корпоративне підприємство виявиться неплатоспроможним та визнається банкрутом.

Факт наявності холдингових відносин може встановлюватися у суді на вимогу кредитора корпоративного підприємства. Холдингова компанія має право заперечувати, що її рішення, дії або бездіяльність привели до визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності.

Холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх у випадках, передбачених законом або договором».

2. У Законі України «Про холдингові компанії в Україні»
(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 34, ст. 1253)

1) змінити назву на Закон України «Про холдинги»

2) у статті 1

частину першу викласти в такій редакції:

«Державна холдингова компанія – холдингова компанія, утворена у формі господарського товариства, не менш як 100 відсотків акцій (часток) якого належить державі;

державна керуюча холдингова компанія – державна холдингова компанія, корпоративним підприємством якої може бути інша державна холдингова компанія чи господарське товариство, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток) якого належить державі;

корпоративне підприємство – господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія;

холдинг – це група підприємств простої чи складної структури, до якої входить холдингова компанія та не менше двох корпоративних підприємств, які пов'язані з холдинговою компанією відносинами економічної та/або організаційної залежності, створена з метою досягнення спільних економічних цілей шляхом здійснення холдинговою компанією управління щодо корпоративних підприємств.

холдингова компанія – господарське товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності).

холдинговий корпоративний пакет акцій (часток) – пакет акцій (часток) корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії.»

3) доповнити новою статтею 2¹ такого змісту:

«Стаття 2¹ Види холдингів

1. В Україні створюються і діють холдинги наступних видів:

за характером і підставами залежності корпоративних підприємств холдингу від холдингової компанії – класичні та договірні холдинги;

за формою власності майна холдингової компанії та корпоративних підприємств – державні, приватні, змішані холдинги;

за галузевою приналежністю корпоративних підприємств – одно- та багатогалузеві холдинги;

залежно від території розташування корпоративних підприємств – національні та транснаціональні холдинги.

В Україні також можуть діяти холдинги інших видів, не заборонених законом.

2. Законом можуть встановлюватись особливості правового статусу холдингів окремих видів».

4) доповнити новою статтею 3¹ такого змісту:

«Стаття 3¹. Створення холдингу

1. Холдинг створюється у складі холдингової компанії і не менше двох корпоративних підприємств.

2. Холдинг може бути створено шляхом засновництва, яке передбачає створення спочатку не менше двох господарських товариств, а потім створення холдингової компанії, якій створені корпоративні підприємства передадуть холдингові корпоративні пакети акцій (часток); або шляхом злиття, яке передбачає передання холдингових корпоративних пакетів акцій (часток) діючих господарських товариств новоствореній холдинговій компанії.

3. Холдинг вважається створеним з моменту реєстрації холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України.

4. Холдинг не має статусу юридичної особи».

5) Частина 4 статті 3 доповнити абзацом 4 наступного змісту:

«Господарське товариство, яке володіє холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток) двох і більше корпоративних підприємств, протягом одного місяця з дня набуття цих пакетів акцій (часток) зобов'язане подати документи для реєстрації його як холдингової компанії у Державному реєстрі холдингових компаній України».

б) доповнити новою статтею 7¹ такого змісту:

«Стаття 7¹. Управління у холдингу

1. Холдингова компанія для досягнення спільних економічних цілей учасників холдингу здійснює управління господарською діяльністю корпоративних підприємств, виконуючи взяті на себе організаційно-господарські зобов'язання.

Перелік повноважень холдингової компанії з управління господарською діяльністю корпоративних підприємств закріплюється у договорі між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами або у Положенні про основні принципи організації і діяльності холдингу.

2. Здійснення холдинговою компанією управління господарською діяльністю корпоративного підприємства спрямоване на виконання рішень, прийнятих у межах виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії.

Втручання холдингової компанії у господарську діяльність корпоративного підприємства обмежено питаннями виключної компетенції вищого органу управління корпоративного підприємства.

3. Для вирішення питань управління холдингом при органах управління холдингової компанії можуть створюватись постійні і тимчасові комітети, до складу яких можуть входити уповноважені представники корпоративних підприємств. Перелік таких комітетів, їх кількісний і персональний склад закріплюється у договорі між холдинговою компанією і корпоративними

підприємствами або у Положенні про основні принципи організації і діяльності холдингу.

4. Рішення, прийняті холдинговою компанією, є обов'язковими для виконання корпоративними підприємствами. Виконання рішень, прийнятих холдинговою компанією, не може завідомо наносити шкоди господарській діяльності корпоративного підприємства (змушування взяти зобов'язання, які завідомо не можуть бути виконані або призведуть до виникнення неплатоспроможності тощо)».

7) доповнити новою статтею 7² такого змісту:

«Стаття 7². Майнова основа господарювання холдингу

1. Холдинг не має відокремленого спеціально закріпленого за ним майна. Майновою основою господарювання холдингів є все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на праві власності або іншому речовому праві, яке виробляється або використовується у діяльності холдингу, обліковується у балансах холдингової компанії та корпоративних підприємств або враховується в інших передбачених формах обліку майна та включається холдинговою компанією до консолідованої фінансової звітності.

2. Холдингова компанія має право єдиного управління майном холдингу для досягнення спільних економічних цілей учасників холдингу.

Холдингова компанія приймає рішення щодо:

діяльності учасників холдингу на основі консолідованого бюджету або самостійних бюджетів та затвердження таких бюджетів;

формування і використання цільових фондів в холдингу, виділення певного майна корпоративних підприємств для формування цільових фондів;

надання без вилучення майна одного корпоративного підприємства в користування іншим учасникам холдингу та умови користування.

3. Холдингова компанія не має права прийняти рішення щодо:
 - вилучення у корпоративного підприємства доходу понад встановлений розмір дивідендів або виплат доходу на частки;
 - вилучення майна або покладання додаткових витрат, понад встановлені, на корпоративне підприємство, якщо це загрожує здійсненню корпоративним підприємством господарської діяльності.
4. Корпоративне підприємство з урахуванням рішень, прийнятих холдинговою компанією, здійснює володіння, користування і розпорядження майном, яке закріплено на ним на праві власності або іншому речовому праві.
5. Повноваження холдингової компанії з єдиного управління майном холдингу для досягнення спільних економічних цілей учасників холдингу закріплюється у договорі між холдинговою компанією і корпоративними підприємствами або у Положенні про основні принципи організації і діяльності холдингу».

8) доповнити новою статтею 7³ такого змісту:

«Стаття 7³. Відповідальність учасників холдингу

1. Холдингова компанія та корпоративні підприємства несуть самостійну господарсько-правову відповідальність крім випадків, коли холдингова компанія несе солідарну або субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративних підприємств.
2. Холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність за зобов'язаннями останніх у випадках, передбачених законом. Якщо холдингова компанія разом з корпоративним підприємством виступає у зобов'язанні на стороні боржника, то холдингова компанія несе солідарну з корпоративними підприємствами відповідальність

за невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством зобов'язання.

3. Холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства, у разі:

невиконання або неналежне виконання корпоративним підприємством зобов'язання або порушення правил здійснення господарської діяльності;

неплатоспроможність та визнання банкрутом корпоративного підприємства.

Холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства, якщо буде встановлено факт зловживання холдинговою компанією правом на управління господарською діяльністю корпоративного підприємства.

4. Для звільнення від відповідальності холдингова компанія має довести, що її рішення, дії або бездіяльність не вплинули на визнання корпоративного підприємства банкрутом або порушення ним господарського зобов'язання чи правил здійснення господарської діяльності.

5. Факт наявності холдингових відносин може встановлюватися у суді на вимогу кредитора корпоративного підприємства».

9) доповнити новою статтею 9¹ такого змісту:

«Стаття 9¹. Припинення холдингу

1. Підставою припинення холдингу є ліквідація холдингової компанії на підставах і у порядку, визначених законом.

2. Холдинг вважається припиненим з моменту виключення холдингової компанії з Державного реєстру холдингових компаній України.

3. Припинення холдингу і ліквідація холдингової компанії не тягне за собою обов'язкову ліквідацію корпоративних підприємств».

10) Статтю 11 викласти у наступній редакції:

«Стаття 11. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. До приведення законів України, інших нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом вони діють у частині, що не суперечить цьому Закону.
3. Кабінету Міністрів України:
 - 1) у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:
 - подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із цим Законом;
 - затвердити Порядок ведення Державного реєстру холдингових компаній України як невід'ємної частини Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; Порядок щорічного оприлюднення холдинговою компанією своєї консолідованої фінансової звітності та фінансової звітності своїх корпоративних підприємств; прийняти інші нормативно-правові акти, необхідні для виконання цього Закону;
 - привести у відповідність із цим Законом свої нормативно-правові акти».

II. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І
НАУКИ УКРАЇНИ

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027,
Україна

тел. +38(04622) 3-16-51;
факс +38(04622) 3-42-44
E-mail: cstu@stu.cn.ua
www.stu.cn.ua
Код ЄДРПОУ 05460798

MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE

CHERNIHIV NATIONAL
UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

95, Shevchenko str., Chernihiv, 14027,
Ukraine

16.10.2015 № 800/05-3024

На № _____ від _____

До Спеціалізованої вченої ради К 11.051.12
при Донецькому національному університеті
адреса: 21021 м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
старшого викладача Ібрагімової Наталії Вікторівни
на тему: «Правовий статус холдингу»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.04 - господарське право, господарсько-процесуальне
право

Комісія у складі:

Голова:

директор Навчально-наукового інституту права і соціальних
технологій, кандидат юридичних наук, доцент Остапенко Л. А.

Члени комісії:

декан юридичного факультету, кандидат юридичних наук, доцент
Берднік І. В.

завідувач кафедри правового регулювання економіки, доктор
юридичних наук, професор Ніщимна С. О.

Результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри
правового регулювання економіки на тему: «Правовий статус холдингу»
використовують у навчальному процесі в Чернігівському національному
технологічному університеті Навчально-науковому інституті права і
соціальних технологій юридичного факультету професорсько-викладацьким

складом кафедри правового регулювання економіки під час проведення лекційних і семінарських занять з курсів «Господарське право», «Господарське зобов'язання» та інших юридичних дисциплін. Окремі положення дисертаційного дослідження використані при підготовці курсів лекцій, питань модульних контрольних робіт, контрольних питань та навчально-методичних програм з курсів дисциплін «Господарське право», «Господарське зобов'язання» а також відповідних спецкурсів.

До результатів дослідження, що привернули переважну увагу науково-педагогічних працівників факультету, належать:

- дослідження питання, що стосується правового режиму майна в холдингу;
- обґрунтування положень щодо правосуб'єктності холдингу;
- обґрунтування авторських визначень таких понять як холдинг та управління холдингом.

Матеріали дисертаційного дослідження Н.В. Ібрагімової щодо правового статусу холдингів використані під час виконання науково-дослідної теми 0111U005743 «Проблеми та перспективи вдосконалення законодавства», яка затверджена в УкрІНТЕІ і виконується з вересня 2011 року.

Результати проведеного дослідження Ібрагімової Н.В. отримано на основі узагальнень теорії, методології та практики діяльності холдингів.

Голова:

директор Навчально-наукового інституту
права і соціальних технологій,
кандидат юридичних наук, доцент

Остапенко Л. А.
22.09.15р.

Члени комісії:

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Берднік І. В.
22.09.2015р.

завідувач кафедри правового
регулювання економіки,
доктор юридичних наук, професор

Ніщимна С. О.
22.09.15р.

Перший проректор

Новомлинець О.О.